

...ост над нечестите дъщери, за ги изгонват, и да изчерпват
...остт рески вемощ. А имената на дванайсетте апостоли са тъй: пъл
...ни и радостта на сърцето ни; нашите хора се обърнаха на тѣга.
...нио възвѣдат от главата на; горко на, заедето съгрешихме!

...справедлив ГНѢВ не може да бъде справдан, защото самото движение
...на е падение за човека.

...тѣй, умъртвете земните си членове, сякаш порочете: блудство,
...нистота, страст, лоша похот и користолобнето, което е адлобозужение
...раки тѣх.

...живали тревожени от страшни призрѣния, ту разрабнени от дъшевно
...ниче – понеже ги нападал внезапно и неочакван враг.

...ние литваа един от други – освен по съгласие и вярно, за
...пребъдите в пост и молитва; след това, не ни сѣм заедно, за
...ние изкушава...

...нова въздайте сега, исповед и сѣмъ на Господа, Бога на отците ни,
...иете волята Му и се отделете от народите на, които и от...

...богатството на славата Си, кренко да се въздѣтѣ чрез Духа Му
...Нетѣрзди са помислите на смъртните, погрешни и нишете помисли, за
...на кожа прѣтѣрка.

...ни нема нико чисто; тѣх си
...че познават Бога, а с делат
...и чрез вѣрата да се вск

ВЪТРЕШНИЯТ ЧОВЕК

брой 18, 2002

СПИСАНИЕ ЗА
ПРАВОСЛАВНА
БЕСЕДА

ИРНА

мъдростта,
която иде отгоре,
е първом чиста,
после *тирна*
снизходителна,
отстъпчива,
пълна с милосърдие
и с добри плодове,
безпристрастна
и нелицемерна.

Иаков 3:17

с ъ р ж а н и е

- 4 Човекът в съвременното Православие
о. Евмений (Перистий)
- 12 Индивид и личност или за християнските
предпоставки в психологията
Никола Антонов
- 14 Православието като терапия
еп. Йеротей (Влахос)
- 31 Една съвременна притча
Неизвестен автор
- 32 Езерни молитви
св. Николай Сръбски
- 34 Благовещение
Сергей Аверинцев
- 36 Пластинатора и нашият лабиринт:
опит за сърфиране
Пламен Сивов
- 50 Изкупеното време
о. Акексий Йънг
- 53 Православното учение за личността
и някои негови приложни аспекти
М. Ю. Медведев
- 61 Психология на поста
архиепископ Йоан (Шаховской)
- 70 За изповедта и духовното ръководство
Татяна Вълчанова
- 76 Вяра и болест
академик Владета Йеротич
- 81 Самореализацията на личността от
гледна точка на християнската
психология
В. Х. Маньоров
- 86 Православната аскетика и
психиатрията – „не пожелавай“
о. Борис Мерлин
- 91 Пътуване към вярата
Мария Спасова
Димитър Спасов
- 95 Излезе от печат

ЩО Е ЧОВЕК, ТА ДА ГО ПОМНИШ? (Пс. 8:5)

Слизам дълбоко в сърцето си, за да видя кой обитава в него, освен мен и Теб, Вечни Боже, и със страх намирам многобройни чужденци да се борят за подялбата на сърцето ми... И тогава разбрах защо сърцето ми изнемогва и не може да приеме нито мен, нито Теб в дома си...

Свети Николай Сръбски

Откъде минава пътят към сърцето и кого ще срещнем по този път? Кой е вътрешният ни човек? Познаваме ли го? Искаме ли да го срещнем? *Защото с вътрешния си човек намирам услада в закона Божий, но в членовете си виждам друг закон, който воюва против закона на моя ум...* (Рим. 7:22-23).

Някои виждат Православието като наръчник от правила. Други – като културно-етнографски резерват. На трети то се представя като крепост, която трябва да бъде бранена от неприятели. Четвърти намират утеха в човешкото общуване в храма и в топлата му тиха утроба забравят раните си.

С текстовете в този брой се опитваме да помним, че преди всичко друго, Православието е движение към някаква цел. То е пътят за „ставане” на личността; усилието да стигнем у себе си, за да срещнем там Бога; осмислянето и изпълването ни, чрез разкриване на Божия образ в нас.

В Църквата се разкриват едновременно и целта на човешкия живот (теозиса, обожението), и метода за нейното постигане – борбата със страстите; усилието да вървим към Бога, заобикаляйки призраците на този свят и осланяйки се на Неговата подкрепа и водителство. Това усилие е същината на духовния живот. То включва целия човек – дух, душа и тяло. Неговото плодносно напрежение не бива да спира през целия ни живот.

Повечето размисли в този брой на списанието се движат в граничната област между светската наука за душата (психологията) и църковното учение за природата на човека и пътищата на неговия духовен живот.

Това е опит за поглед на границата между духовния и психическия живот на човека – от какво зависят, как си взаимодействат, къде се срещат? Въпросите са повече от отговорите, но нашата цел не са готовите отговори и очакването ни не е да ги получим незабавно. Желанието ни е да започнем по правилен начин един важен разговор. Дано да сме успели.

Пламен Сивов

Ч ОВЕКЪТ

4

о. Евмений (Перистий)

Беседа на игумена на Макариево-Решемския мъжки манастир отец Евмений с кореспондента на вестник „Новая газета” Андрей Зайцев, октомври 2001 г.

Отче Евмение, в пастирската си практика Вие използвате знания от областта на модерната психология. Можем ли да наречем Вашето направление своеобразна „християнска психология”? На какво конкретно се опирате в служението си?

Струва ми се, че терминът „християнска психология” не е съвсем точен.

Решавайки психологичните проблеми, ние се опираме върху знанията и подходите, които позволяват на човека да разбере по-добре себе си, да добие цялостност и в този смисъл да стане пълноценна личност, изпълняваща Божиите заповеди за любов към Създателя, ближния и самия себе си. Последното не е маловажно. Много християни забравят, че Господ заповядва да обичаш ближния *като самия себе си*. Човек, който мрази и не приема себе си, гледа и на другите хора през призмата на неприемането и не-любовта. За съжаление, в съвременната църковна действителност това отношение става, тъй да се каже, фон на пастирската грижа за душите. Един мой добър познат разправяше, че на проповед в един московски храм свещеникът в течение на петнайсет минути шест пъти нарекъл своите слушатели „нищожества”: „нищожества, извикани с Божията сила от небитието”, „нищожества по

своите грехове”, „сами по себе си — нищожества”, „нищо не значещи нищожества”... Как да не си спомни човек знаменития капитан Врунгел: „Както кораба го наречете, тъй и ще заплава той”.

Психологичната наука заема все по-значимо място в обществото ни. И днес църковната общност се изправя пред дилема: да остави ли безценните знания, натрупани от тая наука, в ръцете на специалисти без християнски мироглед, или да се опита да я въцъркови, да постави психологическата помощ в служба на християнските ценности?

Въцърковяването на психологията — това е мисията на Просветителския център, създаден към нашия манастир по благословение на Негово Високопреосвещенство Амвросий, архиепископ Ивановски и Кинешемски. Както някога св. Григорий Богослов въцърковил философията, смятана за езическа наука, тъй и ние работим с идеята за въцърковяване на психологията — наука също с неправославен произход.

Мъдростта на св. Григорий вложила в значението на думата „философ” качествено нов смисъл. Философът, по негови думи, е призван от великия Божи Промисъл, който подава на избраните ръка за помощ. Свети Григорий пръв дръзнал да твърди, че античното философско наследство може да се съчетае с християнското благочестие. Синтезът на античната (езическа!) мъдрост и благочестивия начин на живот, философското търсене и богословското откровение, разума и вярата, философията и християнството — ето основната тема на неговото 25-то слово.

Творческата стратегия на св. Григорий е основа за създаването на Пастирската психология като нова дисциплина в рамките на пастирското богословие — наука, възникнала едва в средата на XIX век. В

понятието „психология“ ние влагаме съвсем ново значение, поставяйки по този начин една наука с църковни корени в служба на християнското благочестие.

Дейността ни има две основни съставки: грижата за душите и това, което сме нарекли условно „пастирска психология“.

Под „грижа за душите“* разбираме тази област на пастирската дейност, която предполага непосредствено религиозен аспект: отношенията с Бога, участие в Тайнствата и Богослужението, изповед, молитва, изучаване на Светото Писание, наставяне на душата за спасение и вечен живот, придобиване на евангелско отношение към ближните.

Пастирската психология трябва да окаже на пасома помощ със съвет, беседа, обучение в решаването на практическите жизнени задачи от християнски позиции, с използване както на практическия житейски опит, тъй и на професионални знания от различните сфери на духовните и светските дисциплини.

В Светото Писание неведнъж се твърди, че преди да говориш на човека за Христос, трябва да му помогнеш първо в страданията му, да му дадеш това, от което той най-много се нуждае. Тоест, първо трябва да отговориш на нуждата на човека, както правел и Господ, Който първо изцелявал нуждаещите се от изцеление, а после проповядвал Евангелието. Стараем се да използваме всичко, което помага практически. Всеки месец при нас се провеждат семинари, каним най-интересните психолози, а след това екипът на нашия Център работи, за да интегрира получените знания в християнската антропология, подбирайки като злато от пясък онова, което ще ни помогне да вършим служението си още по-добре.

В практиката си сблъсквате ли се с това, че хората развиват проблеми след идването си в храма? Много вярващи правят впечатление на доста затворени и безрадостни хора...

Да, за съжаление това не е рядкост. В процеса на въцърковяване човек може да развие, меко казано, не

съвсем евангелски представи за Бога: Бог наказващ, бичуващ, търсещ „за какво да погуби грешника“. Това може да е свързано с личностните особености, семейните традиции, понякога с прекалено доминантно пастирско ръководство.

Понякога трябва да оказвам помощ на хора с наркотична зависимост. Но днес се срещаме с още една форма на личностна деформация – религиозната зависимост. Тя няма нищо общо с истинската вяра в Христос. Човекът с религиозна зависимост е белязан от устойчивата потребност да прехвърли отговорността за отношенията си с Бога върху силен наставник, учител или старец и така да се освободи от нея. Наставникът или старецът трябва да сложат ред в отношенията с Бога: какво да се чете, какво да се яде, колко да се спи. Понякога религиозната зависимост може да се крие зад иначе съвсем правилни формулировки: „да отсечеш волята си“, „да принесеш свободата си в жертва на Бога в лицето на наставника“. Обаче можеш да „принесеш в жертва“ или да „отсечеш“ само това, което наистина имаш.

Едва ли човек без воля и увереност в собствената си ценност е способен за една толкова значителна постъпка. Той непрекъснато търси: няма ли някой да му „даде съвет“, да реши вместо него мъчните задачи, които поставя животът. Нерядко религиозната зависимост става един от начините за бягство от тревогата, отговорността, необходимостта да решаваш своите личностни и духовни проблеми.

Какво да кажа за затвореността? Нерядко зад „желанието да водиш по-затворен начин на живот“ в манахество се крие дълбока рана в душата: неспособност за доверителни и искрени отношения, разочарование от хората... Но манахеството не е изход за разочаровани! Манахеството побира в себе си цялата гама на най-чистите човешки чувства – от искрено покаяние и плач за греховете си до ликуване в Господа и благодарност за всичко, и най-вече за хората, пратени от Него на жизнения ти път.

Задачата на пастира е да прозре истинската дълбочина на човешката личност. Но за това трябва да бъдеш добър градинар, реставратор, да ти се иска да възстановиш съсияпаното чудно творение Божие.

Отче Евмение, подобна религиозност прави не особено добро впечатление на околните, но каква е опасността ѝ за самия човек?

Струва ми се, че при такава въцърковеност човек има мотивация от типа „от“, а не от типа „за“. Той търси бягство *от* греха, дявола, антихриста, а не движение *към* Христос и Неговото Царство. Такъв човек е склонен да вижда в братята си, които не приличат на него, тайни или явни врагове на Православието, с които той трябва да се бори, а не спътници по пътя към Христос, ценни тъкмо със своята нееднаквост и неподобност.

В религиозния си живот такъв човек търси възможността да се натика в тесните рамки на формалната, т.е. опираща се на формата религиозност, вместо да добие, както е по апостол Павел, свобода в Христа. Известен е чудният принцип на Блажени Августин: „Обичай Бога и прави каквото искаш“. Това според мен значи, че за християнина главната ценност в живота е Господ, животът е път към Него, а всичко, което пречи на този път, ограничава човешката свобода. А свободата я ограничава само грехът.

Едно от най-интересните упражнения, които предлагам на такива вярващи, които правят по думите Ви „не особено добро впечатление“, е следното. Всеки ден в течение на месец записвай в отделна тетрадка не по-малко от петдесет точки на тема: „За какво благодаря днес на Бога, на хората, на себе си“. Понякога в началото е много трудно. Хората пишат много глобални неща... Но след това започваш да забелязваш неочаквани детайли: чистия въздух, утринната роса, усмивката на дете, мъничката безплатна услуга, сторена от непознат човек, вътрешната тишина на мисълта и чувството, радостта от вътрешната изпълненост след прочитане на молитвено правило, неочаквания подарък, обаждането на стар познаник в минута, когато много се нуждаеш от подкрепа...

Слизайки на Земята, Господ освободил човека от мъчните заповеди на обредния закон, като провъзгласил: „Милост искам, а не жертва“ (Мат. 9:13). За съжаление, днес наблюдаваме обратното: възраждат се страшно много външни атрибути

на християнството, при все че смисловата му страна, движението към познаване на волята Божия чрез Словото Му остават занемарени.

Отче игумене, много хора се плашат от свободата и се оправдават, че можело да вярваме само на светите отци, а към себе си трябвало да се отнасяме крайно подозрително. Сред неофитите има огромно количество хора с много ниска представа за себе си – това, което на езика на психологията се нарича „понижена самооценка“. Според Вас, има ли едно такова отношение към себе си основание в Евангелието?

Много често задавам въпроса: „Ами какво правил Христос със самооценката на хората?“. Ако се смятаме за ученици Христови, хайде първо да обърнем внимание на това какво правел със самооценката на хората нашият Божествен Учител. Повишавал ли я, или я понижавал? Представете си, Христос събира тълпа прост народ – не академици и доктори, ами рибари, земеделци, сиромаси – и им казва: „вие сте светлината на света“, „вие сте солта на земята“. Взима един прост рибар и му казва: „върху теб ще основа Моята Църква, и портите адови няма да ѝ надделят“. Какво усеща човекът при това? Собственото си нищожество или значимостта си в Божиите очи?

Господ давал на хората разрешение да действат: „Дерзай!“. Той не ги превръщал в безпомощни и жалки същества, а им помагал да добият вяра в собствените си сили, във важността и значимостта на земното им предназначение, в способността на всеки да стане чудотворец: „Истина ви казвам, ако имате вяра колкото синапово зърно, ще речете на тая планина: премести се от тука там, и тя ще се премести; и нищо няма да бъде за вас невъзможно“ (Мат. 17:20).

Безусловно Господ помагал всеки да усети собствената си ценност, да осъзнае у себе си печата на Божествения образ, да почувства, че е безпределно драг и любим за Бога. Архимандрит Софроний (Сахаров) в книгата си *Раждаме в непоколебимото Царство* пише за това: „Ако се смятаме за жалки същества, то лесно можем да си позволим и простим множество беззакония от всякакъв род; и наистина, смятайки се за низ-

ши същества по отношение на Христос, хората (нека това да не се смята за преувеличение) отказват да Го следват на Неговата Голгота. Да принизяваме в съзнанието си предвечния замисъл на Твореца за човека не е белег за смирение, а заблуда и нещо повече – голям грях... Ако в аскетичен план смирение е да се смяташ за по-долен от всички, то в богословски план божественото смирение е любов, отдаваща се без остатък, изцяло и докрай”.

Ако човек е сигурен в собствената си ценност, ако знае, че притежава определена цел, задача, заради която се е родил на тая земя, то с това съзнание той може да се движи във всяка посока. Ако пък дълбоко в сърцето си се смята за нищожество, никаквец, нищо не значещо и не можещо същество, тогава той се усеща излишен на тоя свят и за да избяга поне малко от тревогата, дискомфорта си, търси силен лидер, който ще се държи с него като с роб, като със собственост. И, разбира се, намира такъв.

Господ давал на хората разрешение да действат. Мисля, че ако се доверяваме изцяло на Христос, то наистина трябва да се стремим да сме такива, каквито Господ иска да ни види. Нерядко се случва да срещнем хора, толкова заети с осмислянето на собствената си греховност, че Христос просто изпада от погледа им. А нали това, което най-много поглъща мислите на човека (съзнателно или несъзнателно), обикновено се отразява в поведението му и става действителност?

Знаете ли, за да разберем какво не трябва да правим, трябва първо да си го представим. Нашият разум е устроен по този начин: той започва неволно да разглежда „лошите” образи, да прослушва наум думите и изреченията, за които иска „да не мисли”, да си ги припомня, да се връща отново и отново към чувствата и усещанията, които трябва „да се забравят”.

Мисленото „да не мисля” неизбежно се превръща в „мисля” и се въплъщава на дело.

Тъкмо затова е тъй безуспешна за мнозина „борбата с помислите”: те постоянно мислят за това, за което „не трябва да се мисли”, вместо да помислят за това, което е по-важно и значимо. Последното ни се препоръчва от светите отци. Отците предлагат в случай на буря от греховни помисли да се обърнем в молитвата си към Бога или да се отдадем на размисъл за Него и четене на Светото Писание. Ако човек се

съсредоточава върху пречките по пътя, те непременно ще се появят. Но ако той се ориентира към радостта на победата и предвкусва нейните плодове, това вече го приближава по-близо до целта.

Опирайки се върху казаното, преди всичко предлагам на хората да решат какво всъщност им се иска, вместо да се въртят в кръга на безкрайната мисъл за греховността. Та нали нашият Господ заповядал преди всичко да търсим Царството Небесно и правдата негова, обещавайки, че всичко останало ще ни се придаде.

Ами покаянието? То е необходимо за християнина. Покаянието и прощката са мощни лечебни средства. Покаянието е процес на отказ от лъжливото заради истинското. Прощката е смъкване на греховния товар заради движението напред, към Христос.

На грешния човек му се вижда мъчно да приеме незаслужената милост Божия, която се дава в прощката. Искат ти се да „заслужиш” прошка, да се окажеш „достоеен”. Затова смятам за един от най-важните моменти на християнския живот смиреното, въпреки силното (у мнозина) желание да се самобичуват, приемане на тази прошка от Господа, осъзнаването, че си простен и желанието да се движиш с това чувство напред по пътя на живота си.

Защо ми се иска да наблегна специално върху това? Веднъж един бивш наркоман ми разказа за пастир, който му дал съвет да не си прощава наркоманските грехове дори след като получи прошка за тях в изповедта; до смъртния си одър да се усеща виновен и да се чуди простил ли е Господ...

Пастирът трябва да си дава сметка: води ли подобно засилване на чувството за вина до помирение с Бога и излизане от греховния плен? Едва ли. Нерядко от такава грижа за душата човек просто загъва в своята вина и отпуска ръце. Най-често това води до отчаяние, униние, депресия, желание да се захвърли всичко... Освен това, омразата към себе си, чувството за вина и прекалената самокритичност раждат униние и отслабване на душевните сили, което съвсем не отвежда човека до Радостта на Благата Вест.

Безусловно, мнението на великите светии е много важно за всеки християнин. Но за съжаление, някои съвременни църковни издания, които дават цели каталози от отговори на всички-всички-всички въпроси без отчитане на времето, обстоятелствата, личностните особености

на питатия и отговарящия, са голяма съблазън за прекалено простодушните хора. В прилагането на светотеческите съвети и препоръки към днешния живот трябва да има благоразумие и разсъдливост.

Иска ми се да подчертая, че за християнина на първо място трябва да бъде Евангелието. За съжаление много днешни православни хора са съсредоточени повече върху „концентричните кръгове“ от трета и четвърта степен на важност: древната иконопис, камбанния звън, „знаменното“ пеене*, самодържавието и т. н. Всичко това безусловно е важно, интересно, занимателно, но само ако при това добре знаем и помним, че главното в християнството е Самият Христос.

Едно подобно увлечение за много православни днес е колекционирането на снимки на различни личби и знамения. Но кой род търси личби? Какво казва за това Христос? Я задай на тия възторжени женици тоя простицък въпрос по Евангелието: те с недоумение ще свият рамене.

Какво да кажем за свободата и за отношението на православния християнин към нея? Дайте просто да отворим Светото Писание. Апостол Павел възпира прекаления максимализъм на вярващите от своето време с простицки думи: „Всякой да си остава в званието, в което е призван... Вие сте скъпо купени; не ставайте роби на човеци“ (1 Кор. 7:20-23). Свободата предполага висока степен на отговорност за себе си, за своя живот, за своето движение към спасението. А на безотговорния човек му се иска да прехвърли тази отговорност върху някого, да намери човек, който ще поеме това „непосилно“ бреме на отговорността.

Свободата на духа, за която пише апостол Павел, е в пълна хармония с послушанието. Нали послушанието е преди всичко отвореност за словото на духовния наставник, способност за слушане и обучение. Жалко е, че тази дума днес се профанира толкова; нерядко срещаме съвсем изопачено разбиране на послушанието: „прави каквото ти се казва и не се замисляй, иначе – грях“. Наистина, в древните *Патерици* се срещат случаи, когато духоносните старци поемат напълно и изцяло душевната грижа за човека, принуждавайки го към стопроцентово послушание, а в отговор дават пълнота на духовността, бързо изкач-

ване по стълбата на духовното съвършенство. Но ще се намерят ли днес свещеници, които могат с ръка на сърцето си да „гарантират“ бързо добиване на високо духовно състояние чрез безпрекословно послушание лично на тях? В наши дни, когато мнозина, дори със свещенически сан, са още в чина на въцърковяващите се, по-уместно би било смиреното спътничество по пътя към спасението вместо директивното „отсичане на волята“ чрез подчиняване на човека лично на себе си. За това прекрасно свидетелства и Владика Антоний Сурожки в своя труд *Духовност и Духовничество*.

Как бихте оценили предназначението на човека въз основа на Евангелието, към какво е призван той и как трябва да преодолява всички тия „подводни камъни“ на неофитското мислене?

Христос донесъл на земята живот в изобилие. Ето я цялата чаша на живота. Ето го това, което е дадено на всяко човешко същество по рождение, а Христос притуря и още. Какво става, когато човек се въцърковява по такъв неофитски начин? Той излива дадения му от Бога живот с неговите багри, звуци и изживявания, изсипва изобилието, но... излишъкът без пълнотата на живота се оказва недостиг. Това вече е орязан живот. Тогава започват, за съжаление, тези сложности и спазми и човек става някак вял, омърлушен, глух за живота.

И още един много важен момент. Свети Игнатий Брянчанинов дава чудесен съвет за по-дълбоко разбиране на Евангелието: „Когато четеш Евангелието, влез в тълпата на тия хора, които се трупат около Христос, попирай дрехата Му, моли Го за изцеление, защото всичко, което е написано, за вярващото сърце е реалност“.

Христос бил за Своите ученици Пастир, Учител, Целител. Струва ми се, че мисията на пастира е да съвмести тези три качества: пастир е преди всичко човек, който може да поведе някого след себе си; учител – който дава знания, наставя; целител – който лекува душевните мъки и рани. Но Христос бил не про-

* Знаменно пеене – вид староруско църковно пеене; записвали го с нещо като елементарно нотно писмо. – Б. а.

сто Наставник за Своите апостоли и ученици. Той бил Наставник, Който възпитавал бъдещи водачи и наставници. Много трудно е да накараш овцете да разберат, че са нещо повече от това, което мислят за себе си. Те не са съгласни. Те казват: „Ама ние сме неразумни и глупави. Каквото ни кажете, това ще правим“.

Но за три и половина години служение Христос възпитал не безпомощни и жалки хора, а водачи, които занесли Неговото учение в цялата му пълнота по-нататък, станали просветители на вселената.

Като стана дума за пастирство и пастирски задължения, защо според Вас пастирите обичат понякога да товарят своите пасоми с „бреме, мъчно за носене“?

„Истинския пастир го показва любовта“, свидетелства преп. Йоан Лествичник. Едва ли можем да видим любов в действията на човек, който мери със свои мерки вътрешния свят на другия. Истинският Пастир Господ наш Иисус Христос дойде в света за да спаси, а не за да съди.

Но ако все пак това нещо се среща, трябва да разберем какви са убежденията на пастира за самия него. Какъв е свещеникът за хората, как се възприема сам той. Кой е той за своето духовно чедо? Спътник по пътя? Грижовен градинар? Или велик гуру? От избора на позиция зависи и отношението към човека. От мнението на пастира за самия себе си и за това, което той върши в момента, зависи въздействието му върху хората около него. Ако пастирът е вътрешно хармоничен и смирен, ако с благоговение се отнася към човешката душа, която Господ (а не човек) води към спасение, тогава той носи на света около себе си хармония и покой. Но ако в душата му владее дисхармония, ако няма вътрешна цялост, всички около него се разбягват и всичко се разсипва. Ако човек воюва все със себе си и побеждава себе си като враг, то кой търпи поражение? Кой е на загуба в крайна сметка?

Да се бориш „със себе си“ и да се бориш с греха като пречка на твоя път към Христос – това са доста различни неща. И в самия човешки опит те се отразяват по различен начин.

Да, но у нас някои богомолци често дори децата си учат „да се борят със себе си“, „да не се доверяват на сърцето си“...

Тъжно е, но сте прав. Наскоро слушах запис на един известен московски отец, който разказваше на децата за това как да се борим със страстите. Той твърдеше, че у децата вече са налице гордост, честолюбие, самомнение, чревуоудие, блудна страст. Детската душа е по негови думи „бурно море, в което плуват безчет гадини“. Детето може би изобщо не ги знае тия работи. То просто си живее и гледа с отворени очи света около себе си. Та нали тъкмо на такива, по думите на Спасителя, е Царството Небесно. Какво искаме, да създадем във вътрешния свят на детето „зоопарк“ от подобни „гадини“ ли?

Има у психолозите едно такова правило: „не се чеши там, дето не те сърби“, защото наистина ще те засърби. Струва ми се, че детската аскетика трябва да бъде не изброяване на греховете, които по мнение на пастира се „таят в дълбочината на човешкото сърце“, а обръщане към съвестта на детето: „Каж ми, как мислиш, какви са отношенията ти с Господ? Обича ли те Господ? Не си ли направил наскоро нещо, от което Господ ще се натъжи?“.

Каква в крайна сметка е задачата на свещеника и как според Вас трябва да протича общуването между пастира и мирянина в църква?

Струва ми се, че задачата на пастира е собствено грижата за душата (на гръцки това звучи като „психотерапия“), а целта на всяка психотерапия е колкото може по-скоро да се приключи с нея. Мисля, че задачата на пастира е да помогне на човека колкото може по-скоро да усети отговорността си пред Бога и колкото може по-скоро да добие вътрешна цялостност по пътя към Христос.

Пастирът не трябва да тегли на буксир човека и да му дава инструкции и предписания, а да го научи на отговорност за своя живот, дръзновение в решението на задачите, които среща на жизнения си път.

Нередко чуваме, че човек усеща страх
спред свещеника. Как в такъв случай могат
да се достигнат всички тези цели?

Страхът от откровеност с пастира идва от липсата на доверие. Да създаде доверителна атмосфера в общуването е задължение на пастира. Дали той си поставя такава цел, или за него е по-важно да учи „отгоре надолу“, от висотата на своята пастирска компетентност – това е друг въпрос. Кое е по-важно за самия пастир – да помогне на човека в решимостта му да върви към Христос, или да го накара да се чувства „нищожество“, па било то и „извикано от небитие-то“? Струва ми се, че само доверителната атмосфера предразполага към сътрудничество, съвместно движение на пастира и ръководения от него човек към Бога.

Отче игумене, но много хора днес вече
не искат да си сътрудничат със свещеника;
струва им се, че ще получат само някакви
формални предписания, които трябва да
изпълняват независимо от всичко.

Ако човек израства под знака на „длъжното“, ако от ранно детство са го „натоварили“, ако той е „длъжен“ на всички – длъжен да става рано сутрин, длъжен да си прочете молитвеното правило, длъжен това или оно ва – тогава аз му предлагам просто да замени думичката „длъжен“ с думичката „избирам“. Това напълно променя качеството на живота. Ако аз избирам сам, че „това е моят Господ“, „това е моето тяло“, „това е моята молитва“, „това е моята душа“, то аз тъй или иначе отивам към по-висока хармония и цялостност.

Формалното въцърковяване на ниво поведение е един от най-сериозните проблеми на днешната църковна педагогика. Сред съвременните църковни педагози, уви, не са много хората, които с всяка своя клетка изживяват смислите, заради които Христос дойде на земята и донесе живот в изобилие (Иоан.

10:10). Все повече срещаме обратното: малцина църковни педагози намират контакт с децата, защото децата не вярват на тяхната забранителна педагогика. Те възпитават младото поколение в рамките на забранителната педагогика от името на един също тъй „забранителен Бог“ и затова в преходната възраст много от нашите деца си тръгват от Църквата, понякога завинаги. Може би ние, възрастните, не сме по същността си онези хора, с които те биха искали да споделят ценностите, убежденията си, жизнените си смисли.

Убеден съм, че нашият църковен народ днес вече преодолява кризата и изхвърлянията на „перестроечния период“ на въцърковяването си, въцърковяване по книги, а не по приемство на духовния опит. Но времената се менят. И днес в нашата Църква се извършва дивното преображение на човешки души. Всичко случайно, временно, лишено от любов си отива. Остава главното.

Живеем в мъчен свят, в мъчно време. Но тъкмо тук и тъкмо сега (благодарение на Бога!) ние християните сме призвани да свидетелстваме за Христос, да бъдем Неговите грижовни ръце в този свят, Неговата милосърдна уста, Неговото жалостиво сърце, защото ние сме Църквата, а Църквата е Тялото Христово.

И само разбирайки и уважавайки ценностите на хората, които ни заобикалят, по примера на апостол Павел, който проповядвал Христа в Атинския ареопаг, можем да станем Негови ученици, да добием мъдрост, увереност и милосърдие.

Превод: Андрей Романов

Ч О В Е К Ъ Т

ИНДИВИД И ЛИЧНОСТ ИЛИ ЗА ХРИСТИЯНСКИТЕ ПРЕДПОСТАВКИ В ПСИХОЛОГИЯТА

Никола Антонов

Човекът е загадка, и може би най-великата в света. Той е загадка не само като живо същество, и не като социално същество, не като част от природата и обществото, а като личност — именно като личност.

Николай Бердяев

Психическият живот на човека представлява творческа активност на личността, заключаваща в себе си отделния човек като монада, като едност, като неделима част от някакво духовно цяло, като индивид (*individuum*). От гледна точка на психологията, личността е „свкупност“ от всички индивидуални качества на човека. Понятието свкупност означава съчетание, свързване. Затова, когато дефинираме личността като свкупност, всъщност казваме, че личността е разнообразие, богатство; тя е универсум, безкрайно разнообразна вселена, космос. Сама в себе си личността е непознаваема; тя е потопена в

стихийно-безсъзнателния океан на първоживота (Бердяев). Личността опознаваме единствено, когато се прояви *ad extra*. Тя е като невидим пътник, за присъствието на когото съдим само по следите, оставени в снега, или по лекия повей, издаващ неговото движение. Понятията „личност” и „характер” са корелативни: силно изявената личност е силен характер. Когато твърдим за някого, че е безхарактерен, всъщност казваме, че неговата личност не се изявява, но това не означава, че тя не съществува. Старогръцката дума *charakter* произхожда от глагола *charatto*, който изразява активно състояние на гневното начало в човека (*to thymicon*). Характерът е онази „обвивка” на личността, която свързва човека със заобикалящия го трансубективен свят, с обществото. Наличието на характер у всеки отделен човек означава, че всяка отделна личност ипостазира по различен начин общата човешка природа. Характерът е свидетелство, че личността е жива и вече е направила своя избор да бъде различна, да има свое вътрешно налягане, своя атмосфера. Изравняването на вътрешното налягане със заобикалящата среда означава безжизнен труп, загуба на личността. Историята на човешката мисъл познава не един или два опита да се даде дефиниция за човек: от полиското същество (*zoon politikon*) на Аристотел, та чак до *animal symbolicum* на Е. Касирер. Струва ми се, най-близо до истината е твърдението, че човекът е различен от всички живи същества именно поради това, че е личност, *ипостас*.

Често пъти, когато разсъждаваме за личността, допускаме груба грешка, смятайки, че личност и „индивид” са едно и също нещо. Личността е духовна реалност, а индивидът – интелектуална категория, означаваща най-нисшата степен в йерархията на логическото деление род-вид-индивид. В този смисъл, да наричаме личността индивид означава да принижяваме нейното значение, а оттам – да обезценяваме човешкия живот. Индивидът е социална и биологическа категория. Когато е нарекъл човека *zoon politikon*, Аристотел е имал предвид именно човека като индивид, като част и участник в обществения живот, и по конкретно – в живота на полиса. Древните гърци са имали явна интуиция за човека като част от цялото, достигали са до външната обвивка на личността, разпознавали са човека като темперамент (Хипократ) и характер (Теофраст), като уникалност и неповторимост, но за отделния човек като личност (лице, *hypostasis, subsistentia, prosopon, persona*), като богатство, на което не може да се равнява дори целият свят, започва да говори едва християнството. Характерът и темпераментът са, образно казано, двете страни на един и същ медал. Макар с известна условност, тези две психологически категории подлежат на класификация, доколкото темпераментът се дефинира като природна даденост, с която човекът се ражда и която той носи в себе си, а характерът разкрива човека в неговото общение със света и по-точно – с обществото, с другите. Личността не може да бъде класифицирана. Човешкото мислене е устроено така, че да може да улавя с категориалния си апарат единствено същности, познаваеми като нещо, като субстанция, като мисловен предмет, който отговаря на въпроса „какво е това”. Личността обаче не е нещо, тя е *някой*, и би могла да бъде потърсена единствено с въпроса „кой е”, но не и „какво е”.

Характерът е някакъв, темпераментът е някакъв, индивидът също е някакъв (човешки, животински и т. н.), но личността е *някой* (аз, ти, той). Ето защо не можем да класифицираме и да дефинираме човешката личност, не можем да посочим нейния родов признак (*genus*) и нейното видово отличие (*differentia specifica*). Затруднението се задълбочава още повече благодарение на обстоятелството, че всяка отделна човешка личност съществува и се познава сама в себе си, а обективизиращата дейност на нашия разум я поставя в зависимост от абстрактни категории като род-вид-индивид.

Въпреки всичко, което е казал човекът за самия себе си, проблемът на личността е все така труден и неразрешим. Личността понякога боледува. Психотерапевтите, изследващи шизофренните психози, твърдят, че този вид заболявания имат неясна нозология и неизвестен произход, поради което говорят за ендегенни (вътрешнопородни) болести. Нашите усилия трябва да бъдат насочени най-вече към изследването на личността. Нима е резултат на чиста случайност това, че призивът „познай себе си” не е от вчера? „Изглежда ми смешно – отбелязва Сократ – да наблюдавам другите неща, без да познавам себе си” (Phaedr. 229E). Достоверността на това твърдение неоплатоникът Прокъл допълва с аргумента: „Най-близо до нас сме самите ние. Следователно, ако не познаваме най-близкото, как бихме могли да познаем по-далечното и онова, що по природа се познава чрез нас?”.

еп. Йеротей (Влахос)

П РАВОСЛАВИЕТО

к а т о т е р а п и я

Свещеникът, отец Филип, пръв започна разговора:

– Във Вашата проповед – каза той – говорихте за трите степени на духовен живот, и това са очистване, просветление и обожение. Струва ми се, че и в книгата си пишете за същото. По-нататък казахте още, че чрез методиката на православно благочестие добиваме изцеление и така достигаме до познание на Бога. Последното напомня онава, което отбелязвате в книгата „Православна психотерапия“ – че Православието е и терапия, и наука, и че това е единственият начин за неговото възприемане. Бих искал да ви попитам: как точно стигнахте до този извод? Дали става дума за извадка от поученията на светите отци или е Ваше лично заключение? Намирам въпроса за изключително важен, защото взехме да се пресищаме от лични богословски разсъждения. Всеки умува върху богословски и духовни проблеми до такава степен, че това създава атмосфера на мъчителна обърканост. Как точно стигнахте до този извод?

– Да, действително, добре ще бъде да дам някои пояснения. Ще ви призная, че в началото бях крайно разочарован от морализма, който цари сред много християни. Като казвам „морализъм“, нямам предвид морала, към който се придържаме, защото и тялото също трябва да

Авторът (р. 1945 г.) е епископ на Нафпактос (Гръцка православна църква). Преподавал Православна етика в Университета на Антиохийската патриаршия в Ливан. Автор на изключително популярната в православния свят книга „Православна психотерапия“.

бъде очистиано, освещавано; имам предвид нагласата да гледаме на всичко само откъм външната, формалната страна. Още фарисеите от времето на Спасителя са имали подобни морални принципи и схващания, но това не им е помогнало да приемат Христа. Нещо повече, и до ден днешен се наскърбявам, когато си давам сметка колко объркани схващания битуват в Църквата. Редица богослови представят определено учение на Христа или на светите отци и въпреки че нямат личен опит в непосредственото му практикуване, бързат да правят собствен разбор. Именно по такъв начин се създават схващания, които всъщност „убиват“ човека и дори самия живот. Аз също не съм чужд на своето време и се е случвало сам да изпадам в подобно положение.

Когато бях студент в университета, посетих Атон и се срещнах със свети хора, които практикуваха православното Предание. И тогава ясно осъзнах разликата между живота според Преданието и живота, който бях виждал в други религиозни среди. Едновременно с това, подпомаган от университетските ми професори, започнах да изучавам патристичните текстове. Нещо повече, заедно с мои колеги дълго време проучвахме ръкописите от светите манастири в Света гора. Именно тази комбинация – изучаването на патристични текстове в средата и атмосферата на преблагочестивите светогорски отци – ми разкри нови пътища за контакт с живота на Църквата. Промени се целият ми начин на мислене. Особен принос за това имаше запознаването ми с творчеството на св. Григорий Палама. Смятам, че св. Григорий Палама е от онези отци, които могат да имат огромно въздействие върху днешните християни и да бъдат от голяма полза за тях. Неговото богословие, а то е именно богословието на Църквата, носи просветление. Оттам насетне започнах да виждам и други благочестиви хора, но не само в Света гора, а също и извън нейните предели – хора, които по душа и начин на живот бяха истински светогорци – и така стигнах до извода, че Православието не е просто философия, нито само безплоден етичен кодекс, а вид терапевтична практика. То е лек за човека. Православното богословие е много по-силно свързано с медицината, отколкото с философията. Тук ще спомена най-съществените моменти от този мой път на развитие.

Запознах се с творенията на св. Максим Изповедник. Много ме вълнуваше темата за любовта. Исках да разбера какво точно е понятието за истинска любов, защото по този въпрос е изприказвано какво ли не. Четиристотинте глави, написани от св. Максим Изповедник по темата за любовта, дълбоко ме заинтригуваха. Но докато четях неговите разсъждения, все по-ясно осъзнавах, че те засягат най-вече лечението на човека. Свети Максим Изповедник говори за човешкия ум („нус“), за начина, по който умът се разболява, и за начините за неговото изцеление. Той споменава също страстите и как да се лекуваме от тях; пише за движението на човешката душа, което може да върви според природата, противно на природата, или да се издигне над нея. Освен това, той представя любовта като пряко свързана с безстрастието. Сам започнах да осъзнавам, че любовта е „рожда на безстрастието“; тя е „пламъкът на безстрастието“, както казва св. Йоан Синаит. Ако иска да вкуси Божията любов, човек трябва първо да изцели себе си. Защото от едната страна имаме любовта, която дири своето, и това е егоизъмът, а от друга страна имаме любовта, която „не дири своето“. Основната цел на Църквата е да помогне на човека да изостави егоистичната, утилитарна любов и да премине към себепожертвувателната любов. Това обаче изисква човек да получи изцеление.

Впоследствие вниманието ми беше особено силно привлечено от „Добротолубието“. Както е известно, „Добротолубието“ е голям сборник с творения на ниптическите отци – книга на Църквата, съставена в окончателен вид от св. Никодим Светогорец и от епископ Макариос Нотарас, епископ на Коринт. Подзаглавието ѝ гласи: „Чрез която със средствата на етическата философия, възплътена в теорията и практиката на живота, духът се очисти, просветлява и усъвършенства“. Видях, че всичките ѝ текстове са терапевтични по характер. Те обясняват как човешкият ум се разболява и как добива изцеление.

Като студент четях много и не спирах да изучавам св. Григорий Палама – този велик исихастки Светогорец, когото традицията е нарекла богослов и го нарежда сред четиримата най-велики богослови на Църквата, редом до имената на св. Йоан Богослов, св. Григорий Богослов и св. Симеон Нови Богослов. В

спора му с Варлаам открих задължителните стъпала, които трябва да преминем по пътя на нашето боговъзприемане, ако искаме да бъдем спасени. Той говори за светата исихия (мир, тишина) и метода на исихията. Нещо повече, той подчертава, че това е единственият терапевтичен метод, осигуряващ възможност да се докоснем до съзерцанието на несътворената Светлина, което пък на свой ред води до познанието на Бога и до спасението на човека. Удивителни са и неговите проповеди, изнасяни най-вече пред паството му в Солун. В тях той говори за почивката (съботния ден) на Бога и човека, за изцелението на страстите, за умната молитва, за съзерцанието на несътворената Светлина и т.н.

Изучаването на св. Григорий Богослов също ме влечеше много. Неговите творения ми помогнаха да осъзная, че богослови на Църквата се наричат „хората, които са постигнали теорията (съзерцанието на Бога)” и които преди това са очистили сърцата си или поне се борят да ги очистят. Когато говори за Второто пришествие, той отбелязва също, че Спасителят ще бъде „светлина за чистите по сърце”, нещо повече – „според нивото на тяхната чистота”, и тъкмо това всъщност наричаме Царство Небесно. Но Бог ще остане „тъмнина за онези, които са оставили своя ум в слепота, и то според степента на тяхната ослепеност”. Според неговите думи, това е отчуждение в мрак от Бога. И тогава осъзнах, че свещениците не „издават билети” за рая на човека, а го лекуват, за да може Бог да стане светлина за човека, и това именно е Царството Небесно, а не да остане скрит в тъмнина, което всъщност е адът и отчуждението от Бога.

Нека обаче отбележа, че всичките тези неща научих не само чрез четене на светоотеческото творчество. От една страна, срещам духовни отци, изпълнени с благодат, „преобразени” от благодатта Божия, а чрез хора като тях човек още по-добре започва да разбира патристичното творчество; от друга страна, ползвах се и от личния си пастирски опит. В ролята си на духовен наставник всеки ден виждам, че е нужна не само изповед, но и изцеление. Много хора се изповядват, но не намират лек. Нужен е специален метод, за да получи човек изцеление от своите страсти.

Всичко това и ред други неща, които не бива да

споменавам тук, ме оставиха с убеждението, че на Православието трябва да се гледа като на лечебна терапия и наука.

– Мога ли да Ви прекъсна? – попита Атанасий. – Слушах казаното с голям интерес. Не искам да останете с впечатление, че Ви противореча. Отнасям се с голямо уважение към Вашето изучаване на такъв деликатен елемент от духовния живот. Намирам обаче за малко провокиращи някои понятия, които използвате. Ето например, казахте най-напред, че Православието изцелява човека, а после заключихте, че то е „терапевтична наука”. Не разбирам тук смисъла на думата „наука”. Какво общо има между Православието и науката? В качеството си на учен смятам, че науката формулира интелектуални заключения и се занимава с изследвания в сферата на човешкия живот. Какво ни дава основания да твърдим, че Православието е терапевтична наука?

– Харесва ми твоят подход. Не отричам, че след публикуването на моята книга, много хора са идвали при мен със същите разсъждения. Не виждам обаче къде е проблемът в случая. Използвам думата наука (epistimi) в нейното първоначално значение. Тя идва от глагола „epistamai”, който означава „познавам, разбирам”. И в моя случай думата „наука” (epistimi) означава верния начин, който използваме за нашето лечение. Медицината също се нарича наука, защото познава начините за лечение на човешкото тяло. Ако приемем, че Православието лекува човека, тогава имаме право да го наречем наука, защото познава верния начин за човешкото изцеление. Не разбирам какъв е проблемът в приемането на това понятие.

– Дотук е ясно, няма проблем – отбеляза Атанасий. – Разбирам смисъла добре. Но този Ваш подход намира ли подкрепа в патристичното творчество? С други думи, има ли сред отците такива, които използват същото понятие?

– Въпросът не е в това дали и отците са използвали същото понятие. Въпросът в случая е дали можем да намерим приложението му, дали Църквата действително познава верния начин за изцелението на

човека, или другояче казано – дали владее същина на проблема. Какво е заложено в сърцевината на това схващане? Ето тук е проблемът. Светите отци на Църквата не са се колебали да използват понятия, които не намираме в Светото Писание, за да дадат израз на истината, дарена на Църквата. Така например, отците от IV век използвали за Христа понятието „единосъщен“ (еднакъв по същност), като казвали, че Христос е единосъщен с Отца. Още тогава някои по-консервативно настроени хора веднага реагирали. Според тях такъв термин не се среща в Светото Писание и следователно не можем да го използваме. Критикували отците и заради това, че същият този термин за първи път бил употребен от еретик – Павел Самосатски използвал тази дума, само че в друг смисъл.

Ето как всъщност проблемите ги създават не самите думи, а онова, което искат да опишат в живата действителност.

В моя случай, по повод повдигнатия тук въпрос, мога да отбележа, че светите отци също са употребявали думата „наука“. Направил съм по-подробно изложение на това и в книгите си. Тук ще отбележа само един особено характерен пасаж на св. Григорий Богослов: „Велика тънкость е това, велика тънкость и наука от най-голяма висота – да водиш човека, това най-своенравно и най-многолико от всички създания“. Свети Дионисий Ареопагит многократно употребява понятието „наука“ – дори в смисъл на теория (съзерцание на Бога). Споменавайки един богослов, който познавал свещените неща, той пише: „Този човек имаше премъдра и научна опитност в свещеноедействията“. Свети Григорий Нисийски също неведнъж споменава терапевтичното приложение и терапевтичния метод. А нима не е понятно, че човек, който познава верните методи за терапия, може да бъде наречен учен (терапевт)?

– Аз съм на мнение – обади се Василий, човек с по-консервативен нрав, – че трябва да говорим малко по-предпазливо по тези въпроси. Не възразявам, че трябва да получим изцеление, когато живеем в Църквата, но не смятате ли, че рискуваме да загърбим най-важния момент от Православието – вярата? Не намирате ли, че има опасност да пренебрег-

нем православието, когато твърдим, че Православието е лечебна терапия и наука?

– Рискове винаги има. Всичко зависи от начина, по който възприемаме понятието за лек и понятието за вяра. Може би ще трябва да бъде малко поизчерпателен. За много хора понятието „лек“ означава просто формулиране на рамките на личното и социално поведение. Иначе казано, те поставят понятието „лек“ в чисто моралистична среда. Отиваме при свещеника и казваме: „Отче, откраднах“. А той отвръща: „В бъдеще не кради...“ Това също е приемлива форма на поведение. Но не така се реализира терапията на Църквата. Да не говорим, че много хора правят опит да станат добри, да не вършат видими грехове, да поддържат добродетели, но въпреки това се отнасят презрително към Православната традиция.

– Все се канех да ви задам този въпрос и ето че сега имам възможност – обади се Константин. – Преди малко казахте, че когато богословието е отделено от живота на Църквата, то се нарича академично богословие. Как точно разбирате православното богословие?

– Според мен това, което вече казахме за вярата, се отнася и за богословието. Защото богословието не е интелектуална наука, а гласът и животът на Църквата. И обект на богословието е именно Църквата. Точно както са казали светите отци, богословието се моли, а молитвата е богословие. Когато говорим за православно богословие, нямаме предвид обикновена история на богословието. Последното също влиза в богословието, но в никакъв случай не го изчерпва. В светоотеческата традиция богослови са онези, които виждат Бога. Свети Григорий Палама е могъл да назове и Варлаам богослов, но той недвусмислено подчертава, че този тип интелектуално богословие се отличава много от Божественото съзерцание. Според св. Григорий Палама, богословите са живите създатели на Бога, или по-точно тези, които следват цялата методология на Църквата и постигат съвършената вяра – просветлението на ума. Така че богословието е плод на човешката терапия,

но също така и път, по който можем да постигнем изцеление и познание за Бога. Тук важи същото, което вече отбелязахме за вярата. Отците учат, че Божественото съзерцание е дар от Бога, а Той ни го дава когато пожелае и на когото пожелае. Трябва да се молим, за да получим вътрешно очистване, за да се освободим от страстите – всъщност, за да преобразим нашите страсти – и да намерим просветление на ума, т.е. да се сдобием с вътрешната духовна молитва на сърцето. Свети Максим Изповедник казва, че знак за пристъпване към стъпалото на очистване е пълното ни освобождаване от усещането за болка или за удоволствие; знакът за приближаване или навлизане към просветлението е пълното ни освобождаване от незнанието за Бога или забравата за Него; знак за достигане висотата на обожението е избавянето от всякакви мисли и фантазии, които сетивният свят събужда у човека. И така, можем да отправим моление „просветли невежеството ми”, а Бог, ако пожелае, ще открие Себе си. И тогава, от една страна, ще знаем, че сме получили изцеление, а от друга страна – че ни се дава дарът на богословието, или на словото за Бога. Още от стъпалото на просветлението на ума до стадия на съзерцателната теория функционира непрестанна умна молитва. Божественото съзерцание може да продължи от няколко секунди до няколко дни, но след това обоженият човек отново се връща към състоянието на постоянна умна молитва. По време на съзерцанието молитвата временно прекъсва, но се възобновява веднага щом се загуби връзката с Божия образ. Трябва, естествено, да отбележа, че съществуват много степени на Богосъзерцание. Богосъзерцанието (съзерцателната теория) започва с покаяние, минава през постоянна умна молитва, достига просветление, което води до Богосъзерцание и до трайна форма на съзерцателна теория, или такава, която може да продължи часове и дори дни наред. Ето защо твърдя, че православното богословие е както плод на изцелението, така и начин за постигане на това изцеление. Когато го превърнем в научна дисциплина и изучаваме различните духовни проблеми само теоретично, се лишаваме от възможността да помагаме успешно на хората.

Истинността на една вяра се демонстрира именно чрез нейната терапевтична сила. Ако изцелява, зна-

чи е истинска вяра, ако не носи изцеление, значи не е истинска. Същото важи и в медицинската наука. Опитният лекар-професионалист знае как да лекува и постига резултати със своите методи на лечение, а шарлатанинът – не. Така стоят нещата и по отношение на човешката душа. Именно поради тази причина смятам, че Православието се отличава и от латинската, и от протестантската традиция най-вече по системата за изцеление. А различните постижения в сферата на изцелението са резултат от догматичните различия. Догмите не са просто философия, нито богословието е само философия.

– Струва ми се, че сега е мой ред да Ви попитам нещо – обади се Константин, който имаше сериозен опит в психологията. – Аз не съм се занимавал с богословие, нито с философия, но съм бил сериозно ангажиран с психологията. Стана ми страшно интересно, когато в началото споменахте, че християнството е лечебна терапия и наука – че лекува човешката душа. Слушах с голям интерес, защото съм на мнение, че християнството, и по-специално Православието, именно по такъв начин може да помогне на съвременния човек. Днешната психология и психиатрия са достигнали изключителни нива на развитие, защото вече е ясно, че човекът страда от психически недъзи. Безкрайно се изненадах обаче, когато чух, че както не са били философи, светите отци не са били и психолози. Ето защо бих искал да Ви помоля да подкрепите малко по-подробно тази позиция.

– Няма да е особено трудно да защитя тази своя гледна точка. Става дума за нещо много просто. Отците на Църквата са били светци. Светостта притежава не нравствена, а онтологична стойност. Те са наречени светци по силата на Светия, на Когото са съпричастни. Светият Бог дарява хора с нетварната си енергия и ги освещава. Така Той пребивава по благодат у човека, а човекът се превръща в обиталище на Светия Троиен Бог. Апостол Павел разделя хората на три големи категории. „Плътски” е наречъл хората, които са лишени от Пресветия Дух – тези, които живеят противно на природата. „Бездуховни” се наричат другата категория хора, които също са

хора на плътта, защото им липсва Светия Дух и живеят според природата – с други думи, те притежават добродетели, но това са естествени добродетели. Това са благодущни и състрадателни люде, с умерен нрав, с естествено чувство за любов и т.н. Но въпреки това, не можем да ги наречем светци, защото не са били обиталище на Светия Дух. Поради тази причина те не могат да станат причастни на животворната сила Божия. Свети Григорий Палама казва: „Не действа ли Бог в нас, значи всичко, що вършим, е грех”. „Духовни” се наричат хората, водени от Светия Дух и „Неговото покровителство, познание и просветление”. Апостол Павел съвсем ясно посочва: „Душевният човек не възприема онова, що е от Божия Дух: за него *това* е безумство; и не може да го разбере, защото *то* се изследва духовно. Духовният пък изследва всичко, а него никой не изследва” (1 Кор. 2:14-15).

Психологията е наука на съвременната цивилизация – рожба на западното християнство. В своето огромно отчаяние и безгранично обезверение хората са стигнали до психологията именно защото западните „църкви” са загубили връзката с исихастката традиция на Църквата. Но в светоотеческите писания са казани много неща за човешката душа, за нейното страдание и за изцелението ѝ. Ние, православните, не намираме нищо необикновено нито в откриването, нито в развитието на психологията. Монасите, които се занимават с изцелението на душата, много добре знаят как точно се проявяват страстите, как действия злият дух и как благодатта Божия докосва сърцето. В моята книга „Разговор за православната психотерапия” съм отделил специална глава за този проблем. Посочил съм също и разликата между психологията и целебната сила на Православието, или по-точно – между хуманитарната психотерапия и православната психотерапия. Тук мога да посоча основните моменти от моята теза.

В психологията душата не е творение по Божия образ, както в православното богословие, а е просто обикновена функция на тялото. Ето защо говорим за „психология без душа”. В съвременната психология душата няма онтологичен статус (собствено битие – б. пр.). И когато психологията говори за страдание на човешката душа, тя визира просто някакъв психически дисбаланс или травматични пре-

живявания от миналото. В православното богословие обаче страданието се изразява в помрачението на човешкия дух. Терапията на хуманитарната психология е насочена към балансиране на скритата енергия на човешката душевност, докато в терапията на православното богословие се търси възстановяване на връзката на човека с Бога, търси се Богосъзерцанието, или обожението, което е друга форма на Богосъзерцанието. Очевидна е разликата между терапевтичната методика на антропоцентричната психология и на православната психотерапия. Нещо повече, антропоцентричната психология не прави разлика между земна и Божествена енергия – с други думи, не прави разграничение дали дадена немощ е следствие от физическо изтощение или от духовно заслепение, нито пък признава въздействието на Божествената благодат. Корените на всичко са насочени към един-единствен причинител. Психологията не приема съществуването на злия дух и обикновено отрича въздействието на нетленната Божия благодат.

– Да, но въпреки това не е ли странно да говорим за православна психотерапия? Отците използвали ли са това понятие?

– Изцелението на душата се споменава във всички светоотечески писания. Дали ще говорим за изцеление на душата или за психотерапия е едно и също. Въпросът е да видим дали отците са писали за изцелението на душата и да проследим каква всъщност е антропологията и сотирологията на отците. Тук се крие същността на проблема. Но така или иначе, щом отпред поставим думата „православна”, това веднага прави психотерапията по-различна от всяка друга психотерапия.

– Да не би да искате да кажете, че напълно отричате постиженията на съвременната психология? Нима те са безполезни? Питам това, защото се сещам за един психолог, който твърди, че ако отците бяха живи днес, със сигурност щяха да използват принципите на съвременната психология. Вие как смятате?

– На първо място, нека отново подчертая, че създаването на психологията в западната култура е след-

ствие от разочарованието на западния човек след отричането и пренебрегването на цялата светоотеческа традиция на Църквата. Психологията била приета като истинско чудо от западния човек, отчужден от исихастката традиция. Не така обаче стоят нещата в православните среди. Ако отците бяха живи днес, сигурно щяха да изпитат истинско недоумение от възхищението на съвременния човек пред тези теории. Отците, подобно на съвременните аскети, познават от опит сърцевината на душата, познават козните на лукавия и проявленията на грешната човешка природа, познават силата и въздействието на Божията благодат и затова в техните очи постиженията на психологията ще изглеждат сравнително безинтересни. Казвам „сравнително безинтересни”, защото когато човек е получил съвършено познание, ограниченото познание не представлява особен интерес. Каквато е разликата между човешката мъдрост и Божията премъдрост, такава е разликата и между човешката психотерапия и православната. Ако човек живее с опита на Небесната любов, или съвършената любов – „обединяващата и възпиращата сила”, „блаженството на ума”, „опиянение на духа”, „мощния и всеобемащ” копнеж и „неутолимото” състояние – как тогава ще погледне на плътската и нечиста любов, която е идол и падение на любовта? Съвременните отци на Църквата – техният живот е израз на целия опит на Църквата – също не намират за особено важни „великите прозрения” на съвременната психология.

Нека сега се върнем към въпроса: ако отците живееха в наши дни, щяха ли да приемат обясненията на психологията, без да им направят собствен разбор, както са постъпвали с философията? Най-напред трябва да изясним някои неща. На първо място, Църквата има своите отци и днес и именно срещите ми с такива отци са ми помогнали да осъзная какви са техните резерви по отношение на психологията. На второ място, през епохите отците не са приемали схващанията на философията. Щом са притежавали съвършеното познание, дали тогава им е било потребно философското познание? Взимали са в употреба философски понятия, но са ги зареждали с нов смисъл и с нов живот. По всяка вероятност, по същия начин биха постъ-

пили и с психологията.

Свети Григорий Палама критикува Варлаам, защото е разпространявал психологически тълкования на духовния живот. Същото отношение са имали и много други отци. Ние не се опитваме да навливаме сами – с помощта на собствения ни разум – в така нареченото подсъзнание, защото това може да ни доведе до шизофрения. Нашият метод е следният: без да се подлагаме на изтощителни самоанализи, се стараем да изпълняваме Христовите заповеди в нашия живот. Трудът ни да изпълняваме заповедите разбулва същността на нашата грешна природа с всички нейни страсти, след което насочваме усилията си към стремежа да се изцелим от страстите. Редом с това се грижим да очистваме ума си от гордост и зломислие и тогава той започва да различава добрите от лукавите помисли. Упражняваме се в бдителност и така умът придобива уменията да различава помислите, както казва св. Диадок Фотикийски; той съхранява чистите мисли в съкровищницата на паметта и едновременно с това прогонва от паметта всякакви „тъмни и нечисти мисли”. В такава атмосфера на живот се разбужда чувството за покаяние.

Има, разбира се, два случая, при които за поуместни приемаме съвременната психология и психотерапия. В първия случай става дума за хора, чиято нервна система е била увредена по някакъв начин – вследствие на физически или психически стрес – и това ги прави жертви на тежки психологически травми. В другия случай има хора, които по собствен избор са изоставили всякаква връзка с Църквата и с нейните тайнства. На тях съвременната психология и психотерапия може да помогне, за да не бъдат докарани до непоправими състояния. Те са заклещени в чудовищния капан на отчаянието и психологията може да им послужи като болкоуспокояващо средство, за да почувстват облекчение.

Има също и хора, които се изповядват, срещат се с духовни наставници, но последните не са в състояние да им помогнат, защото не владеят нито силата, нито познанието на духовния живот. Не бива да си затваряме очите пред реалната действителност. Жалко е наистина, но безразличието на хората към изповедта и бездарието на редица духовни наставници, които изобщо не познават терапевтичния ме-

год на Църквата, води много хора при психиатрите. Ще повторя обаче, че човекът е създаден по образ и подобие Божие и той трябва да се стреми към своя Първообраз. Това, бих казал, е крайната цел и божественото призвание на човека. Колкото по-неутолен остава този копнеж на душата, колкото по-отдалечен е човек от Бога, толкова по-голямо е неговото страдание. Ако нашето основно предназначение на земята – съединяването ни с Бога – остане нереализирано, тогава без значение колко са ефикасни медицинските терапии и психоанализи, на които се подлагаме, в душата винаги ще остане чувство за горчивина и трагична неудовлетвореност. Защото е нужно да намерим не само психологически баланс, но и живота в неговата завършена пълнота. Ние се стремим не просто към намиране на някакво религиозно чувство, а към осъществяване пълнотата – *пниромата* – на живота. Ще разберем много по-добре разликата между антропоцентричната и теоцентричната психотерапия, ако се вгледаме по-задълбочено в начина, по който православната Църква тълкува изцелението на душата. Иначе казано, тази тема остава открита за обсъждане.

– На мен ми е много интересен – обади се Константин – проблемът за болестта на душата. Тъй като много съм се занимавал с психология, случвало се е да се подвеждам и по доста погрешни теории. Ето защо ми се иска да разбера какво е учението на отците за болестта на душата.

– С удоволствие ще се постарая да отговоря на твоя въпрос. Светите отци на Църквата поддържат ясна и категорична позиция, че Православието се отличава от всички антропоцентрични системи. Много от използваните изрази и понятия могат да се срещнат и в други религии, но имат съвършено различно значение. Така например стоиците също говорят за отрезвяване от страстите, но те влагат в това много по-друг смисъл от Православието. Същото се отнася и за понятия като ум, екзалтация (възторженост) и др. под. Много от източните религии, като будизма например, също говорят за ум, духовност и др., но влагат съвършено друг смисъл в тези понятия. Именно поради тази причина хората, които първоначално

са разучавали подобни теории – било то в психологията, философията или дори в областта на будизма, впоследствие срещат сериозни затруднения, когато решат да придобият по-ясна представа и за учението на Православието. В хода на това те се сблъскват с ред обърквачи неясноти. Срещал съм хора, които са в състояние на ужасно объркване по тези въпроси. Четат ранните отци и не намират разлика между тяхното учение и будизма. Според тези хора, будистите и ранните отци говорят едно и също. Да не говорим, че този тип човешко познание – с акцент върху мъдруването – води до едно специфично самосъзнание, което отците наричат „превъзнасяне“ в помислите. Вследствие на това човекът се изпълва с чувство на задоволство и самомнителност. А благодатта Христова няма място там, където са налице задоволство и самомнителност.

– Как, според Вас, трябва да се постъпва в подобни случаи? Изучавал съм психология и познавам различните психологически школи, със средствата на които си помагам, за да преценявам хората. Значи ли това, че не съм в състояние да добия ясна представа за Православието? Ако е така, как бих могъл да се избавя от това ужасно положение?

– Въпросът ти е много уместен. Действително съм на мнение, че става дума за сериозен проблем. Има обаче и лек. Два са начините за изцеление.

Единият е чрез изоставяне на това „превъзнасяне“ в помислите. Когато говори за смирението, св. Никита Стефатоски отбелязва, че смирението означава не само изоставяне на материалните блага, но също и отхвърляне на това „превъзнасяне“ в помислите. Нещо повече, бих добавил, че смирението в помислите означава изоставяне на всяко предишно познание, придобито в дните на живот по законите на плътта. Свети Таласий казва, че смирението в помислите е съвършено очистване от страстите. Това е състояние, при което очишеният от всякакви страсти ум живее освободен от решетките на всичко сетивно и преходно. Ако човек ползва подобни философски или психологически познания и реши да се присъедини към Църквата, запазвайки всички свои познания, тога-

ва той рискува, постигайки моменти на по-дълбока вътрешна концентрация, да приеме тези свои познания за източник на мистично съзерцание. А това на свой ред го подтиква към заблудата, че именно така е получил състояние на Богооткровение.

Вторият начин за изцеление е чрез преминаване през дълбоко покаяние. Пътят на всевечната Божия благодат към човешкото сърце е именно чрез пълното покаяние; то изпепелява страстите и превръща човека в носител на Откровението. Ето защо, когато четем светоотеческото творчество, трябва да се отърсим от всякакви предишни познания и идеи, за да добием ясна представа за Православието. Обръщам специално внимание на тези неща, за да не търсите никакъв паралел с психологическите познания, които преобладават в наши дни. Голям е рискът да погледнем на духовния живот откъм позициите на психологическите интерпретации, заложили в системите на съвременната антропоцентрична психология.

– Благодаря Ви за това пояснение – каза Константин. – Но ще ви помоля все пак да ни обясните по-подробно какво представлява болестта на душата, за да разберем къде точно се крие разликата.

– За да говорим за болестта на душата, трябва първо да се вгледаме какво по-точно е душата, защото именно това е слабото място на редица психологически школи, когато говорят за психотерапия. Те също са стигнали до осъзнаване на истината, че не можем да говорим за болестта и за терапията на душата, ако не ѝ дадем собствена онтология. Именно поради това смятам, че със своето учение Православието дори и днес заема много важна роля в тази насока. Ще се опитам да ви дам едно по-пълно обяснение във възможно най-сбита за целта форма.

Човекът, според светоотеческото учение, е сътворен по образ и подобие на Отца. Той дължи своя живот не на себе си, а на Бога. Христос е образ на Бога, както казва св. ап. Павел: „Който е образ на невидимия Бог” (Кол. 1:15), а човекът е по образ на Христа. Следователно, човекът е образ по образа. Той е направен по образ на Бога и трябва да достигне Неговото подобие. Според учението на св. Максим, образът Божий се състои от „живот” и „вечност”, а по-

добие то Божие се състои от „мъдрост” и „милост”. Можем да кажем, че „живот” и „вечност” са елементи на човешката природа, а „мъдрост” и „милост” са елементи на личностното възлещение на човека. Прочее, когато човешката душа не се стреми да достигне подобие то Божие – а това се нарича „обожение”; когато тя не живее по Бога; когато не носи у себе си животворящата сила на Светия Дух – тя е мъртва. Не просто страда и боледува, а е мъртва. Трябва да поясня, че душата е Божие творение. Всяко нещо, сътворено от Бога, има свое начало и свой край. Но въпреки това, Бог пожелал да сътвори душата и да я направи безсмъртна. Ето защо, макар и по природа смъртна, по благодат душата е безсмъртна. Безсмъртна, защото това е волята Божия. Следователно, на душата не можем да гледаме отделно от Бога. Именно в поддържането на тази позиция се съдържа не само разликата спрямо отминалите философски идеи за душата, но също и спрямо тезите на съвременната психология.

– Доколкото си спомням – обади се Атанасий, – според античното философско схващане по въпроса, поддържано от гръцките философи, както и според някои християнски отцепници (най-вече гностиците), светът и следователно човекът са плод и последица от падението на обективния свят. Последното обаче само подчертава това, което казахте преди малко за душата.

– Да, според мен имате право. Много еретици са гледали на нещата по сходен начин. За нас обаче светът и човекът, а следователно и човешката душа са съзидателен продукт на Твореца Бог. Не можем да говорим за последица от падението на обективния свят, защото в такъв случай злото щеше да бъде изначално заложен елемент в сътворението на съществуващия свят. Сам Бог е Творецът на душата. Душата не е трошица божество, нито Божий полъх, както казват някои. Свети Йоан Златоуст ни казва, че животворящата сила на Светия Дух е Божието дихание, което означава, че именно животворящата сила на Светия Дух е дала творение на душата, без сама да се превърне в душа. Това е много важен момент, защото така ще можем да разберем, че нямаме пра-

во да изследваме душата като изолиран обект, а само в нейната съотнесеност спрямо Бога.

– Това са все православни истини – отбеляза отец Филип, – но са от малко по-задълбочените. Въпреки това обаче знам, че те са абсолютно задължителни, ако искаме да разберем какво точно означава болестта на душата и нейното изцеление. Ще ви помоля да бъдете така добър да проследите по какъв начин човешката душа се явява образ на Триединния Бог? Щом като е сътворена по образ Божий, значи сигурно има троична природа.

– Да, наистина, конкретно този въпрос е разгледан в творчеството на св. Григорий Палама. Светите отци са говорили за тези неща не защото са учили в някаква школа по психология, а защото, отдадени на изцелението от собствените страсти, добивали познания за дълбините на вътрешния свят чрез просвещение от Божията благодат. Учението на св. Григорий Палама не е резултат от умозрителни съждения, а е плод от откровението на Пресветия Божий Дух, дарен в борбата му да излекува собствената си душа. Това трябва да бъде ясно, защото и на Запад са говорили за троичната природа на душата и Августин е използвал тази психологическа аргументация като доказателство за съществуването на Триединния Бог. Западното богословие обаче накрая стигнало до филиоквето, докато при св. Григорий Палама е станало тъкмо обратното – изживявайки Триединството Божие в опита на собствената си душа, той завършил с отричане на филиоквето. Но да се върнем на въпроса. Свети Григорий Палама учи, че точно както Бог е Триединен – Ум, Слово и Дух – така и душата е триединна, т.е. тя също притежава ум, слово и дух. Умът е това, което наричаме сърцевина и живот на душата; словото се ражда от ума, а духът е „възвишената любов на човека”.

– Аз съм чел – прекъсна го Константин, – че според учението на св. Максим Исповедник душата се дели на мисловни, желаещи и буйстващи сили. Мисля, че и св. Григорий Палама споменава за същото, но в друг контекст. Значи ли това, че можем да говорим за някакво противоречие по отношение на казаното от Вас за триединството на душата?

– Душата, според отците, е индивидуална и многолика. Тя може да носи най-разнообразни сили. Разделянето ѝ на ум, слово и дух трябва да се приема само по снизхождение, а не точно както това деление се отнася за Бога. Защото трите Лица на Бога са единостъпни, но всяко от тях със собствена ипостас, докато при човешката душа умът, словото и духът са енергии, не ипостаси. Но по отношение на самия модел на деление на човешката душа няма съществени различия. Зависи само от каква страна я разглеждат светците във всеки отделен случай. Ако я изследват откъм страстите, които трябва да лекуваме, тогава я делим на мисловни, желаещи и буйстващи сили. Когато разглеждаме триединството в природата на душата, тогава говорим за духовни, интелектуални и сетивни качества. А когато преценяваме душата според обръщането ѝ към себе си и според издигането ѝ към Бога, говорим за ум, познание и любов. Така или иначе, всички тези триади показват, че душата е по образ на Триединния Бог и не може да бъде лекувана без Него.

– Споменахте делението на душата според страстите и отбелязахте, че душата се дели на мисловни, желаещи и буйстващи сили. Кои страсти съответстват на тези сили?

– Светите отци ни учат, че мисловните сили се водят от страстите на неверието в Бога, ересите, гордостта и др. под.; желаещите сили се изпълват от стремежа към удоволствие и алчността; накрая идват и буйстващите сили със страстите на гняв, яд, зломислие. Още по-конкретно можем да цитираме св. Григорий Палама, който учи, че славолубието е рожба на мисловната част от душата, стремежът към притежание и сребролюбие са рожби на желаещата сила на душата, а преяждането е рожба на буйстващата сила на душата. Както желаещите, така и буйстващите сили принадлежат към така наречените чувствителни страни на душата.

– Нещо обаче ме смущава, докато говорите за душата – обади се отец Филип. – Защо разглеждате душата отделно от тялото? Те наистина ли са разделени и независими помежду си?

– Разбира се, че не са. Душата е много силно свързана с тялото. Отците казват, че с душата става това, което се случва с парче желязо в горяща пещ – то се покрива с огън, но по природа остава желязо. Душата е навсякъде в човешкото тяло. Фактът, че когато се съедини с тялото, душата му дава живот, означава, че човекът е бил сътворен по образ Божий в много по-голяма степен, отколкото ангелите. Именно затова в православната Църква казваме, че болестта на душата засяга и тялото, също както болестта на тялото понякога засяга душата. Вследствие на тази вътрешна спойка става така, че макар душата да се стреми да намери общение с Бога, тялото, поради своите страсти, отказва да следва посоката на душата и това води до изтощителни усилия. Тогава осъзнаваме, че макар душата вече да се намира в доста добро здраве, тялото все пак се чувства болно и изнемошляло. Много верни тук са думите на Христа: „...духът е бодър, а плътта – немощна” (Мат. 26:41). Ето защо православната традиция по-велява движението на душата да върви успоредно с движението на тялото. Исихазмът лекува както душата, така и тялото по множество начини и методи, за да се постигне общение с Бога. А когато човек получава благодатта Божия, тогава и тялото се променя. Виждаме това в Преображението на Христа, когато Неговото лице засияло като слънце. Виждаме го и при Мойсей, чието лице засияло с все сила; също и в лицето на Архидякон Стефан, когато лицето му станало като лице на ангел. Това показва, че между душата и тялото съществува видимо разграничение, но за тях е невъзможно да съществуват разделени едно от друго. Нещо повече, дори по време на смъртта душата „трудно се отделя от тази хармонична и неразделна връзка на естеството”. А отделянето става „по воля Божия”. Както нито душата сама по себе си е човекът, а просто душата на човека, така и тялото само по себе си не е човекът, а просто тялото на човека. Човекът се състои от душа и тяло – той е психобиологично същество. Ето защо при Второто Пришествие тялото също ще бъде осветено, ще възкръсне и ще добие живот вечен.

– Къде, тогава, се намира болестта на човека? В коя част от него е разположена тази негова болест?

Ако знаем отговора на този въпрос, ще ни бъде много по-лесно. С други думи, ще ни стане ясно как точно да подходим, за да добием изцеление.

– Както вече казахме, човекът е болен като цяло. Но ядката на целия му недъг лежи в неговия ум. Умът е болен и той пренася последствията от болестта върху цялото същество на човека.

– Когато казвате „ум”, разсъдък ли имате предвид? – попита Атанасий. – Ако умът и разсъдъкът са едно и също, как точно ги поразява болестта? Ако умът е нещо различно от разсъдък, какво означава болестта на ума?

– Както вече отбелязах, човешката душа се състои от ум, логос (слово) и дух – според образа на съществуване на Пресветата Троица. Свети Йоан Дамаскин казва, че Бог сътворил душата на човека разумна и възвишена; тя е надарена също така и с дух, който, според думите на отците, е „възвишената любов на душата”. Затова и правим разграничение между сила на ума и сила на разсъдък. Умът е едно, разсъдъкът – друго. Умът е окоето на душата. И както очите на тялото виждат всичко, сътворено от Бога, окоето на душата, или умът, добива в своя опит духовно постигане на Бога. Така функционирали силите на душата преди грехопадението. Умът на Адам виждал Бога, а неговият разсъдък притежавал способността да дава израз на този свой опит. И ако следваме аналогията, можем да кажем, че както Умът (Отец) дава живот на Словото (Христос), така човешкият ум дава живот на словото. Ако умът е здрав, и словото е здраво, но ако умът е болен, значи и словото е болно. Същото се отнася и за духа, който, както споменахме, е възвишената любов на душата. Ако умът е здрав, и любовта е здрава, защото е обърната към Бога, а това събужда духовното „опиянение” и екзалтацията на мисълта. Ако умът е болен, ние отпадаме от истинната любов и преживяваме идолската любов, наричана от отците „нечестива любов”.

– Това, което току-що ни казахте – отбеляза отец Филип, – е много важно. Струва ми се, че именно то отличава православната традиция от западната. Ние

православните приемаме за основа на богословието именно този ум, докато Западът поставя разсъдъка в центъра на своето богословие. Но това кратко представяне на нещата не е достатъчно. Ще бъдете ли така добър да продължите анализа във възможно по-подробен план и да ни представите както здравите, така и болните състояния на ума. Тогава ще можем съвсем ясно да разберем разликата между православната и западната традиция.

– Подкрепям изказаните от вас изводи. И ги намирам за превъзходни. Истина е, че тъкмо тук се крие разликата между Православието и ересите. Светите отци са имали просветлен ум, докато еретиците обикновено са страдали от помрачен ум и хипертрофичен разсъдък. Пример за тези състояния може да бъде Адам преди и след грехопадението. Преди грехопадението Адам притежавал просветление на ума, което е второто стъпало от духовния живот. Но след грехопадението умът му изпаднал в помрачение и състояние на ограниченост. В това именно се изразява заслепението на ума – то идва като помрачение и ограниченост. Но какво всъщност се случило? Разсъдъкът се опитал да изпревари човешкия ум. Той се противопоставил на ума и направил опит посредством изкусителната тактика на лукавия да му обясни как ще постигне обожествяване, стига, разбира се, да претъпи Божията заповед. Ето тук стигаме до отъждествяване на ума с разсъдъка. Вместо да управлява разсъдъка, умът се приравнява към него. Когато говорим за първородния грях и последиците от него, всъщност имаме предвид три неща: малфункцията на ума, т.е. умът, спрял да изпълнява нормалната си функция; уеднаквяването на ума с разсъдъка, което неизбежно довело до въздигане на разсъдъка; и накрая, огъването на ума пред страстите, пред страха и пред факторите на околната среда. Това е реалната смърт на човека, неговата тотална разруха, неговото вътрешно крушение. Умът бил помрачен. И точно както цялото тяло се помрачава и страда, когато окото му е повредено, по същия начин, щом окото на душата – а това е нашият ум – изпадне в слепота, целият духовен организъм се поболява и изпада в дълбоко помрачение. Мисля, че именно това отбелязва нашият Господ, когато казва: „И тъй, ако свет-

лината, що е в тебе, е тъмнина, то колко ли *голяма* ще е тъмнината?” (Мат. 6:23). Но всичко това, освен че довежда до развала на цялата вътрешна функция на душата, същевременно става причина и за външната развала на човека. Човекът вече стои по друг начин пред ближния си, пред Бога, пред света и пред цялото творение. Разсъдъкът прави опити да достигне до Бога, тъй като умът е неспособен да влезе в общение с Него. Именно по такъв начин се създават идолите на Бога и всички идолопоклоннически религии, както и всички ереси. И тъй като умът не умее да възприема човека според Бога, и разсъдъкът, под въздействието на страстите, също гледа на него по различен начин. Човекът експлоатира ближния си заради своето славолубие и сребролюбие. Той приема ближния като инструмент-обект на удоволствие и издига в култ цялото творение. Тук е удачното място да припомним онова, което казва св. ап. Павел в посланието си до Римляните: „наричайки себе си мъдри, *те* обезумяха, и славата на нетленния Бог измениха в образ, подобен на тленен човек, на птици, на четириноги и на влечуги” (Рим. 1:22-23).

По време на разговора ни върху тези теми личеше как Василий – човек с консервативни принципи и с много ограничени богословски познания – се чувства крайно смутен и объркан. За мен беше очевидно това негово състояние. Той също не го криеше. Правеше опити да следва разсъжденията, но личеше, че в действителност се сблъсква с големи затруднения. Все още не можеше да напусне света на собствените си представи. Точно в този момент от разговора той се намеси с въпрос, който беше израз на това противоречие:

– Следях внимателно Вашия анализ. Най-искрено трябва да призная, че не можах да разбера смисъла от всички тези заключения. Нещо повече, бих казал, че дори не ми е нужно да правя опити да ги разбирам. Какво значение има за мен да знам какво точно представлява душата, на колко части се дели и коя част от човека е болна? Защо ми е нужно да знам какъв е първородният грях и неговите последици в живота на човека? Освен това, лично аз съм учил тези неща по друг начин. Вие казвате, че грехопад-

нието на Адам се състои най-вече в малфункцията на ума, отъждествяването на ума с разсъдъка и изпадането в плен на страстите и страха. Признавам, че не разбирам какъв е смисълът на целия този анализ, нито пък защо всичко е толкова различно от това, което съм учил. Стига ми да съм добър човек, да ходя на църква, да се изповядвам, да не върша никому нищо лошо и да не мразя човека до мен.

– Разбирам и твоите питання, и реакцията ти. Не че я одобрявам, но виждам нейните корени. Представеното от мен дотук действително изглежда истинска новост в сравнение с богословието, което ни беше преподавано в продължение на толкова години. Но за хората, живеещи в православната традиция, това не е нищо ново. Твоята позиция може да бъде обобщена с два централни въпроса: първо, кому е нужен целият този анализ на душата и на човешкото грехопадение; и второ, защо той се различава от онова, което сме учили досега.

По повод на първия въпрос ще кажа следното. Ако човек желае да навлезе в православното богословие, той трябва да започне още от състоянието на Адам преди грехопадението – какво се е случило при грехопадението, какви са възможностите да възвърнем формата на първоначалното състояние и да стигнем дори там, където Адам не е бил. Ако едно богословие не говори за човешкото грехопадение, ако не посочва в какво точно се изразява то и ако не изяснява възкресението на човека, що за богословие е това? Със сигурност можем да кажем, че не става дума за православно богословие. И без друго вече отбелязахме – Православието е терапия и наука, богословието също е терапия. То носи изцеление на човека. Но ако не изследваме къде се крие болестта на човека, как ще знаем какво да лекуваме? Ако подложим тялото на погрешна терапия, никога няма да го излекуваме. Същото се отнася и за душата. Трябва да сме наясно, че болестта на ума е в неговото помрачение, а изцелението – в неговото просветление. И тайнствата, и цялата аскетическа традиция на Църквата са отредени да ни отвеждат там, където е бил Адам преди грехопадението, или с други думи – да ни отвеждат до просветлението на ума, а оттам – до обожението, което е и изначалното призвание на човека.

Ето защо е особено важно да знаем в какво точно се състои болестта. Пренебрегнем ли нашата вътрешно заложена слабост, духовният ни живот намира безплоден завършек в кух морализъм и повърхностна разсъдъчност. Хората нерядко имат навика да обвиняват социалната система. За собствения си проблем те упрекуват обществото, семейството, съществуващото зло и др. под. А всъщност реалният проблем, голямата болест на човека е в помрачението на собствения му ум. Добие ли умът ни просветление, това означава свобода от всички принуди на околната среда – страх, несигурност и т.н.

Що се отнася до втория въпрос, трябва да отбележа, че през последните години богословието преживява своя истински Вавилонски плен. То допусна навлизането на западни влияния, които го изкривиха. Ако се обърнем назад и се вгледаме в богословието на отците, ще установим, че за тях правилната методология на терапията е една: очистиране на сърцето, просветление на ума и обожение. Човек, който не следва тази методология и се осланя единствено на собствения си разсъдък, завършва с еретически възгледи и отпада от линията на светоотеческата традиция. За съжаление, в близкото минало се оказахме под доминиращото влияние на западното богословие, което се базира върху емоцията и волята, стреми се към формиране на човешкия нрав, принципите на етичното поведение и начините за превръщане в „добър“ човек и „добър“ гражданин. За нещастие, именно този тип мислене доведе до широко разпространение на атеизма. Той стана причина много младежи да се отвърнат от Бога, защото не желаят такъв Бог, какъвто им се предава от техните родители и учители. Днес не остава място за морален живот, базиран върху абстрактна метафизичност, защото дори и на Запад основите на метафизиката вече се клатят. Широко разпространено в наше време е мнението, че освобождаването на Православието от бремето на тази подчиненост и откриването на неговата истинска идентичност ще възвърнат действеността му и това ще бъде в помощ на нашите отчаяни и уморени съвременници. Именно затова смятам, че анализът на болестта на душата е абсолютно необходим.

– Аз също съм на мнение – присъедини се отец Фи-

лип, – че трябва да изследваме тази страна от православно аскетическо учение, макар да имам някои питання в същата посока. Това, което съм чел досега, ми е показало, че светите отци отделят голямо внимание на този проблем. Но те говорят за душата, ума и сърцето не за да философстват по въпроса или да го интелектуализират в богословски план, а за да установят същността на проблема и да лекуват ефикасно човека. Нещо повече, в ролята ми на изповедник ежедневно ставам свидетел на факта, че човешката терапия е заложена именно в това вътрешно изцеление. И затова смятам, че трябва да отделяме повече внимание на подобен род анализи. Днешните младежи негодуват против всякакъв тип морализаторство. Те търсят нещо неподправено и истинско. Когато съм говорил с младите хора по тези въпроси, те остават очаровани. За същото говори и нашият Бог, когато казва: „Слепи фарисеино, очисти първом извътре чашата и блюдото, за да станат чисти и отвън” (Мат. 23:26). Сигурно ще се окажем в твърде двулично състояние, ако не вникнем тъкмо в този аспект от терапията. Затова и поканих отец Йеротей при нас. Или може би не съм прав в случая?

– Според мен, Вие казахте нещо много вярно. Истина е, че възникват доста аномалии, когато духовните дарби на човека не изпълняват своята истинска функция. Всичките ни страсти вдигат непокорно глава и човекът започва да използва и Бога, и ближния за укрепване на индивидуалистичната сигурност и щастие. Той заживява в състояние на постоянен страх. Християните нерядко казват: „Ако хората се бяха държали по-добре с мен, ако имах по-добри деца, ако съпругът, или съпругата, не беше направил това или онова, ако..., ако..., тогава сигурно щях да мога да живея истински християнски живот”. Аз обаче продължавам да твърдя, че външните проблеми никога няма да имат край. Сега се терзаем за образованието си, утре ще бъдем изпълнени със страхове за кариерата или за брака. Отглеждането на деца ще ни изправи пред нови проблеми. Тогава ще дойдат страховете за бъдещето на децата, а накрая за бъдещето на внуците... Не споменавам всички други проблеми, с които се сблъскваме в работата или социалните отношения. Проблемите няма да имат край.

Трябва да търсим начини за тяхното преодоляване.

Това означава, че първо трябва да открием какъв точно е истинският проблем, който лежи в дъното на всичките ни смущения, а той със сигурност е вътрешен проблем. А когато говоря за вътрешен проблем, имам предвид помрачението на ума. Защото щом сме в състояние на падение, ние сме склонни да отправяме упреци към всичко, дори и към добрите периоди от живота ни. Когато обаче умът на човека добие свобода по пътя на верния метод и терапия, за него изчезват всякакви сериозни проблеми. Трябва да осъзнаем, че сме притиснати в клетката на света и на собствените ни сетива, защото нашият ум е болен. А щом се намираме в плен, трудно ще намерим истинска полза от нещо, независимо колко добри са условията ни на живот. Неумолим остава фактът, че се намираме в плен и подчинение. Даже да ни е дадена възможността да украсяваме нашата клетка, даже да ни дават по-добра храна, даже да ни осигуряват възможно най-удобните и най-подходящи условия, всичко ще остане безполезно, защото сме в плен – живеем в ужасната атмосфера на пленничеството. Когато умът е помрачен, лишен от живот и светлина, тогава целият свят е една непоносима клетка и огромно мъчение. Когато умът добие просветление и свобода, целият свят се превръща в дар Божий за нас. И тогава в цялата природа започваме да виждаме „двигателните сили на естеството”, както казват светите отци. Защото за нас природата не се ръководи от природни закони, а от „предвечни сили”, или от всемогщото провидение на Бога, който Сам управлява цялото творение. Навсякъде, където виждаме прояви на повторемост и съгласуваност, това не е следствие от действието на някакъв природен закон, а е неотменното присъствие на Божията сила, или с други думи – това е начинът, по който Бог е избрал да се проявява.

Просветлението на ума ни позволява да виждаме Божията любов и в радост, и в скръб; и в щастие, и в злочестие; в добруване и в несгоди; сред така наречените добри и така наречените лоши хора и т.н. Така онова, което другите ще виждат като злочестие, ние ще виждаме като благословение, а нещо, което в очите на другите е голямо щастие, в нашите очи може да добие образ на злочестие. Защото про-

светленият ум умее да прави разграничение между сътворените и несътворените енергии и по този начин се научава да богословства. Богословието е именно това разграничаване между сътворените и несътворените енергии. Поради същата причина казвам, че най-големият проблем на човека е да се приучи да вижда тази своя вътрешна немощ, която се изразява в робството и помрачението на ума.

– Моля ви, отче – обади се Айрин, – бихте ли продължили с анализа на човешкото състояние след грехопадението? За нас е изключително важно да разберем по какъв начин умът се смесва с разсъдък, по какъв начин умът робува на външния свят и на страстите.

– Съгласен съм, че този проблем трябва да бъде разглеждан подробно, във всичките му аспекти. В една от своите проповеди св. Григорий Палама говори за помрачението на ума, което е следствие от отчуждението на ума от Бога. Той отбелязва класическата позиция, която срещаме и при други отци, като например св. Максим: „Отделен от Бога, умът се превръща или в звяр, или в демон”. Щом умът на човека се отдели от Бога и изпадне в помрачение, всички вътрешни енергии – и на душата, и на тялото – се изкривяват. Свети Григорий обяснява по-нататък, че когато умът загуби възможността да следва развитието, заложено в неговата природа, и се отклони от естествения си ход, той започва да желае неща, които са чужда собственост, а страстта му към притежание става ненаситна. Той търси наслада в плътските радости, а жаждата му за удоволствия става безкрайна и неутолима. С делата си носи позор и безчестие за собственото си име, но въпреки това търси почитта на всички. Желаете да бъде въздиган от всички, иска всеки да показва съгласие с него, да му съдейства и да го подкрепя, а ако това не стане, се изпълва с гняв. Целият му яд и агресивност спрямо ближните му дава прилика със сатаната. И така, сътворен по Божии образ и подобие, човекът се превръща в „убиец” и наподобява човекоубиеца дявол. А това, както обяснява св. Григорий, се дължи на едно – че човешкият ум е загубил страха от Бога и паметта за Бога, отваряйки пътя за приобщаването си към извора на злото. Отделянето на ума от Бога превръща човека

или в демон, или в звяр.

Така, когато умът е загубил нормалната си функция, бушуват неудържимо и страстите на тялото, и страстите на душата. Демоните са наясно с този факт и затова полагат всички усилия „да затъмнят духовния ни дар”. Те знаят, че щом поставят в затъмнение ума, лесно могат да водят човека, накъдето поискат. Човекът може да изпадне и в състояние на лудост – със сигурност можем да кажем, че поставен при такива обстоятелства, човекът няма нормално поведение. Той е антисоциален по характер. Нещо повече, следствие от грехопадението е разпалването на нашата фантазия и демонските мисли, които нападат съзнанието ни.

– По какъв начин фантазията се явява последица от грехопадението? Каква е връзката между фантазията на човека и неговото падение?

– Светите отци учат, че фантазията е естествена енергийна сила на душата. След грехопадението фантазията пламнала в разгорещеност, т.е. тя станала подвластна на измислени образи и лъжливи представи, които причиняват сериозни проблеми в душевния мир на човека. Ето защо отците казват, че когато човек постигне съзерцание на Бога, той се очиства от фантазията. С други думи, фантазията губи своето разгорещение и се освобождава от всякакви измислени образи. Тя се превръща в нещо като телевизор, който може да показва образи, но не е приведен в действие. Именно в такава връзка Църквата учи, че Христос приел тази специфична сила на душата, но у Него тя не била активизирана така, както това се получило при всички човещи след грехопадението. Фантазията е сред явленията, настъпили след грехопадението. Иначе казано, тя е следствие от човешкото грехопадение. Ангелите също нямат фантазия. Следователно, фантазия имат само хората и демоните и именно поради тази причина демоните подбуждат появата на ред натрапчиви образи и се стремят да подклаждат въображението. Ето защо можем да твърдим, че така наречените психологически проблеми са изцяло резултат от съмнения и помисли – „логизми”, – които се възбуждат в благоприятния климат на активната фантазия. Колкото по-дълбока е духовната болест на човека, толкова по-многобройни са натрапчивите образи, с които го атакува фантазията.

Духовното здраве изисква максимално неутрализиране на фантазията. Истина е, че когато умът добие свобода и просветление, цялата активност на фантазията секва. Светите отци учат, че богословието е чуждо на всяка фантазия. Когато човек – с помощта на Божията благодат, но също и със собствени усилия – успее да се освободи от всички образи и творения на фантазията, той става богослов и от дълбините на сърцето му бликва истинско православно богословие.

– За първи път осъзнавам – продължи Айрин, – че фантазията е следствие от грехопадението и че изцелението на ума означава също и изцеление на фантазията. Това ми дава истинско прозрение.

– Да, наистина, този аспект от духовния живот е много важен. Помрачението на ума активира фантазията, а в нейния измамлив свят човек може да си създаде множество идоли на Бога. Колкото е по-болен психически човекът, толкова повече кипи и неговото въображение. По какво съдим, че даден човек страда от психически аномалии и показва явни белези на шизофрения? Ясни симптоми за състоянието му са всички негови видения, халюцинации и призрания на фантазията. Такъв тип психически дефекти са преди всичко разстройство на душата, водещо до пълната смърт на ума. Ще отбележа само, че когато видя мое духовно чедо да страда от съмнения, фантазии и разни помисли, веднага ми става ясно, че умът на този човек е болен и има нужда от помощ. Пред някои от тези хора съм споделял, че са изложени на риск да се окажат в изолацията на един химеричен свят, потънал в блатото на фантазиите. Хората, които бдят в духовния си живот, не стигат до подобно състояние. Но за разлика от тях другите, които не обръщат внимание и не полагат усилия да намерят изцеление, често завършват с ужасяващи страдания и за душата, и за тялото си. И позволете ми тук да отбележа, че вие, жените, сте най-податливи от всички на тези рискове. Както всъщност сте и емоционално най-чувствителни.

– Отче, думите Ви още ме държат в състояние на безкрайна изненада, от която не мога да се отърся. Но как е възможно емоциите също да се приемат като следствие от грехопадението, или по-скоро – като нездравосъстояние?

– Емоциите се преплитат със страстите, заложили в любовта към удоволствията. Не са напълно тъждествени с тях, но в много отношения се застъпват и провокират от тях. Духовно здравият човек е уравновесен във всяко отношение. Вече отбелязах, че когато умът на човека е просветлен – когато човек достигне просветлението на своя ум, той усеща Бога не само като психическо и емоционално въздействие, а влиза в истинно общение с Бога. Нещо повече, в цялото творение той започва да прозира „двигателните сили на естеството” – несътворената промислителна енергия на Всемогъщия. За такъв човек природата и нейните красоти не са източник на емоционални трепети, защото той вижда самата енергия на Бога в нея. Както казва св. Исаак Сирин, вярата, напоена със съзерцание – състоянието, което човек постига, когато добие просветление на ума – е „входна врата към тайнствата на Бога”.

Ще използвам един простичък пример. Свети Диодор Фотийски отбелязва, че встъпителната радост е едно, а свършената радост – друго. Първият тип радост е със силен емоционален заряд и това я смесва с фантазията, „не е очистена от фантазия”, докато свършената радост се свързва със смирението. По пътя между емоционалната радост и свършената радост имаме „копнеж по Бога и сълзи на умиление”. Емоционалната радост, наречена още „встъпителна радост”, не е напълно отхвърлена, но нашата крайна цел трябва да бъде свършената радост. Това свършенство и изцеление се постигат чрез кръста. „Радостта на кръста изпълва света”. Ето защо в Църквата се борим да преобразим всички емоции и всичко земно. Претворяването на емоциите в истинно и неподправено чувство се постига чрез покаяние. Покаянието ни отвежда от мъчителен и трагичен монолог към диалог с живия Бог. Чрез покаяние, самоосъждане и смирение ние претворяваме емоциите в духовен опит. И тук важи същото, което отбелязахме за фантазията. Колкото по-дълбока е раната на емоциите у човека, толкова повече той разкрива смъртта и помрачението на своя ум. И колкото повече човек претворява емоциите си, толкова повече просветлява умът му, докато достигне състояние на пълно просветление. Забелязвате ли колко важно е движението в развитието на ума? Забелязвате ли колко е

съществено дали умът следва хода на своето развитие според природата, или противно на природата?

– Позволете – обади се отново Айрин, — но искам да Ви помоля да ни обясните малко по-подробно как точно емоциите се претворяват в духовен опит?

– Смятам, че вече отбелязах основните фактори. Но щом желаете, ще се спра по-подробно на темата. Отците казват, че при жените психическите и духовните преживявания са по-силно свързани помежду си. Иначе казано, много жени бъркат така наречените психически състояния и погрешно ги взимат за духовно преживяване. Може, примерно, да усетят емоционално наслаждение по време на молитва и да се заблудят, че това е слизание на благодатта Божия. Нужно е изключително много внимание, защото в такива моменти се намесват ред образи от фантазията и създават предпоставки за сериозни психически аномалии.

Ще ви дам един пример. Всяко малко момиченце обича да играе ролята на майка за своите кукли. То ги храни, къпе, слага ги да спят и т.н. Когато порасне и стане истинска майка, то пак ще върши тези неща, но вече съпроводени с болка. Жената ражда детето си в болка и пак в болка и лишения го отглежда. Майчинството привлича малкото момиченце и за него то е радостна емоция – без болка и без страдания, докато за зрялата жена майчинството е съпътствано от мъки и терзания – то е кръст. По подобен начин поставяме разграничението между емоционалната радост и духовната радост, между емоционалния и духовния опит. Само и единствено истинското и пълно покаяние може да очисти тези психически състояния и да ги превърне в духовни. А наш помощник в това, естествено, е духовният ни отец – именно той е натоварен със задачата и отговорността да посочва разграничението и да лекува раната. Така, с помощта на нашия духовен наставник, умът ни добива изцеление; той преминава през живот против природата, напредва към живот според природата, издига се до живот над природата; и тогава умът добива просветление и се съединява с Бога, а това го освобождава от всички емоции и фантазии.

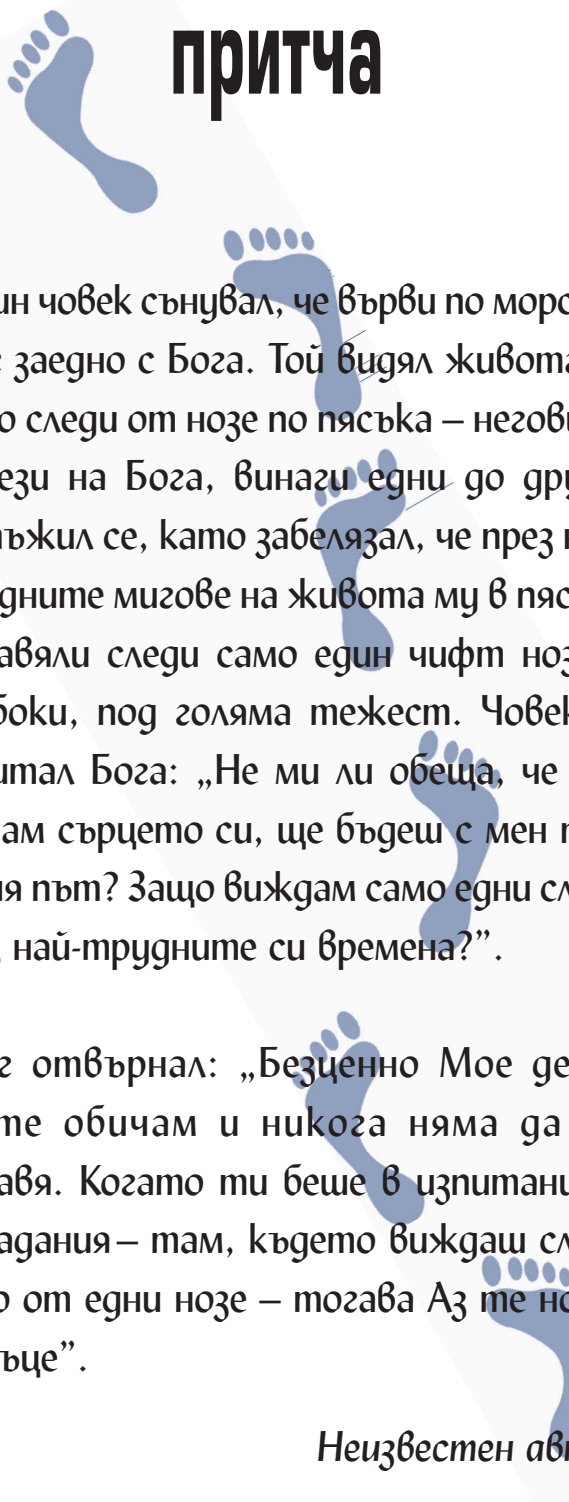

– Ще ни кажете ли – попита отец Филип – нещо

повече за движението на ума според природата, противно на природата и над природата? Струва ми се, че това ще ни помогне още по-ясно да разберем всичко, което изложихте дотук.

– С тези страни от духовния живот са се занимавали светите отци. Те са смятали темата за човешкия ум от първостепенна важност във връзка със страданието и изцелението на човека и затова са я обсъждали много. Аскетът св. Марк учи, че съществуват три състояния на движение на ума: според природата, противно на природата и над природата. Умът върви противно на природата, когато не вижда Божията правда и промисъл и враждува с хората, убеден, че е жертва на несправедливо отношение. С други думи, когато се движи противно на природата, умът изоставя Бога и се разпилява в творението, следвайки поривите на собствените си мисли и чувства. И тогава за всяко зло край себе си умът обвинява другите. Човешкият ум се движи според природата, когато не вини околните, а сам се чувства виновен за всеки зъл помисъл. В това състояние човекът съзнава причините за своите страсти и изповядва греховете си пред Бога, т.е. вместо да прехвърля вината върху други, както направили Адам и Ева, – той обвинява себе си и се бори за изцеление. А когато човекът получи даровете на Пресветия Дух, неговият ум се издига над природата. В това състояние умът се съединява с Бога и ликува в Неговото присъствие. Щом умът получи просветление и съединение с Бога, той се избавя от рамките на всякакви форми и ограничения, т.е. всички образи, фантазии и демонски помисли го напускат. Изпълват го само добри мисли и това го освобождава от всякакви вътрешни несъвършенства. Защото, сами разбирате, злите помисли, насочвани против Бога и против нашите ближни, са следствие от болестта на ума. И затова сигурно си давате сметка колко важно място заемат умът и сърцето по отношение на болестта на душата и нейното изцеление и изобщо по отношение на целия духовен живот на човека.

Превод: Анжела Петрова

Една съвременна притча

Един човек сънувал, че върви по морския бряг заедно с Бога. Той видял живота си като следи от нозе по пясъка – неговите и тези на Бога, винаги едни до други. Натъжил се, като забелязал, че през най-трудните мигове на живота му в пясъка оставяли следи само един чифт нозе – дълбоки, под голяма тежест. Човекът попитал Бога: „Не ми ли обеща, че ако Ти дам сърцето си, ще бъдеш с мен през целия път? Защо виждам само едни следи през най-трудните си времена?“

Бог отвърнал: „Безценно Мое дете, Аз те обичам и никога няма да те оставя. Когато ти беше в изпитания и страдания – там, където виждаш следи само от едни нозе – тогава Аз те носех на ръце“.

Неизвестен автор

е з е р н и
м о л и т в и

Свети Николаї Сръбски

Слизам дълбоко в сърцето си, за да видя кой обитава в него освен мен и Теб, Вечни Боже.

И със страх намирам многобройни чужденци да се борят за подялбата на сърцето ми. Толкова ги намерих в моето сърце, колкото от Адамово време има човешки и нечовешки души.

И тогава разбрах защо сърцето ми изнемогна и не може да приеме нито Теб, нито мен в дома си, ами ни гони навън, стопаните – на границата на тяхното владение.

Преди да изляза от утробата на майка ми, светът с неговите желания се засели у мен.

За всяка ласка на света скъпо и прескъпо плащам аз, късайки всеки път и давайки частица от сърцето си. Докато не му дадох цялото си сърце; и ласките му станаха горчиви.

Оплакват ми се старците от годините си, казвайки: от многото години остаря сърцето ни.

Истина, старци, не от много години е остаряло сърцето ви, а от много желания.

Тъй съветвам сърцето си в самотата му: откъсни се от вчерашния ден, защото и той вече се е откъснал от теб. Всички ония неща, за които желанието те връзваше, днес вече ги няма: едни се промениха, други болест ги обезобрази, трети умряха. Нито пък ги има предметите на утрешните ти желания. Времето шиба с бич своето стадо, и стадото му се поти и облива с кръв под ударите му.

А образите на днешния ден ти подхвърлят нови желания, мое препълнено със сенки на мъртъвци сърце, и те ще станат утре също сенки на мъртъвци.

Не буди отминалите чувства; толкова пъти ще те вържат към стълба на времето, колкото пъти ги разбудиш, сърце мое. И ще станеш роб на времето, и ще остарееш, и ще умреш преди смъртта.

Разсечи час по-скоро възлите на страстите; те са вързани от преплелите се и често подновявани желания и чувства. По-лесно е да разсечеш отделните конци на желанията и нишките на чувствата, отколкото яките възли на страстите. Но и тях трябва да разсечеш, ако ще и да се разкъравиш, мое сърце, ако искаш ново детство и нова младост, по-чудна и вечна от отминалата ти младост.

Изхвърли света от себе си, сърце мое, и тогава виж колко е немощен. И погледни след това себе си, и ще усетиш неочаквана сила. Светът ни се вижда могъщ само докато му робуваме.

И ще станеш просторно като вечността, и вечността ще се засели у теб.

Триединни Боже, Ти имаш сърце, необзето от тъмнина и свободно от света: очисти сърцето ми от омразните чужденци, които го прошариха с тъмнина! Нека сърцето ми бъде светло. И тъмнината нека да кръжи безсилно около него, но да не може да го обземе.

Нека сърцето ми бъде сърце на син и наследник, а не на слуга и крадец.

Дай ми сърце Иисусово; много обикаляла тъмнината около Него и искала да влезе, но не могла.

Царице с небесна хубост, огради сърцето ми с майчинска грижа.

Душе Свети и Всемогъщи, оплоди сърцето ми с небесна любов. За да бъде всичко, което се ражда и израства от него, не от плът и кръв, но от Теб, Душе Свети и Господи мой.

Святой Николай Сербский. Молитвы у озера.
СПб. ЛИО „Редактор”, 1995, с. 63-65.

Превод: Андрей Романов

Свети Николай Сръбски (Николай Велимирович) е епископът, положил началото на православното съживяване в Сърбия между двете световни войни. Той е един от големите сръбски духовни писатели (оставил петнайсет тома литературно наследство) и един от най-ярките богослови на XX век.

Благовещение

ОТКЪС

Сергей Аверинцев

34

Водата, щом се утаи,
започва да прозира дъното.
Между стените голи, между четирите ъгли
където подът е от глина, таванът – нисък;
в затвора на четирите ъгли, където властва
такава тишина, че всяка вещ
отново връща цялата си същност;
където камъкът
наистина е камък, в огнището си
огнят наистина е огън, водата във ведрото –
наистина вода, а в нея – паметта на бездната,
която осени Духът.

И нищо друго погледът не вижда.

Между стените голи, между четирите ъгли
стои в молитва неподвижно Девата.
Отрекла всичко, що е плът и кръв; предел
на бързее на помислите. Да замлъкнат
всички земни чувства! Да виждаш, чуваш,
вкушаш, помирисваш и осезаваш
единственото, що остава неизменно
в изменчивите дни: верността на Бога.

Стои в молитва неподвижно Девата,
закрила с воал приведеното си лице,
светът от погледа си скрила,
и погледа си – от света;
без остатък жизнената сила събрана е в ума,
и без остатък умът събран е
в словата на молитвата.

Как бихме се уплашили, ако за миг
докоснем се до тази съсредоточеност,
която не оставя за миг дори ума да се разсейва.
Ще ни се стори, че такава светлина
е всъщност смърт. Който видял е Бога, ще умре –
закон за тези, дето са от пръст.

Между стените голи, между четирите ъгли
яви се в тишина, преминал през вратата,
пристъпил сякаш в нашето пространство от други
дълбини непредставими,
благоволил да стане видим –
онзи, който именуваше се Сила Божия.

Който, край бреговете на реката Тигър,
разкри скрижалите на времето,
застанал пред пророка,
явен в подобие на огън. Онзи, който
говореше на стареца до жертвеника. Сила Божия.

Той беше видим в пространството,
придавайки му мярка
Като отвес и ос, понесъл сам законите извечни,
на които звездите покоряват се.
Той беше видим между стените голи,
между четирите ъгли
като кристал разискрен, като огнен стълб.
На устните му – необратимо, властно слово.
Власт – в жестовете, слагащи печат на словото.

Говореше. Говореше на Нея.
Небесната учтивост: повика я по име. Потърси я
със земното ѝ име, което шепнеше и майка ѝ
край люлката: Мария!
Така и ние я зовем в молитвата:
Благодатная Мария!

Но странен беше за слуха звукът на тази реч:
там нямаше движенията на устните,
езика и небцето
с присъщата им влажност;
дъха от дълбините на гърдите, съгрети от кръвта;
шума на гърлото –
а сякаш светлината проговори –
звук без плът и кръв, ефирно лек,
с каквато навярно звездите биха промълвили
една към друга:
„Радвай се, Мария!”

Речта му беше песента на светлината:
„О, Благодатна, Господ е със Тебе,
Благословена си между жените...”

Праотецът,
когато вкусил на греха срама, отровата,
опитал да се скрие, там, във Рая,
така че Раят да превърне във преграда,
която да го отдели от Бога;
творението Божие да стане опора
срещу самия Бог. Тъй бил изгубен
смисълът на дара чувствен: да виждаш всичко
станало предлог, за да не виждаш;
да чуваш всичко – предлог, за да не чуваш;
а пък умът ти да прескача от помисъл
на помисъл, боейки се да спре.

Напразно мъдреците
говорели за граници искрящи,
за огнени стени, за кривината
на пространството: но онзи непознат предел,
който отделя всеки земен ум от Бога
е невниманието. Ако поискаме
със цялата си воля, веднага ще ни се открие,
че Бог е близо. Тъй близо, че за нас остава
само място да коленичим.

Но кой ли би понесъл, питал се пророкът,
изгарящия огън? Кой би понесъл онази жар
на съсредоточението? Невинният, си отговорил
сам пророкът.
Но невинността дори ще стигне до това стъпало
с усилие.

Да мислиш онова,
което за плътта е недостъпно,
е нещо като смърт.
Мисълта е прикована и умът земен е разпят;
това е кръстът на вниманието.
Животът цял заключен е в една-едничка точка
като в искра пламтяща,
сърцето събира всичко в себе си,
Животът сякаш
от него се отича.
От пръстите изпити, от целия състав телесен
Животът си е тръгнал – преминал е в молитва.
Божествен кладенец. Потоците са усмирени,
водата е избистрена.
Исконна чистота: прозира дъното.
И стана туй, което стана:

НАЦИТ ЛАБИРИНТ: И НАШИЯТ ЛАБИРИНТ

Пламен Сивов

Сърфирането е яздене на гребена на вълна. То е динамичен, интуитивен и опасен процес. В него надеждата за оцеляване е поверена повече на сетивата и инстинкта, отколкото на разума.

Моралният скандал също образно ни запраца в една стихия, където, преди всяка интелектуална рефлексия, ни посреща Потреса. Бих се доверил на потреса и погнусата си безрезервно и не бих се срамвал от тях. В сърфирането по гребена на вътрешния ми скандал те са моята спасителна жилетка. За нищо на света не бих се отказал от тях в името на хладния разум – неговият остър скалпел върши работа само на сушата. А сушата най-вероятно просто не съществува.

ПЪРВИ ВПЕЧАТЛЕНИЯ

Мъж на средна възраст, гладко избръснат, с черен кожен елек и бяла риза. Носи шапка тип „Индиана Джоунс“, която завършва общото впечатление за небрежно-екстравагантен стил на човек, за когото провокацията е част от един вече улегнал мироглед. Опитвам се да разгледам по-добре очите му, но снимките, които вярната интернет-търсачка Google е „изплюла“ на екрана на компютъра ми, са всички до една с ниско качество. Увеличението ме води в задънена улица – мрежа от цветни квадратчета, подобна на пъзел, в която чертите на мъжа се губят. Това не ме ядосва особено, защото знам, че дори този малък провал е в правилна посока.

Макар и да не успявам да си изградя собствена визуална представа за този човек, впечатленията на други хора, оставени из дебрите на Интернет, говорят сами за себе си. На едно място го сравняват с Менгеле, докторът на смъртта от нацистките концентрационни лагери (сравнението, между другото, принадлежи на писателя Гюнтер Грас). На друго място походката му е оприличена на тази на Лърч, страховитият иконом от Семейство Адамс. „Доктор Франкенщайн“ и „разбойник от книжка с комикси“ са най-меките определения за него в печата.

Т: - ОПИТ ЗА СЪРФИРАНЕ

Мъжът на снимката е **Гюнтер фон Хагенс**, 57-годишен професор по патоанатомия от Хайделбергския университет. Бивш източногермански дисидент, преследван от властите на ГДР за пропагандна дейност срещу нахлуването на частите на Варшавския договор в Чехословакия през 1968 година. Но не това го прави интересен. Професорът-каубой е откривател на революционен метод за мумифициране на тъкани и органи, известен като пластинация.

Методът, разработен в края на 70-те на миналия ХХ век, се свежда до вакуумиращо третиране на мъртвите тъкани с епоксидна смола, силикон и различни полимери, при което се блокират процесите на разложение за неопределено време, като 70-те процента вода в човешкото тяло се заместват с коктейла от изкуствени съединения, а тъканите се запазват в идеално състояние, без мирис и без отделяне на токсични вещества. Запазва се и оригиналната структура и релеф на клетките на микроскопско ниво.

През последните няколко години пластинацията преживя радикална трансформация – от научно-образователен метод, използван в медицината за обучение на студенти, тя се превърна в мащабен бизнес, организиращ изложби на пластинирани тела в галерии и изложбени зали в целия свят.

37

АНАТОМИЯ В ИЗЛОЖБЕНИ ЗАЛИ

В изложбите експонатите са реални човешки трупове – одрани, изкормени, разчленени, обезкостени, нарязани на парчета и разфасовани по всички възможни начини¹. Макар словесното описание на една такава изложба да не може да замени реалното визуално впечатление, което е и в основата на вътрешния скандал, за който стана дума в началото, нека се опитаме да си представим някои от експонатите². Като цяло, изложбата напомня на картината на Йеронимус Бош „Кланицата“. Списание *Wired* описва цветовете тоналност като „цвета на шунка на сергия за сандвичи“.

¹ Mother and Child Divided, Dr. Robert Johnston, The Guardian, Feb. 14, 2002.

² За по-любознателните: www.plastination.org

Една от „статуите” представлява одран мъж, който държи собствената си кожа в ръка, като връхна дреха („празен водолазен костюм” беше другото сравнение, което един от посетителите беше оставил в книгата за гости). Ако ви е трудно да си представите как изглежда одраната човешка кожа – общото впечатление е за голям балон, от който е изпуснат въздуха. При по-внимателно вглеждане се открояват познатите на всички ни детайли.

В друга творба, „Ездачът”, един човешки и един конски труп са пластинирани в ездаческа поза. В същото време, части от телата на човека и коня са разменени. Авторът явно прави реверанс към митичния кентавър. В едната си ръка ездачът държи мозъка на коня, а в другата – своя собствен.

„Бременната жена” представлява полулегнала жена, бременна в осмия месец. Утробата ѝ е отворена, за да се види бебето. И майката, и детето са истински трупове. „Има нещо вледеняващо в това гълпи от хора да плащат, за да гледат разчленени мъртъвци. Има нещо извратено в това да се очароваш от гледката на някой, нарязан на малки късчета, увиснали във въздуха, за да онагледят „експлозията на плътта”. Има нещо смущаващо в това тийнейджърки да си бърбят и хихикат около една мъртва разпорена жена и нейното неродено дете”.³ Мъртвата бременна е използвана от организаторите и за реклама на изложбата – тя е била поставена в специален открит автобус, обикалящ улиците на градовете за привличане на посетители.

„Куклата” е труп, разчленен на множество части, които са закачени за тавана за найлонови нишки.

Друг пластинат е мъжки труп, симетрично разрязан на отварящи се като чекмеджета късове – пряка имитация на картината на Салвадор Дали „Антропоморфният шкаф”.

„Шахматистът” е реверанс пък към картина на Пол Сезан. Експонатът представлява труп на мъж, седнал зад шахматна дъска. Мозъкът и гръбнакът му са отворени, като целта е да се покаже пътя на нервните сигнали от мозъка до ръцете.

В цилиндричен стъклен шкаф се въртят на поставки, като механични куклички, мъртвите телца на неродени бебета.

Това са само някои от 200-те експоната, които съставляват изложбата. Всички „експонати” са анонимни, неузнаваеми за своите близки, защото в процеса на пластинирането част от кожата и подкожните мазнини се отстраняват с цел да се запази анонимността на труповете.

В изложбата се предлага да подържиш в ръка пластиниран бял или черен дроб. Всички експонати могат да бъдат докосвани; това дори изрично се очаква от по-

³ Celeste McGovern, *Coming to an Art Museum Near You – Plastinated Corpses*, Canada's Independent Newsmagazine, Jan. 21, 2002.

сетителите. Целта е „да се докоснем до чудесата на човешкото тяло по начин, който досега беше достъпен само за патоанатомите”. Първоначалната обосновка на пластинационните изложби, според откривателя на метода, е именно такава – да се „демократизира” анатомията чрез едно „анатомично забавление” (anatomical entertainment). „Изложбата позволява на хората да се съотнесат към смъртта в добро настроение, дори в празнично настроение”, казва Пластинатора. „Ние никога не показваме тлението и самото умиране; телата са замръзнали в момента между смъртта и тлението – в момент, когато тялото е една красива картина”.⁴

Р Е А К Ц И И Т Е

В модерните общества, където християнският мироглед е изцяло изоставен (към тези общества принадлежи и нашето), реакциите срещу пластинацията се изчерпват с неопределени квалификации от рода на „неуместна за ненаучната публика”. Дори Римокатолическата църква, традиционно силна в изявленията си по противоречиви морални проблеми, засега не е дала цялостна и еднозначна оценка на огромния обществен интерес към пластинацията и нейните възможни отражения върху етиката и морала. Сред посетителите на изложбите има мнозина, които се заявяват като вярващи и дори твърдят, че изложбата им е дала, чрез „вътрешната” красота на човешкото тяло, свидетелство за Божието съществуване. Емоционалните оценки заемат целия спектър от възможни реакции – от потрес, съчетан с припадъци и повръщане, през плач и ридаене, до възторжено отношение на „естетическа наслада”.

В католически храмове в Германия бяха отслужени панихиди за пластинираните мъртъвци – ясен знак, че традиционните християнски общности на Запад все още не са загубили способността си за еднозначни морални оценки.

Достойнството на смъртта е застрашено, казват религиозните лидери. Пластинацията преминава последната граница на уважението, което дължим на другите човешки същества. „Този живот си е мой и не ме интересува какво казва църквата”, отговаря Бригита Буркхард, донор на тялото си, вече пластинирана. И продължава: „Ако съм в гробището, на никой няма да съм нужна. Мога да правя каквото си искам с моето тяло”. Според католически свещеници, мъртвото тяло е неприкосновено и не би трябвало да се излага на показ, дори и ако притежателите му изрично са заявили воля за това приживе.

„Никога не съм искала да бъда погребана по традиционния начин и не понасям идеята за червеите там долу. Това е основната причина да завещая тялото си за пластинация”, казва друг донор, също жена. Жените са преобладаващата част от посетителите на изложбите и мнозинство сред желаещите да завещаят тялото си за пластинация. Самият фон Хагенс твърде убедително коментира този факт: „Жените са по-зависими от телата си – както по отношение на красотата и козметиката, така и заради майчинството и отглеждането на децата. Затова и по-голямата им заинтересованост за съдбата на собствените им тела е напълно разбираема”. И завършва: „Да дариш тялото си за пластинация не е грях”.

⁴ Real Bodies the Stars in a Dead Scary Show, James Norman.

Запитан за реакциите на обикновените посетители на изложбите, професор Хагенс споделя пред *Wired*: „В началото всеки ден имахме поне един припадък. Сега припадъците намаляха. Мисля, че тези реакции са малко нещо религиозни. Хората не очакват да видят такава красота и получават естетически шок”.

Многото припадъци обаче имат неприятното свойство постепенно да изграждат имунитет. И автентичният шок от сблъсък с ужаса в чистия му вид се превръща в желана рекламна стратегия.

От своя страна, фон Хагенс реагира на погнусата на посетителите по „класически постмодерен” начин. В Германия например, той заявява, че немците реагират болезнено на неговите изложби поради непрехожливо чувство за вина, събудено от купищата мъртва плът, с явна препратка към Холокоста. В Англия (където според него табуизацията на смъртта и трупа е по-силна отвсякъде другаде), той отвръща на нападите на изкуствоведите с невинния въпрос „Какво е изкуство?”, като обявява за свои вдъхновители Леонардо да Винчи и Микеланджело, за които ясна граница между наука и изкуство е нямало и по времето на които изразът „операционни театри” е означавал именно публични дисекции на трупове⁵. В Америка, където здравословният начин на живот е превърнат почти в религия, акцентът на изложбата става превантивната ѝ функция – предполага се, че много хора ще решат да водят здравословен начин на живот, след като видят запечатаните в пластирираните трупове поражения на различните болести и вредни навици като пушенето и алкохолизма.

Изложбите не минават и без задължителните в такива случаи скандали. Петдесетгодишен мъж беше арестуван в Лондон след като се опита да разруши с чук един от експонатите – „Донорът”, представляващ човек, който държи в ръка собствения си черен дроб. В друга форма на протест един младеж покри с одеяло бременната жена с детето и разля боя по пода, заклеявайки изложбата като гавра с човешките останки⁶.

Английското консервативно издание *Observer* излезе със смущаващи разкрития за отвратителна международна търговия с трупове, свързана с шоуто на германския професор⁷. Очевидно част от труповете и бъдещи експонати са били доставяни от Русия и някои източноевропейски страни срещу заплащане. Това са трупове на починали хора, непотърсени от близките си – затворници, бездомни и пациенти на психиатрични клиники. От своя страна, професорът продава част от продукцията си на научни институти и художествени галерии. Подобна търговия формално не противоречи на закона в повечето европейски страни.

---

⁵ „Операционни театри” – публични дисекции на трупове през XVI и XVII век в Западна Европа. Тъй като Римокатолическата църква ги забранява, а покрай тях – и анатомичните изследвания изобщо, в продължение на много години учениците-медици буквално са крадяли трупове през нощта, без никое съгласие, промъквайки се до бесилките; рязали са ги на парчета, за да ги скрият (Леонардо е крил части от трупове под леглото си).

⁶ BBC News, March 27, 2002, Man Charged Over Corpse Show Damage, news.bbc.co.uk

⁷ World Trade in Bodies is Linked to Corpse art Show, The Observer, March 17, 2002.

Двадесети век подготви визуално възприемането на пластиницията – и то не само чрез изкуството, но чрез кървавата си история, станала достояние на поколенията чрез технологиите. Милиони човешки същества бяха избити и превърнати на сапун чрез перфектен от инженерна гледна точка технологичен процес, онагледен във филми и фотографии.

В един страховит body building (някои от рекламните имена на изложбите са *Bodyworks* или *Bodyworlds*; „Световите на тялото – Очарованието от Истинското”⁸), пластинаторите създават пред очите ни една нова визуална култура – пределно реалистична по отношение на материала (човешка плът) и с пределно постмодерно отношение спрямо допустимостта и нравствените основи на тези занимания. „Свободният човешки дух” изведнъж навлиза в нова сфера, предлагаща неподозирани възможности за „разчупване” на културните стереотипи (любимото занимание на постмодерниста е именно да разчупва; постмодерното изкуство се храни именно от енергията на вътрешния скандал от това разчупване). Все още реакцията на традиционното съзнание е по-скоро на първично емоционално ниво (иррационалната, но правилна погнуса от излагането на показ на трупове като експонати), но едва ли е далеч времето на осъзнатия конфликт между два взаимоизключващи се мирогледа – конфликт, който ще има своите политически последици, подобно на проблемите с евтаназията, абортите, хомосексуалните бракове и много други.

Виждам те, Смърт! – вика Старицата. – Ха тъй, днес си се направила на точилар! Пък аз с две брави съм заключила и още с три катинара. Всички процепи съм натъпкала с хартия, в дупките съм натъкала ширити, коминът е задръстен от сажди, прозорците са целите в паяжина, а жиците скъсах, че да не се промъкнеш ведно с тока. И телефон си нямам, за да не ме вдигнеш посред нощ и да съобщиш за смъртния ми час. И ушите съм си запушила с парцали – колкото щеш си говори, все едно – не те чувам.

Рей Бредбъри, Смъртта и девата

⁸ Рекламите на изложбите звучат така: „Вижте какво има под кожата ви!”.

Просвещението, получило политическа легитимация от Френската революция, роди едно ужасяващо изобретение – гилотината. Не мисля да е било случайно начинът на екзекутиране, избран от просвещенците-революционери, да е свързан толкова радикално с идеята за разкъсване на тялото – светкавично и целеустремено – именно към главата, физическият носител на същия онзи разум, пред чийто „бог“ благоговее и нашият Ботев. Самият процес на обезглавяването е бил предмет на не един научен спор от онова време. Приели безрезервно идеята за „хуманността“ на механизирания бърза смърт, умовете на Европа се изкушавали да градят научни хипотези за това какво се случва със съзнанието на екзекутирания в секундата след ужасяващото падане на острието. Известни тогавашни интелектуалци са прекарвали времето си пред гилотината, улавяйки в ръце падащите глави на осъдените и са се мъчили да разгадаят смисъла на израженията на лицата и конвулсиите на устните.

В класическата за фантастиката визия на Александър Беляев отделената от тялото глава продължава да живее, мисли и говори чрез система за поддържане на живота („Главата на професор Доуел”).

В култовия филм „Семейство Адамс“ една отрязана от китката човешка ръка е превърната в самостоятелен герой – тя ходи на пръстите си и има собствена воля.

Разсичането, разчленяването, разкъсването на човешкото тяло както в контекста на историческите практики, така и на новите митове, има своята духовна основа и тя е свързана с разпада на целостта на културата. Обезглавяването като ритуален жест прекъсва не само физическата цялост на тялото – в мистичен план то разкъсва връзката между ума и сърцето; онзи интегритет на личността, в който тя е способна на морални действия, на културна активност и на Богообщение. Културата има за свое средоточие култа, сакралното начало, свещендействието. Извън него тя се превръща в „игра на стъклени перли“ – безцелна, безплодна; в крайна сметка – унила и безсмислена като всеки сурогат. Ходещата на пръстите си ръка от „Семейство Адамс“ е визуализация на крайната фаза на разпада на културната цялост – когато частите ѝ, подобно на разделените андрогини на Платон, заживяват самостоятелен живот. Уродливостта и безнадеждността на самодостатъчния културен фрагмент, откъснат от източника си, е най-силното и еднозначно послание на тези образи. Днес ние живеем в свят от културни фрагменти, а не на културни конструкти. При това, едно от най-силните идеологически внушения на нашето съвремие е, че това е *нормалното състояние на нещата*; че във фрагментираното разнообразие се крие някаква иманентна ценност, имаща нещо общо с нееднозначността на самата Вселена; че „никой няма право да претендира за монопол над истината”.

Съвременната култура ни се представя като пъзел (сравнението не е ново), но за разлика от истинските пъзели, в нея няма крайна картина, която да подредим. Така „пъзелуването“ се превръща в занимание заради самия процес, в който предварително сме се отказали от идеята за цел – естетическа или познавателна. Този отказ от синтез, тази абдикация от смисъла отдавна са се превърнали в основно кредо на съвременния творец. Но липсата на

телеологичен фундамент поразява не само изкуството. Постмодерният пъзел и неговите безсмислени, но пъстри петна пронизват ежедневието ни. Без реални ценностни основи днес са политиката (в която ВСИЧКО стана възможно, благодарение на неизчерпаемите комбинации от ключови думи, отдавна загубили връзка със съдържанието си), науката, устройството на обществата и дори междуличностните отношения.

В постмодерния свят, в който живеем, се губят очертанията и границите между нещата. Така всеки жест, всяка социална и културна практика може (ако някой пожелае) да бъде представена за изкуство, за творчески акт с неоспорима легитимност. Струпването на сто килограма кламери върху площ от няколко квадратни метра в някоя галерия се превръща в „инсталация“ – полет на творческата свобода, абсолютно легитимирана от волята на автора си.

Човекът е творческо същество по природа и стихията на творчеството не го напуска дори и когато изразните средства и общото интелектуално и морално равнище както на твореца, така и на публиката, са сведени до възможния минимум. Когато в културните развалини се погребат понятия и практики като трезвост, добър вкус, изтънченост, ерудиция, талант и въображение, на помощ идва стихийната сила на подсъзнателните страхове, колективните архетипове и шаманското начало, свързано с елементарните форми на стихийен религиозен живот. Достатъчно е да се вгледаме в съвременната масова музика или визуални изкуства. В тях архетиповете са пределно оголени: основният духовен заряд на хеви метъла например е патосът на героя-воин; техно-музиката разчита на познатите от древността равноделни ритми със звуци в ниския регистър за постигане на състояние, близко до транса; т. нар. „готически рок“ се опитва да възроди отдавна изгубения мит за рицарството; а съвременното кино и телевизия просто визуализират същите тези архетипове и митове, повтаряйки едни и същи сюжети и персонажи в различни варианти, до безкрай – защото културата наистина може да стъпи върху митове, но никога не остава при тях; а постмодерният човек се е отказал сам от интегритета, който може да го тласне отвъд мита, в територията на истинското изкуство и удоволствието от него.

В Ъ З К Р Е С Е Н И Е Т О

Един от най-устойчивите митове, митът за заспалия (мъртъв) герой, който се събужда (възкръсва) за нов живот, се среща в почти всички култури. Дори в приказките за Снежанка и Спящата красавица можем да намерим отглас от този (богословски правдив) архетип. Образът на мъртвото младо момиче, недокоснато от тлението, запазило красотата си във вечността и очакващо целувката на принца, може да се изтълкува и в понятията на изначалната общочовешка интуиция за първозданното безсмъртно битие на човека. Извън Христос и Неговото спасително дело обаче, тази иначе вярна интуиция води до задънена улица, превъплъщавайки архетипа на възкресението в нови и нови културни форми и сюжети, лутайки се в един и същ лабиринт и търсейки своето разрешение на всички нива – от мистични религиозни учения, през научни теории, та до изкуство, шоу бизнес и масова култура. Човекът не е престанал да съзерцава големите истини за света и за себе си – истините за своята смъртност и тление, за космическия скандал на смъртта и за Изхода от нея. Но това съзерцание достига прозирна яснота единствено в Откровението – извън или около Откровението то е гледане в „мътното огледало“ на лъжливия духовен и рационален опит, мъчително виране в ослепителната Божия светлина, но през опушеното стъкло на падналите сетива и ум, лице в лице със сенките на демоните на заблудата и Принца на лъжата.

Пълнотата на човешкото битие произтича от пълнотата на Божието битие и грехът не е нищо друго освен отказ от тази пълнота. В перспективата на християнското Откровение смъртта е в отделянето на човека в неговата цялост от Бога. След грехопадението телесната смърт в някакъв смисъл е дори благо – защото без нея човек би се увековечил в греха си, умножавайки злото до безкрайност във времето. Но макар и „благо” в този условен, компромисен смисъл, смъртта все пак е зло в категориите на вечния живот на безсмъртната душа – и затова тя е победена от Христос чрез собствената Му смърт.

Христос възкръсна от мъртвите, със смъртта си смъртта победи и на тези, които са в гробовете, живот подари.

Тропар на Възкресение

Смъртта е победена и ни е подарен живот. В Христа всички получаваме единствения залог за безсмъртие. Дарът на живота обаче може да бъде и отхвърлен и силите на злото, „поднебесните духове на злобата” неуморно подтикват цялата ни съвременна култура именно към това отхвърляне. Залогът е огромен – вечният живот или вечната смърт на човека, единственият носител на Божия образ в сътворения свят.

Това, което Пластинатора нарича „жажда за знания”, обяснявайки интереса към излагането на показ на пластирираните човешки останки, е всъщност желанието за чувствено докосване до смъртта на другия – а чрез нея и до своята собствена. *Memento mori*, помненето на смъртта, е основна добродетел не само във философията, но и в християнството. В светуосещането на вярващия човек обаче смъртта е демаскирана, а културните табути или митове около нея са развенчани. Вътрешно свободният човек не би имал нужда да гъделичка страховете си чрез танатофобско воайорство. „Свободомислещите”, които приемат пластинацията с отворени обятия и се надсмиват над „закостенелите религиозни догми”, всъщност са дълбоко, отчайващо и поразително несвободни. Отказът от онази прословута православна трезвост в движенията на ума и сърцето води до несвобода. За изоставилия трезвостта като легитимна вътрешна нагласа е напълно естествено да вижда в пластирираните трупове някакво „особено достойнство” и да изпада във възторг от идеята, че „смъртните тела сега са превърнати в безсмъртни”.

В демоничната стихия на несвободата плуват със самодоволни изражения на лицата всички участници в паноптикума: търговците с мъртви тела, които доставят „материала”, изкормвачите, „ваятелите” и „художниците”, които са убедени, че трупоскверните им напъни имат нещо общо с науката или изкуството; онези, които предоставят телата си за осквернение и глумене на тълпата, тези които плащат, за да видят и пипнат всичко това, и накрая – самият Пластинатор, Великият Архитект на сложната машина за правене на пари, наречена Институт за пластинация – прелъстен от вниманието, с което го обгражда предвкусващата евтино безсмъртие тълпа и снизходително усмихнат към ридяещите, потресените или направо припадащи посетители на изложбите. Но всички те, участниците в тези спектакли, са направили в някакъв момент своя свободен избор.

Донорите са отхвърлили съзнателно и волево правото си да бъдат погребани. *Ако някой народи сто деца, преживее много години и още се увеличат дните на живота му, но душата му не би се наслаждавала с добро, и нямаше за него дори погребение, то щях да кажа: пометниче е по-честито от него* (Екл. 6:3).

Пластинаторите са избрали да превърнат в нагледни пособия по анатомия не само хората, дали своето съгласие, но и такива, чиито трупове са били непотърсени от близките им. *Мъртви, дето и да намериш, след като ги отбележиши, предай ги на гроб, – и аз ще ти дам първо място в Моето възкресение* (3 Ездр. 2:23).

Посетителите на изложбите по своя воля са се поставили в ролята на зрители спрямо разчленените тела на свои себеподобни.

Организаторите са приели изложбата безрезервно, щом „тя се основава на науката и се предлага от компания с добра репутация”.

Пластинацията е погром над християнското разбиране за тялото, а последиците ѝ водят до формиране на съзнание, невъзприемчиво към дълбинната символика на посятото зърно и на смъртта, преобразена в живот в Христа. Тлението има своята християнска телеология. Извън нея то се превръща в механичен процес на разпад, на свеждане на материалната човешка обвивка до съставлящите я елементи – и нищо повече.

Пластинацията и другите методи за запазване на мъртвото тяло тръгват от психологическия потрес от факта на смъртта и следващото я разложение – оттам, откъдето тръгва и религиозното съзнание. Преодоляването на тлението обаче е духовна, а не техническа задача. А смъртта не може нито да бъде разбрана, нито победена с физически средства. Биологичното разложение е естествен процес, като „естествен” тук употребявам условно – в „естествеността” на грехопадението има елемент на космически скандал, на провал, в крайна сметка – на протиестественост.

Човекът е съставно същество, чието съществуване е следствие именно на тази съставност – между душата и тялото, съединени от Бога в тайната на живота. В следствие на падението тялото ни е престанало да бъде безсмъртно (а то е било създадено за безсмъртие от Бога), а природната проява на тази загуба на безсмъртие е тлението. Смъртта болезнено разкъсва човека на двете му съставни части и след смъртта човек престава да съществува като цялостно същество – душата и тялото му започват самостоятелно съществуване. Продължението на съществуването на тялото е тлението. Тялото се връща в земята, в очакване на вторичното съединение с душата, при което тлението ще бъде надмогнато и тялото ще бъде неприкосновено за видимата смърт⁹.

Отношението към мъртвото тяло е видоизменено продължаващо отношение към цялостния човек. Тъй като след смъртта общуването с душата вече е невъзможно (можем само да се молим за нея), в третирането на тялото намират продължение инстинктите за спазване на личното пространство на Другия. Приживе човекът е господар на тялото си – в условен смисъл, разбира се, защото Бог е неговият Създател – и всяко нарушаване на физическия или психическия му интегритет еднозначно се разпознава като насилие. След смъртта душата преминава в сфери, до които живите нямат достъп. Но и тялото преминава в друг битиен порядък, двойн-

⁹Св. Игнатий Брянчанинов, *Слово о смерти*, Москва 1993, с. 71.

ствен по природа: от една страна, то се включва в естествения кръговрат на елементите и се предава на физически разпад; но от друга – именно тази причастност към първичните стихии го поставя в особено отношение спрямо Бога. Връзката между Бога и човека продължава – и тя е точно толкова интимна и неприкосновена, колкото и връзките между живите хора, и между тях и Бога.

Мъртвият е безсилен да защити тялото си. Той го предава временно на живите, от които се очаква да го предадат на Бога, като се съобразят с интимния, личен характер на тази връзка. Усещането за кошунство над смъртта се надига именно когато в личното пространство на тази продължаваща връзка между вече мъртвия човек и Бога, се упражни насилие. Не е случайно, че в традиционните общества с християнско наследство осквернението на гробове е престъпление.

Тайнството на живота продължава и след отделянето на душата от тялото, но вече не се въплъщава в цялостния, видим и осезаем човек; то преминава в друго измерение на съществуването, недостъпно за нас. Църковното съзнание усеща като нередни и двата вида опити за продължаване на съприкосновението с човека след смъртта му: опитите за връзка с душата еднозначно се осъждат като спиритуализъм (при тях живият се опитва да навлезе в територии, недостъпни за него и попада във властта на демоничните сили), а опитите за нарушаване на естествените процеси на тление на тялото и изваждането му от природния кръговрат се третират като кошунство и осквернение на покоя на мъртвия. И в двата случая животът се десакрализира, лично-ипостасното единство на човека се разкъсва. Мъртвото тяло носи в себе си част от тайната на личностното единство – както в символичен, така и в реален смисъл – и безконтролните манипулации с неговия безпомощен състав подкопават значението на душевно-телесния интегритет на човешката личност.

Изкушението да маскираме истината за смъртта в посока елементарно биохимично разложение ни отдалечава от възможността да я разберем. Това е вътрешно движение в посока, противоположна на живота – в мярата, в която я визуализираме като изкуство или обясняваме като форма на съществуване на материята, в същата мяра ние се отказваме от живота. Така смъртта за нас става толкова по-малко ужасна, колкото по-малко ценен е животът.

Църквата осигурява сакрално пространство за мъртвите – духовно, чрез учението и богослужението си, и физическо за техните тела – в гроба. Науката също притежава място за смъртта – във ваните с формалдехид, на масата за аутопсии, в стъкленици и в музеи на анатомията. Според Lisa Kosok, куратор на една от изложбите, музеят и художествената галерия постепенно се превръщат в трето легитимно пространство за смъртта, при това много специално и атрактивно, защото чрез пластинацията се преодолява тлението (неизбежно при „църковната“ алтернатива) и естетичната безобразност на спиртосаните трупове (в анатомичната лаборатория).

Фон Хагенс се опитва да погледне на изложбите си от гледна точка на мъртвците (настоящи и бъдещи, в лицето на посетителите) и ги нарича „вечно място за просвещение“, противопоставяйки ги на погребенията и кремацията като „места за упокоение“. Относно собствените му религиозни убеждения обаче не можем да си правим никакви илюзии: „Като учен, съмнението и неверието са моята сила... Аз съм агностик и смятам, че мозъкът ми не е устроен по начин, че да ме доведе до решение относно съществуването на Бога“.

За пластинацията той казва: „Това е всъщност едно секуларизирано погребение. Тя е някакво утешение, защото променя лицето на смъртта”.

Съмнението и неверието са сред най-силните двигатели на богоборчеството, на бунта срещу Бога. В пространството на смъртта душата е недостъпна за гнева на богобореца, и той се насочва към мъртвото тяло. Светотатството му се състои във факта, че човешкото тяло е материалният носител на човешката природа, обожествена в Боговъплъщението. Тайната на човека като носител на Образа и Подобие то е всъщност Божествена тайна и част от тази тайна е Боговъзприетата плът. Илюзията за свободно разпореждане с тази плът, за нейното манипулиране, дава подсъзнателно удовлетворение на богоборческия импулс.

На въпроса на Лешек Колаковски, известният католически интелектуалец, „Защо балсамирахте Ленин?”, един руски комунист дава лаконичния и прозирен отговор: „Защото не вярваме в безсмъртието на душата”. За фон Хагенс и публиката му, за цялото ни съвременно общество, този въпрос и неговият отговор са глътка въздух извън задушливата атмосфера на скандалност, пикантерия, перверзност и нечувствителност, която ни облива на вълни, когато се заговори за пластинацията в съвременния либерален печат.

Посетителите на изложбите сърфират: по гребена на мистичния си ужас, погребан дълбоко под пластове псевдо-култура, пред автентичното, убедително и в пълен Кодак-цвет лице на единственото сигурно нещо в живота им – собствената им смърт, но видяна в тялото на Другия, защото това е единственият достъпен начин да видим Смъртта приживе. С великата и празна надежда, че ако се докоснем до нея, ако се поглумим и подвдъчем дъвка в лицето ѝ, тя може би няма да ни се стори толкова страшна, когато я срещнем лично.

Но както „Бог поругаван не бива”, така и смъртта не бива принижена и преодоляна чрез превръщането ѝ в спектакъл. Пластинацията се опитва да опитоми смъртта, като я омаловажи. Но най-ужасяващата опитност на човешкото битие трябва да бъде разбрана и приемана, а не омаловажавана. Метафизичният ужас от смъртта не трябва да бъде преодоляван (защото това е невъзможно), но не може да бъде използван и като стимулант за силни преживявания.

И така, ние стоим срещу пластинираното тяло на друг човек, наш ближн, когото имаме заповед да възлюбим като себе си. Всъщност, в изложбената ситуация, когато си изправен лице в лице с мъртвия Друг, е и целият сатанизъм, и разковничето на проблема с пластинацията. Всичко около тези изложби е устроено така, че да ни освободи от нуждата от съотнасяне с мъртвия като със субект на християнската любов. Всичко – думи, визия, идеология – е впрегнато, за да ни го представи като *обект*, пред когото сме свободни от морални и етически отговорности.

Как да приложим закона на любовта спрямо пластинирания? Християнството знае, че човек се актуализира като личност единствено в съотнасянето си с Другия – Бога и ближния, в модуса на любовта. Любовта е и пътят за преодоляване на разпада на личността. Какво става с нея, когато се изправим пред пластинирания труп? Очевидно не можем да обичаме, да пожелаем да

познаваме, да приемем, да се погрижим за нещо, което представляват разкъсани човешки останки – разкъсани не само във физически смисъл, но и откъснати от душата на човека. Би било противоестествено да имаме към тях отношение като към жив човек. Наистина, човекът е всичко това – и не е.

Тази изтръгната от цялото човешко същество част (която също е уникална – неповторимо съчетание на форма, цвят, плътност; онази очарователна приживе бенка, която може да бъде изрязана и окачена на висяща от тавана нишка мускулно влакно, за очарование на ценителите) – все пак *не е* човекът. Ние самите не се възприемаме в този си модус. Не можем да се съотнесем и с другия по този начин – както не можем да се съотнесем и само с душата му след смъртта на човека. Може би това ни кара да бъдем предпазливи при това „общуване“.

И все пак, пред нас е част от човешко същество и ако се отнесем към нея като към парче месо, отпечатъкът върху собствената ни душа ще бъде ужасен. И в двата случая сме изправени пред подмяна, която води до духовно опустошение.

Отново сърфираме – между инстинктите и разума си, между човека и нечовека, между живота и смъртта и на границите между десетки други понятия – в присъщата за постмодерното безтегловност, откъснати от корените на думите и тежестта на истинските неща.

С пот на лицето си ще ядеш хляба си, докле се върнеш в земята, от която си взет; защото пръст си и в пръст ще се върнеш.

Бит. 3:19

Тъй е и възкресението на мъртвите: сее се в тление – възкръсва в нетление; сее се в безчестие – възкръсва в слава; сее се в немоц – възкръсва в сила; сее се тяло душевно – възкръсва тяло духовно.

1 Кор. 15:42-44

Но ето, Христос възкръсна от мъртви и за умрелите стана начатък.

1 Кор. 15:20

Всяка плът като дреха овехтява; защото отвек е определено: бездруго ще умреш.

Сирах. 14:18

Твоите ръце са се трудили над мене и са ме образували цял околвърст, – и Ти ме погубвай? Спомни, че си ме изработил като глина, та на прах ли ще ме обърнеш? Не Ти ли ме изля като мляко, и ме сгъсти като отвара, с кожа и плът ме облече, с кости и жили ме стегна.

Иов 10:8-11

Виждете ръцете Ми и нозете Ми: аз съм Същият; попиайте Ме и виждете; понеже духът няма плът и кости.

Лука 24:39

Биде върху мене ръката Господня, и Господ ме изведе чрез духа, тури ме сред полето, – а то беше пълно с кости, – и проведе ме около тях, и ето имаше доста много кости по полето, и те бяха съвсем сухи. И каза ми: сине човешки! ще оживеят ли тия кости? аз отговорих: Господи Боже! Ти знаеш това. И каза ми: изречи пророчество за тия кости и кажи им: „сухи

кости! чуйте словото Господне!” Тъй казва Господ Бог на тия кости: *ето, аз ще въведа във вас дух – и ще оживеете. Ще ви дам жили, ще направя да израсте на вас плът, ще ви покрия с кожа и ще въведа във вас дух, – и ще оживеете и ще познаете, че аз съм Господ.*

Аз изрекох това пророчество, както ми бе заповядано, и когато пророчествувах, произлезе шум, и ето – движение, и почнаха да се сближават костите, кост до своя кост. И видях: ето, жили имаше на тях, и плът израсте, кожа ги покри отгоре, но дух нямаше в тях.

Тогава Той ми каза: изречи пророчество за духа, изречи пророчество, сине човешки, и кажи на духа: тъй казва Господ Бог; дойди от четирите ветрове, душе, и духни върху тия убити, и те ще оживеят.

И аз изрекох това пророчество, както Той ми заповяда, и влезе в тях дух, – и те оживяха и се изправиха на нозете си – твърде, твърде голямо опълчение.

И Той ми каза: сине човешки! тия кости са целят дом Израилев. Ето, те казват: „изсъхнаха нашите кости, и загина нашата надежда: ние сме от корен изтръгнати”. Затова изречи пророчество и кажи им: тъй казва Господ Бог: ето, аз ще отворя гробовете ви и ще ви изведа, народе Мой, из гробовете ви и ще ви въведа в земята Израилева. И ще познаете, че аз съм Господ, когато отворя гробовете ви и ви изведа, народе Мой, из гробовете ви; ще вложя във вас Моя Дух, и ще оживеете; ще ви настаня във вашата земя – и ще познаете, че аз, Господ, казах това – и извърших, казва Господ.

Иез. 37:1-14

49

И Христос се е боял от смъртта, но не е треперил. Той се смутил, като видял приближаването на кървавата Си смърт, но това е било смущение от могъщество, а не от слабост – за да не се отчаем ние за нашето спасение и да се смутим не от могъщество, а от слабост. По този начин Той искал да утеша всички немоцни, като възприел върху тялото Си, което е Църквата Му, доброволно подобие на немоцта ни, за да разсъждаваме какво благо трябва да очакваме и да се надяваме на причастяването с Неговото Божество – така дори Неговото смущение ни прави спокойни, а немоцта Му ни укрепява.

Блажени Августин, За страха от смъртта

В М Е С Т О   Е П И Т А Ф И Я

Оня, който бе оставил мнозина без погребение, сам остана неоплакан и неудостоен ни с погребение, ни с отечествен гроб.

2 Мак. 5:10

Гюнтер фон Хагенс, професор по патоанатомия, художник, агностик и бивш дисидент, сам е завещал тялото си за пластинация.

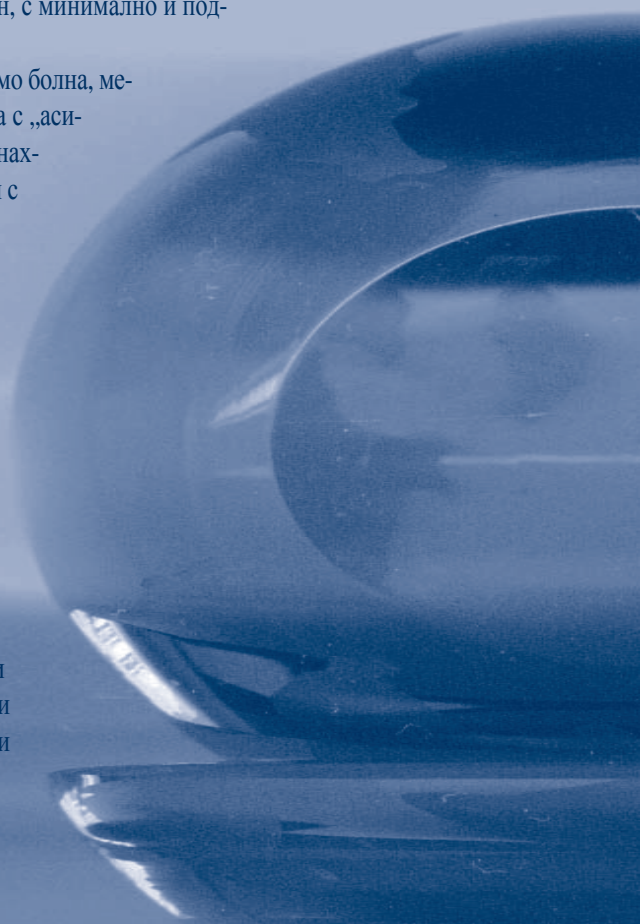
Изкупеното време

о. Алексий Йънг

На 7 ноември 1993 г., след продължително и тежко боледуване, почина майка ми. Първоначално лекарите ѝ даваха едва шест месеца живот, но Бог пожела тя да остане на този свят за още две години и половина. Тя умря по „старомодния“ християнски начин, като остави природата и Бог да следват своите пътища. Не беше прикрепена към проводници и респираторни маркучи. Не беше сторено нищо нито да се удължи, нито да се съкрати процесът на умирање. Тя постъпи така по собствен избор, макар че се намериха много лекари и медицински сестри, които я убеждаваха да не го прави. Издъхна си у дома, обградена от семейството си, което се молеше за нея. Умря по начин, по който монасите на Света гора умират и до ден днешен; по който повечето хора в „развиващите се“ страни пристъпват към смъртта си – по естествен начин, с минимално и подходящо медицинско вмешателство.

По времето, когато майка ми беше вече неизлечимо болна, медиите в тази страна започнаха да раздухват въпроса с „асистираното самоубийство“. Почти ежедневно започнахме да слушаме за някой си д-р Кеворкян, известен и с прозвището „д-р Смърт“. За съжаление ще слушаме все повече за него, докато медиите бавно се опитват да насочат културата ни към приемане на самоубийството като „основно човешко право“. И, както стана с толкова много други проблеми от тази сфера (абортите, сексът и т.н.), медиите ще спечелят и тази битка и следващото поколение ще бъде заставено да смята не-самоубийствената смърт като „неестествена“. Знаем как работи промишането на мозъци, виждали сме го и преди.

Друг тип човек, който няма силната вяра, навярно сериозно би се замислил над възможността за самоубийство, „асистирано“ или не. При други обстоятелства природата на нейното заболяване би я превърнало в пръв кандидат за любезните услуги

на „д-р Смърт”. В края на краищата тя страдаше от крайна фаза на диабет, което предизвикваше множествени удари. Инвалид, през последните 6 месеца от живота си тя беше прикована към леглото. Постепенно загуби зрението и речта си, не можеше да се храни без чужда помощ. Понеже до края беше напълно незасегната умствено, тя разбираше всичко, което ставаше с нея. С малко помощ, ние се грижихме за нея у дома до момента на смъртта и това ѝ носеше допълнително страдание – да вижда как собствените ѝ деца ѝ сменят пелените. Чувството ѝ за лична сваян и достойнство беше жестоко накърнено. Смъртта ѝ в никакъв случай не беше безболезнена. Ударите засегнаха центрове в мозъка и тя повръщаше по няколко пъти всеки ден. Понякога повръщанията бяха толкова жестоки, че се появяваха кръвоизливи. Накрая тя спря да приема храна, понеже не можеше да задържи нищо. Започна да крее, после мускулите ѝ атрофираха и стъпалата и пръстите на краката ѝ започнаха болезнено да се подгъват. Бедното ѝ тяло страдаше неимоверно, когато я обърнахме в леглото. Появиха се и болезнени спазми на пикочния мехур в резултат от постоянните възпаления – налагаше се да ѝ поставят катетър, защото пикочният ѝ мехур беше парализиран.

Нищо не можеше да се направи, освен да бъде откарана в болница и включена на системи, което само би удължило по изкуствен начин процеса на умирање. Лечение беше невъзможно – мозъкът беше твърде поразен от ударите (или както ги наричат кръвоносносъдови „произшествия”).

Мама би била просто наслада за д-р Кеворкян. Той би бил готов да ѝ „помогне” да сложи край на страданията си, както вече бе „асистирал” на много хора, в много по-добро състояние от нейното. Би ѝ помогнал да види, че животът ѝ вече няма никаква „стойност”.

Е, от чисто физическа гледна точка, тя явно не притежава-

ше много „стойност”. Но животът не е само това. Нещо ставаше вътре в мама, нещо много важно. И това „нещо” имаше своя собствена хронология, собствено „разписание”. То не можеше да бъде насилвано, нито спряно, и беше свързано с духовния процес, който Бог извършваше в нея – процес, който, вярвам, предопределяше вечното ѝ спасение.

Девет месеца преди смъртта си мама прие Св. Православие с думите: „Не мога да разбера как не го направих преди години”. От мига в който започна да приема Животворящите Тайнства и особено св. Причастие, нещо започна да се случва, да я променя, да расте вътре в нея и Бог започна своето дело върху нея. Стрданията ѝ сега придобиха особено значение – тя се пречистваше, облагородяваше и подготвяше за отлъчването на душата от тялото и за срещане със Съда на Живия Бог. Това не би се случило без нейната ужасна и на моменти плашеща болест.

През последните 6 месеца тя нито веднъж не се оплака, нито изрази раздразнение за това, което ставаше. Приемаше го спокойно, като Божия воля – нещо, което трудно ѝ се отдаваше докато беше здрава (преди тя доста обичаше да се оплаква). Така целият дълъг процес на нейното умиране придоби значение, което иначе не би имал. Докато имаше все по-малко „стойност” от биологична гледна точка, душата ѝ се събуждаше от дрямката си и започваше да свети с блясъка на златото.

Около 10 дни преди смъртта си мама неочаквано възвърна за няколко часа речта си и побърза да ни каже, че един дребничък стар свещеник с брада е започнал да ѝ се явява. Без тя да знае ние се бяхме молили на блажения Архиепископ Йоан Максимович да я придружава по пътя ѝ към небето. Когато ни каза това, разбрахме, че той е чул молитвите ни, дошъл е до леглото ѝ и тихо я очаква.

Имаше и нещо друго. Ако имаше някакви очевидни (външно проявени) страсти и пороци в нейната личност, това бяха тези две: беше страстен пушач и отдаваше прекалено значение на храната. Никога не достигна крайни степени на затлъстяване, но беше с наднормено тегло поради неспособността (или нежеланието) да обуздае апетита си. Но докато болестта ѝ напредваше, тя съвсем престана да пуши, а поради повръщанията не можеше да се храни и отслаб-

на извънредно много. Най после, по Божията милост, тези страсти бяха окончателно надмогнати, сякаш Бог ѝ казваше: „Ти не се погрижи сама за това, за това аз сега ще го направя вместо теб”.

По-грубите страсти на личността ѝ (нещо от което всички страдаме) също започнаха да се изглаждат. Докато преди тя бързаше да осъжда и да изказва без покана мнението си, сега придоби невероятна благодетелност и толерантност. Никога не е била „трудна личност” – винаги безрезервно бе обичала децата си, дори когато ние като малки я наранявахме; но сега в характера ѝ онова, което беше дори леко отрицателно и тъмно, беше изкоренявано, докато тя съработваше на благодатното дело, което Бог извършваше в нея. Като че пред очите ни, ден и нощ, протичаше духовното ѝ преобразяване. След последния ѝ дъх една от сестрите ми каза: „Добре стори, мамо, показва ни как се умира”. Това беше последният подарък на майка ни за нас, нейните деца – да умре като „старомодна” християнка, „изкупвайки времето”.

Нищо от това не би могло да се случи, ако тя бе избрала ужасяващия път на евтаназията (този път тя никога не бе и разглеждала като възможен). Да, изкуственото прекъсване на живота ѝ би скъсило физическите страдания, но също така би я лишило от най-върховната и най-важната опитност – обръщане във вярата, покаяние и преобразяване.

Ние, православните християни, които живеем в тези последни времена, все по-често се сблъскваме с ужасяващи „избори” и нови „ценности”, които правят все по-трудно оставането ни на тесния път. Ще стане много по-страшно, ако ужасните начинания на „д-р Смърт” не бъдат твърдо забранени. Що се отнася до умирането и смъртта, пред нас се изправя една друга перспектива. Стрданията имат смисъл, ако се приемат под Христовия кръст. Трябва да знаем какво Бог ни е разкрил относно тези въпроси и в какво трябва да вярваме, преди да се озовем оплетени в медицински процедури и подчинени на цели, изцяло чужди на православния ни начин на живот.

Православното учение за личността и някои негови приложни аспекти

Осмо Рождественско международно образователно събеседване. Доклад в секцията по медицина и психология (със съкращения).

М. Ю. Мегвегеб

Както главата ти е по-важна от членовете на тялото... тъй и вярата в Светата Единосъщна Троица нека ти бъде най-важна, защото без тази вяра никому не е достъпен истинският живот.

Свети Ефрем Сириец

Трябва не да философваш, а да вярваш и да обичаш, и с вяра и любов да се доближаваш до Бога.

Свети Иринеи Лионски

В какво е актуалността и социалната значимост на тази тема?

Проблемът здраве, в широкото му разбиране като духовно-нравствено, психично и физическо здраве, беше и ще бъде един от важните социални проблеми на обществото. По данни на експертите, броят на хората, които имат проблеми с психичното си здраве и се нуждаят от специална помощ, е стигнал 50 млн. души. За съжаление, няма цифри за множеството хора, страдащи от опустошеността на неспособното си за любов и прошка сърце, вкаменената си безчувственост, самотата, безпомощността, ужаса от празнотата и безсмислието на съществуването – всичко онова, което можем да наречем криза на епохата.

Руските изследователи отбелязват явления като нарастване на индивидуализ-

ма, противопоставяне на другите, прагматизъм при девалвация на ценностите, свързани със служенето на обществото, държавата, хората.

Данните свидетелстват за промени в съзнанието, засилване на утилитарността и примитивността на мисленето, нарастване на нивото на асоциативността, т. е. хаотизация на мисленето като цяло, понижаване на познавателните способности на учащите се. Появиха се „странни духовни образувания“, когато в ума на един човек се смесват елементи на несъвместими светоусещания: атеистично, православно, езическо.

Според специалистите по социология и социална психология, замърсяването на духовния живот с чужди за руската традиция идеи, настроения и вярвания, както и последиците от социално-икономическия прелом, са сред главните причини за наблюдаваната епидемия на социално-стресови нервнопсихични разстройства.

Предлагат на обществото различни пътища за решение на глобалната криза, сред тях и изграждане на широка мрежа за психологическа помощ на населението. Излезе и указ на руския президент „Мерки за възраждане на философската, клинична и приложна психоанализа“ като „една от насоките в съвременната наука“. Предприемат се активни опити за решаване на проблема със здравето на учениците с помощта на валеологията, т. нар. „наука за здравословен начин на живот“.

Същевременно в съвременната психология, психотерапия и педагогика навлизат много нови учения, концепции, всяко от които има свое разбиране за смисъла и целта на човешкото битие, за нравствените ценности, т. е. свой миروглед. Отчитайки мащаба на това явление, можем да говорим за промяна в миροгледната ориентация на значителна част от обществото. Това сочат самите психолози. По думите

на доктора по психология проф. Беличева, президент на консорциума „Социалното здраве на Русия“, „присъстваме на раждането на нов руски манталитет“, и в тази промяна „психологията трябва да играе основна роля“ (в. *Психология*, N 1, 2000). Също тъй глобални са и претенциите на валеолозите, които нарекоха учението си „религия на XX век“ на втората си общоруска конференция. Затова днес е много важно общественото съзнание да си изясни историческата и миροгледна принадлежност на предлаганите учения, доколкото става дума за съдбата на обществото.

Например, миροгледната нагласа на валеологията, прогласяваща телесното здраве на човека за главна ценност на битието, негова висша цел, се оказва абсолютно неприемлива за човек, възпитан в християнската традиция. Както и валеоложката парадигма „Човек – Космос“, основана на езотерични предпоставки (Татарникова Л., *Педагогическая валеология. Генезис. Тенденция развития*, СПб, 1997, с. 233).

Също тъй неприемлив за много руснаци може да се окаже и подходът на Карл Юнг, автор на една от теориите за личността и учението на аналитичната психология, според когото, ако не можем да решим вечните проблеми по преодоляването на страха, дълга, принудата и подсъзнателните желания „опирайки се върху нещо светло и идеално, може би трябва да се обърнем към тъмните, биологични сили“ (К. Г. Юнг, *Воспоминания, сны, размышления*, М., 1998, с. 191).

Американският учен проф. Томас Цас, автор на 23 книги по психиатрия, изучавал влиянието на подобни явления от психологията, психотерапията и психиатрията върху моралното състояние на американското общество, стига до важен извод. Понижаването на индивидуалната лична отговорност, замаяната на християнските добродетели и високи нравствени стойности със сурогати, смъкването на нравствени

те стандарти в името на спасението от „стреса“ и сдобиването с „комфорт“ станаха „главната разрушителна сила на американското общество през последните 50 години“. В частност се цитират данни за промените в моралното състояние на страната през тези години: броят на децата в детските домове се увеличил с 300 процента; самоубийствата на юноши, девойки и деца под 20 години нараснали 10 пъти; броят на сериозните престъпления – 5 пъти (цит. по: „*Psychiatry – the Ultimate Betrayal*“, by Bruce Wiseman, Freedom Publishing, Los Angeles, California, USA, 1995).

Отрицателното влияние на психологията и психотерапията върху обществения морал се забелязва, когато психотерапевтичните принципи минават от клиничната практика непосредствено в сферата на междуличностните отношения. Например, психотерапевтичният принцип „тук и сега“, използван за освобождаване от тревожността, ражда при пряката си трансформация в житейско-етично правило потребителска нагласа: „добре ми е, а за останалото не ми пука“.

По времето, когато в Америка започнаха да осъзнават пагубния характер на тези явления за обществото, Русия се кани да нагази слепешката в този път, може би в още по-опасния му вариант.

Днес в психологията и психотерапията активно нахлуват мощни психотехнологии, основани върху псевдорелигиозни култове като тантрическите или върху магията и окултизма; те позволяват манипулации със съзнанието и подсъзнанието на хората. Запазвайки името си на науки, психологията и психотерапията започнаха да се сближават в лицето на определени школи с парапсихологията и окултизма.

Оценявайки тъкмо тези явления, германският учен Густав Шнайдер констатира „пир на философски троглодити“ в Русия.

Една от причините за хаоса в сферата на психологията и психотерапията е, че в тези науки няма единство по въпроса за природата на човека, извора на неговата активност, причината на психичните заболявания (Авдеев). Към днешна дата има повече от 20 (!) основни теории за личността. Всяка от тези теории не е по същество нищо друго освен „психотеология“ или „психорелигия“, начело на която стои собствен проповедник. Това е мнението на Гриндер и Бендлер, основатели на невролингвистичното програмиране – една от най-мощните съвременни психотехнологии. В монографията си *Увод в психологията на индивидуалността* (Институт прикладной психологии, М., 1997) Л. Собчик разглежда руските теории на личността като обслужващи марксистко-ленинската теория. Много от теориите на личността заемат активно враждебна мирогледна позиция спрямо християнската Истина. Юнг, например, определя християнството като „отживяла времето си и преодоляна идея“. В монографията *Теории на личността* видните американски изследователи Хъл и Зинглер на два пъти споменават астрологията, философията и на последно място теологията като сфери на знанието, способни да допълнят науката за личността – персонологията.

Анализът на съвременните теории за личността от позициите на православната антропология позволява на съвременника, в това число на специалиста-медик, психолог или педагог, да ги види в истинската им светлина, да ги съпостави с традиционните

духовно-нравствени ценности и да се предпази от лекомислен и прибързан мирогледен избор.

Православното Богооткровено учение разглежда човека в единството на неговото битие, започвайки от момента на Сътворението, минавайки през грехопадението, смъртта, възстановяването на падналия човек в Христа – Новия Адам, стигайки до бъдещото телесно възкресение и безсмъртие. Така става възможно познаването на истинската цел и предназначение на човека – да се преобрази в Христа, да се сдобие с благодатта на Светия Дух, да изпълни душата си с ново нетленно съдържание и тъй да добие вечно съвършено и радостно битие в Царството Небесно.

Православното учение вижда истинската причина за болезненото състояние на човешкото същество в дълбинното противоречие на човешката личност.

От една страна, за човека е характерен стремежът към абсолютни ценности, „мъката“ по безкрайното, т. е. копнеж по Бога като върховна красота и безпределно съвършенство. Тези висши тежнения на човешкия дух не са някакви субективни желания, а обективно свойство на природата му. Затова нищо земно не може да насити нашето сърце, то остава пусто. Нищо земно не може да успокои душата ни, да ѝ даде истинска радост. Човешкото достойнство не може да се примири с „малките норми“, „малките вечности“, преходните ценности.

Религията привлича вниманието на всички търсещи хора не само с това, че отговаря на въпроса за непреходния, вечния смисъл на живота, но и с това, че го сочи с поразителна сила на всеки, който е стъпил пълноценно на нейния път.

От друга страна, според православното учение човешката душа не само се стреми към горното, но е и изложена на натиска на греха, който се корени не в периферията на духовния живот, а поражява самата ѝ дълбочина, изо-

пачавайки всички движения на духа. В тайнството Покаяние Църквата дава възможност за освобождение от тежкото бреме на греха. „Грехът е болест на душата“, казва Шестият Вселенски събор (правило 102). В покаянието човек намира истински мир и покой, пълна радост, прошка и благословия, усет за действието на Божията благодат в каещото се сърце. Покаянието (метаноя) – вътрешната промяна и възраждане – не е акт, а състояние на душата, което не познава предел. Противоположното състояние е *acedia* (гр.) – безчувственост на вкамененото сърце.

Съвременните теории за личността градят идеологията си върху отказа от духовната жажда, внушават на човека да забрави, да заглуши тази жажда, да я признае за илюзия и самоизмама, призовават го да живее с живот, лишен от върховен смисъл, обръщат се към повърхностните страни на личността. Но какво да правим с вътрешната болка и чувството за вина, тровеща душата с жилото на неразкаяния грях? Остава само един път за решение на конфликта – да се отхвърли грехът като понятие, да се признае за естествено, нормално и законно състоянието на падналата човешка природа. Според мисълта на православния автор, психологът Ф. Е. Василюк, тъкмо поради това човешката култура и душа днес се изопачават и обръщат наопак, човекът се възпитава в безсрамие, горделивост, похот, руши се правилното различаване и разбиране за добро и зло, злото се издига до ранг на норма (*Начало християнския психологии*, М., 1995, с. 103-104).

На християнската визия за битието съответства известно духовно-нравствено пространство. Духовната ѝ координата може да се обозначи като изкачваща се вертикала, която върви от липсата на битие (небитие) към неограниченото и вечно личностно битие. Хоризонталната линия описва движението на личността от

злото като порочност, развала, разрушение, към доброто като съзидание, съвършенство, красота, хармония.

В наличните днес теории на личността липсва вертикалната духовна координата. Това прави учението за човека принципно непълно, оштетено. Основателят на Третата виенска психологическа школа Виктор Франкъл подчертава, че „духовното измерение не може да бъде игнорирано... тъкмо то ни прави хора”. В стремежа си към цялостност и истинност знанието за човека непременно трябва да включи в сферата на своите интереси не само въпроса „кой съм”, но и въпросите „откъде съм, къде и защо отивам”. Тъкмо защото настоящето на човека се формира, както и във всеки процес, от неговото минало и бъдеще, излизането извън пределите на постулата „живей тук и сега” не е бягство от реалността; напротив, вниманието към тези въпроси става причина, тласък за плодотворно самопознание.

При излагането на православно разбиране за личността в приложението му към сферата на хуманитарните науки възниква трудност, свързана с липсата на обща терминология. Но зад този терминологичен проблем стои много по-опасният – за несъвпадането на онтологите; та нали термините отразяват различните базови принципи и предпоставки и дори различните мирогледни нагласи, характерни за научните теории (Новиков Д. В., *Понятие личности в православном богословии и психологии*. Сб. богословских трудов, М., 1999, с. 163). Затова трябва да се намери обща универсална изходна основа за богословските и хуманитарните дисциплини. Смятаме, че такава основа може да стане определението за човека като „свободно и разумно същество, стремящо се към щастие”.

Понятието „личност” в християнското богословие има дълга история. В началото то се дефинира в тринитарното богословие и само след Халкидонския събор минава в христологията и антропологията.

Свети Василий Велики формулира различаването на същност (природа) и ипостас (личност) като общо и особено. Когато говорим за общото, свойствено за всички хора, имаме предвид природата на човека; когато говорим за особеното и уникалното, отделния човек, имаме предвид личността (Св. Василий Великий. *Письмо 38 к Григорию Брату*. Творения, Т. 3, СПб. 1911, с. 51-58).

Свети Григорий Богослов изпълва със съдържание понятието личност, разглеждайки я не просто като уникална и неповторима, но и като разумна, съвършена и самостоятелно съществуваща единичност (Св. Григорий Богослов. *Слово 33. Против ариан и о самом себе*. Творения, Т. 1, 1994, с. 490-491).

Личността според учението на светите отци в никакъв случай не трябва да се отъждествява с душата. Личността е начин на съществуване, който пронизва цялото същество и го прави лично. Тя е принцип, който изгражда единството на всички аспекти, дава им битие. В частност, тъкмо личността събира в едно душата и тялото на човека, точно както личността на Спасителя събира Божеството и човечеството Му (Пселл М., *Богословские сочинения*, СПб. 1998, с. 74-75). Тя е и взаимопроникване (гр. „перихорисис”), когато тялото се одухотворява, а душата се изживява като телесна.

Личността изгражда себе си, излизайки от пределите си, трансцендирайки

се в Другия. Човек се разкрива и обогатява чрез другите човешки същества, но истинската си дълбочина и върховното си предназначение той намира, изкачвайки се към Божественото, личното „Ти”, ставайки съпричастен на вечното обективно единство в Божествената природа.

Ипостаста е висшата точка на Божия образ в човека, тя осигурява богочовешката му структура по образа Христов. Тази богочовечност потенциално вече се съдържа в Божия образ. Преходът на природното същество в христово подобно става по пътя на великото посвещение на тайнствата, в които човешката природа се преосъществява, извайва наново според своя Първообраз, Христос (Евдокимов П., *Женщина и спасение мира*, Минск, 1999, с. 46).

Индивидът, за когото казват, че е силна личност, притежава само по-особено съчетание на елементи от човешката природа с някои ярко изразени черти. В същото време той прави впечатление на нещо „вече виждано”, т. е. общо за всички хора. Но човекът, преобразен от благодатта, станал „личност в Христа”, поражда с лицето си, със своята уникалност и неповторимост, с вътрешната си светлина, винаги изключително личностна.

Позов – авторът на *Древноцърковната антропология* (Мадрид, 1966), свързва с известна условност понятието личност с живота на духа, а индивидуалността – с този на душата или по-точно на душевно-телесния комплекс. Интересите на „душевния” човек са ограничени от временното, земно битие; той отрича религиозната вяра и необходимостта от благодатна помощ. Напротив, тежнението на духа се разкриват, в частност, в стремежа на човека към цялостно знание – не само това, което е необходимо за задоволяването на текущите външни потребности, но и онова, което дава цялостна картина на света, разкрива смисъла на битието в

стремежа към богопознание и богоуподобяване по пътя на синергията.

Като по-широко и по-конкретно понятие, в сравнение с понятията „личност” и „индивидуалност”, се разглежда понятието „Аз”.

„Аз-ът” е в основата на съзнанието и самосъзнанието, но не се ражда от тях. Извън времето и причинността, той е отблясък на Абсолютното в душата. Важно е да се отбележи, че описаният характер на взаимоотношенията в тримерността „дух – душа – тяло” и „аз – личност – индивидуалност” е следствие от първородния грях и се определя от Позов като „метасхематизъм”. Такъв подход към учението за личността не ни изглежда напълно оправдан.

Ако в характера на човека преобладава духовната страна, духовният живот (или, според евангелската терминология, „вътрешният човек”), тогава движението на „Аз-а” е насочено към разкриване на личността. Важно е да се подчертае, че правилно разбраният духовен живот не е нищо друго освен живот в Светия Дух. Най-осезаемите прояви на духа в човешката душа, според св. Теофан Затворник, са страхът Божи, съвестта, жаждата за Бога. Тъкмо страхът Божи е онази творческа сила, която освобождава висшата ни духовна природа от властта на низшата – телесната, и възстановява правилната йерархия на ценностите у човека.

При преобладаване на „външния човек”, „Аз-ът” се свива, затваря се в себе си, превръща се в психосоматичен душевно-телесен комплекс, който не излиза извън пределите на физическото мозъчно съзнание. В характера на този „Аз” виждаме егоизъм, чувственост, „своя воля”, стремеж към опростяване на явленията до рационални схеми.

Когато индивидуалността става доминантна в тримерността „дух – душа – тяло” и изтласква личността и духа, засенчва ги, това води до индивидуализъм.

Индивидуализмът е преувеличена индивидуалност, болест на душата, водеща до разстройство на съзнанието. Индивидуализмът е самоутвърждаване извън връзката с другото битие (Бога и хората). Той е универсално трагично самоотчуждаване от истинското битие. Напротив, личностните отношения са отношения на съпричастност, взаимна обрънатост един към друг, жертвеност; те са в основата на любовта, творчеството, свободата.

Стремежът към единение е вкоренен дълбоко в духовното устройство на човека; той го подчинява на силата на мистичното единосъщие на цялото човечество. В същото време виждаме, че хората са се затворили в ограничените егостични тежнения на себелюбието; егоцентризмът е поразил дълбоко човешкото естество и пречи на способността за органично творческо единение с върховното начало и другите хора. Преодоляването на този духовен порок е възможно само чрез уподобяване на Господа Исуса Христа и с благодатната Му помощ. По думите на св. Григорий Палама, една от целите на Боговъплъщението е да покаже пример за смирение и спасение от плътската страст и гордост. Да покаже всепугубния характер на гордостта. Само с Боговъплъщението светът и човекът престават да бъдат самоцел и се изтръгват от безсмисления кръг на самозатвореността. Ние ставаме отворени един за друг и за божествения Друг. Встъпвайки в благодатната атмосфера на църковния живот, затворената система на индивидуалната психика се отваря за проникване в чуждия вътрешен свят; освен всичко друго, ние реално се приобщаваме към безценния вътрешен опит на светиите. Ставаме единна личност в Христа, сплотявайки се като клетки в единството на живия организъм – Църквата като мистично Тяло Христово.

В това движение човек се издига до висшите прояви на личностното си битие – сдобива се с дара на любовта, която, според определението на апостол Павел, е сбор от всички съвършенства. Любовта разкрива истинската духовна природа на човека, прави го богоподобен. Защото „Бог е Дух” (Иоан. 4:24) и „Бог е Любов” (1 Иоан. 4:8). Това е пътят на преображението, висшата мисия на човека.

Това е пътят на борбата за ясно съзнание, за чистота на помислите, за просветление и обнова на човешкия дух. Същността на този вътрешен труд е изразена в кратката формула на протоiereй Валентин Свенцицки: „Нашата цел е любовта, пътят – борбата със страстите, двигателят – молитвата”.

Този път, наричан „трезвение”, е свързан не със задушаване на естествените способности, в това число и тези на тялото, а с възпитанието им, използването им за служене на върховното духовно начало в човека, изваждането и освобождаването на здравите и неповредени начала (енергии) от греховния плен (Архимандрит Киприан (Керн), *Антропология Св. Григория Паламы*). В края на този път е безстрастието (чистотата на сърцето); по думите на св. Йоан Касиан Римлянин, то е самата любов. В характера на новия човек порочните нишки на страстите са заменени със светите нишки на добродетелите. По израза на св. Максим Исповедник, добродетелта, за разлика от страстта, притежава логос. Това съждение на светия отец има дълбоко антропологично значение. Логосите на творенията са идеи, получени от творческо-

то саморазгръщане на Единия Божествен Логос; всяко тварно същество има в логоса си истинската си същност.

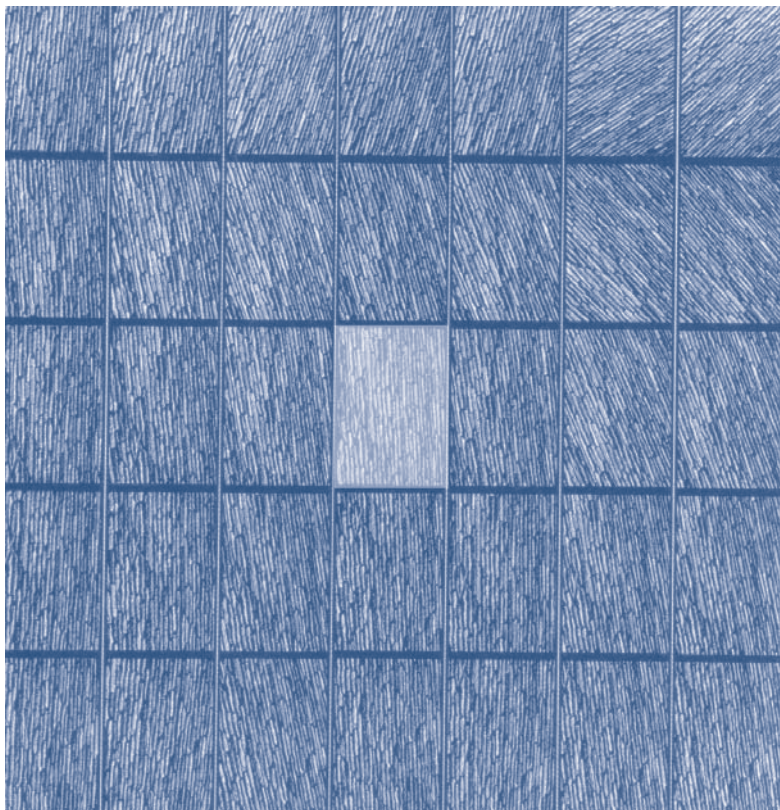
Осъзнаването и изчистването на цялото сърдечно съдържание (сферата на безсъзнателното според психоанализата), поправянето на волята, стабилизацията и просветлението на съзнанието със съдействието на благодатта – ето идеалът на умното Иисусово трудене в религиозния живот по дух и истина. Трите душевни сили – умът, чувството, волята – се интегрират, лекуват и одухотворяват. Душата става цялостен дух, индивидуалността – богоподобна личност. Изчезва онази фрагментарност на човешката същност, която е главната причина за патологията на всяка жива система според съвременната медицина. Добивайки благодатта на Светия Дух, човешкият дух се избавя от същностната си празнота, която не може да бъде преодоляна по никакъв друг начин; духът става обемен и цялостен. В човешкия лик прозира Ликът Христов.

Това е пътят на истинското „лекуване на душата“. По думите на св. Исаак Сирин, то не е възможно, ако душата не се обнови и не започне да живее с духовен живот.

Опитите за промяна на поведението, промяна на характера като цяло, изцеление на душата само с психологични прийоми, технологии, психотерапевтични методики извън разгледания път, са повърхностни и могат да имат само краткотраен ефект. Това е все едно да градиш къща върху пясък: „и заваля дъжд, и придойдоха реки, и духнаха ветрове, и напяха на тая къща, и тя рухна, и срутването ѝ беше голямо“ (Мат. 7:27). Психолозите, които отхвърлят Христос като истински Бог и истински Човек, са подобни на зидарите, отхвърлили крайгълния камък (Пс. 117: 22). Нещо повече, опитите за решаване на проблемите на безсъзнателното и освобождаването му от психични новообразувания с методите на психоанализата по пътя на сугестивната (хипнотична) и аналитична концентрация могат да имат опасни последици. Тези методи активизират безсъзнателното и могат да разрушат охранителната бариера между него и съзнанието, да разбудят дълбоката дремеща архаика, отдавна преодоляна от християнската култура.

Превод: Андрей Романов

ПСИХОЛОГИЯ НА ПОСТА

Постът е усвояване на нови ценности от човешката личност. Впрочем, малко е да се каже „нови“; трябва да се каже „най-съвършени“. Всичко, което е низко за Бога, става низко и за човека. Всичко, което е високо за Бога, става високо и за човека. Не е трудно да видим, че човек се настройва, влиза в тона, разума, духа на някакъв по-висш живот, макар да не го разбира докрай. Но влизайки в тона, разума, философията на висшия живот, той го разбира все по-добре и по-добре. Не можеш да опознаеш океана на Божествения живот, ако не встъпиш в него.

С това същински религиозната мъдрост се различава съществено от абстрактната философия. И най-честното и усърдно изучаване на Хегел, Фихте, Кант, Шопенхауер не те кара да промениш сърцето си и вътрешните тежнения на духа си. Можеш чудесно да изучиш и да запаметиш всички философски системи на света, оставайки със стария си начин на съществуване. Системите и разсъжденията на най-противоположни философи се отпечатват на периферията на съзнанието, без да докоснат дълбините на сърцето и съвестта. Те се плъзгат по интелекта, в паметта, и се губят в същата абстрактна област, откъдето са дошли.

Човек си остава същият, каквато и система да приеме, каквото и одеяние на мисълта да навлече върху ума си. Дрехата не променя същността. Някоя дреха, т.е. отвлечено-философската мисъл, не иска от човека нещо повече от това, което е собствената ѝ същност.

Съвсем друго е религиозното познание. Тук всяка абстракция е само малка част от богатството на познанието. Тя е периферия, която слабо отразява същността. А същността на познанието е новият живот, новият път на волята, новата светлина в битието, новият човек. Всичко това е божествено. То е вкоренено в безсмъртието. Заслужаваш си да го потърсиш, да го издириш, да поработиш над него, да задишаш само с него... Тук започва тайната на второто и последно раждане на човека. В безрелигиозното си съществуване през цялото време търсим нов живот. Призракът на новото и копнежът по него ни съпътстват навсякъде в този свят. Все нещо ни тика към новото, крещи за нуждата от ново и ни принуждава постоянно към новости, без значение дали ги искаме или не. Нова година, нов ден, нов час, нов миг, нов изгрев, нова луна, нова пролет, нова зеленина. Все по-нови и нови дрехи, все по-нови вестии (новините!), подир които тича човечеството, новости, привличащи вниманието и интереса във всички области на литературата, техниката и модата. Целият ни свят живее в постоянния водовъртеж на новото и все по-новото.

Излишно е да се казва, че това ново, което все търсим и намираме, никак не ни нахранва, не ни задоволява. Гълтаме го като въздух, като пара във всички области на живота и културата, но сърцето ни, духът ни остават гладни, ненахранени и все по-измъчени от постоянната си несполука и незадоволеност в гоненето на новото.

Търсачите на свежото и новомодното не разбират, че чувството, което ги владее, е всъщност религиозно чувство. То не може да бъде задоволено с нов вестник, нов роман, нова политическа теория, нови сто или хиляда долара. Това чувство е дълбоко. То се ражда от най-големите дълбини на човека и се задоволява само в тия дълбини.

Само родилият се с ново духовно раждане в света на истинските и вечни ценности човек намира истинско успокоение, покой в сърцето, мир в духа, същински живот. Това ново раждане вече не е симулация на новото, а същност и истина. То е истински новото, то запазва човека завинаги в усещането и изживяването на битийната пълнота.

Истински новото е постоянната неизчерпаема радост от допира с истинското Битие.

Лъжливото ново е душевна краста. Човек постоянно дразни вече раздразнената периферия на съзнанието си. Материалните ценности, с които душата мисли да се насити, я дразнят и опустошават. Крастата на душевната и телесната незадоволеност мъчи човека във всички области на

живота. Както и да се лута човек из стария си свят, за да задоволи душата и тялото си, в които и материални или псевдоидеалистични сфери да се напъхва, отвсякъде сърцето му си тръгва незадоволено, често с мъка, смут, отчаяние.

Истината на живота не е нещо ново... Всичко ново е всъщност старият боклук на душата, отдавна познатите вехтории. „Новото” е все същият лабиринт на непреодолимите стари, постарому подновявани изживявания.

Има само един изход от тоя омагьосан кръг на изхабени чувства, псевдоновини, вехтории, стара логика, стари евклидови истини. Христос – ето къде е открит новият свят. Абсолютно нов, неприличащ на нищо старо. Нов не за три дни, не за година, а завинаги, който насища докрай човешкото сърце.

Тук се доближаваме плътно до смисъла на постенето като самовъздържа-не от неистински и не-вечни ценности, неистински и не-вечни отношения.

Неистинска ценност е тази, която е призрачна, създадена от болестта на душата или фалшивата потребност на тялото.

Не-вечната ценност е ценна само на тази земя и за кратък миг – храната, сънят. Ценност, която е безгрешна сама по себе си, но става неистинска, лъжлива, когато хората я превръщат във вечна, последна, и заменят с нея същинската цел на живота.

Постът по своята идея и по истинския си дух отърсва от човека мимолетното, призрачното, излишното, което е станало самодостатъчно и е за-трупало с камъни вратата към истинското битие.

Онова земно, което е чисто, не противоречи на небесното, а се съгласува хармонично с него. Не материалната природа е нечиста според християнското разбиране. Нечистотата идва от изопачаването на правилното съотношение между небесно и земно, духовно и материално в човешкото сърце. Нечистотата винаги е бягство, изпадане от Божията воля. Нечистотата е нарушаване на заповедта, непослушание на Бога, упорство срещу замисъла Му за човека и света.

За чистия всичко е чисто (Тит. 1:15), защото чистият, т. е. вкорененият в Божията воля и правда човек постъпва винаги *чисто*, закономерно, богосъобразно и всичко в материалния и духовния свят наистина е чисто и несъблазнително за него.

А нечистият, т. е. своеволният, егоцентричният човек (или дух), скитащ се по своя воля (като евангелския блуден син) вън от хармоничния живот на Отца, нарушаващ волята Му, пребъдва в нечистотата си, блудството, погаването на истинските мерки на живота. И тогава всичко става греховно за него, защото центърът на неговото битие и човечност е вън от Бога.

Постът е преоткриване на мъдростта, закономерността и чистотата на отношението към света по пътя на завръщането към чистия извор на живота – Бога. Постът е осмислено и последователно въздържане от всичко неистинско и не-вечно. Но Постът не е само отрицателно въздържане, той е и положително завръщане към истината, вкуване на истинския живот. Не въздържанието е центърът на Поста. Центърът на Поста е вкус-

ването на сладостта на волята Божия, богоустановената жизнена хармония на нещата. Постът е цялостно послушание на Бога. Той е целомъдрието на света.

Да ядеш постно, а не блажно, не значи само да се откажеш от един вид физическа храна в полза на друг. Яденето и неяденето минават през дълбочината на човешкия живот, докосват се до основите му. Постът е отказ на човешкото сърце и разум да вкусят от призрачното, неистинското, не-вечното. Той е стремеж да се вкуси от истинското и вечното.

Понякога хората съвсем детински си мислят, че през Поста трябва да ядат това, което не обичат (противното) и да се откажат от любимото (вкусното). Това, разбира се, е детинско разбиране за Поста. В него има нещо вярно, но то не дава същинско въздържание.

Да упражняваш волята си, като ядеш противна храна и се отказваш от вкусна, не е лошо. Но това е само външно поставена задача, абстрактна тренировка на волята.

И вкусното може да се яде постнически... Дори св. Василий Велики казва, че постниците особено остро усещат вкуса и апетитността и на най-простата храна. Така че нещата са по-дълбоки.

Постническо вкушване на храната, например, винаги ще бъде яденето с благодарение. Онова ядене, когато човек искрено благодари на Бога в сърцето си за дара на храната. Постна е всяка храна, която служи на сърцето да се издигне към небето и Бога. И обратно, блажна е всяка храна, дори сухоежбината, която се изяжда без това чувство на сърдечна благодарност към Подателя на всяко благо. Благословен е бракът, в който съпрузите поставят в центъра на съвместния си човешки и брачен живот Бога и изпълнението на Неговата воля. Благословено и съпричастно на Светия Пост е всяко земно дело, което открива и благовести Бога, всяка дума, казваща истината, всяка постъпка, показваща смирение, кротост, доброжелателство. Постът е дълбоко положително явление, светло и активно. Господ заповядва на постещите да не помрачават лицето си, а да се умият и да помажат с елей главите си. Постът е веселие, радост на духа, тържество на вечността над времето, победа на правдата над лъжата, любовта над омразата, светлината над тъмнината. Постът е цветето на живота, най-добрата песен на човека: песента, която преминава в пасхално песнопение.

Напълно естествено е да се каже, че *блажно* е плоското, тесногръдото, материалистичното, човеконенавистното, а може би и животинското отношение към живота.

Неразбирането на поста и въздържанието е неразбиране на собственото си без-образие, липсата на Божия образ у себе си. Незабравянето на постния, тесен път на сърцето към Царството Божие е неразбиране и на собствената си дълбочина и вкорененост в Бога.

Спортистът знае, че ако се наяде десет минути преди състезанието с обяд от пет блюда, работата му е провалена. Същото знаят и артистите-певци преди концерта. Но малцина молеши се на Бога са наясно с това. Мислят си, че молитвеният пулс на сърцето им не зависи от качеството и количеството на храната. Мислят си, че най-добрите им изживявания и религиозни извисявания не зависят от ситостта на техния стомах и задоволството на покойнолюбивата им и сластолюбива плът.

Но хората, опитни в духовните работи, знаят много добре, че има пряка зависимост между сеенето в дух и сеенето в плът (Гал. 6:8). Сеещите в плът не само после, но и сега жънат тление; сеещите в дух не само после, но и сега жънат живот вечен под формата на по-изтънчени духовен слух и зрение, изостряне на възприятието на духовните истини, по-добро чуване на Божиите заповеди, проникателност в разбирането на своята душа и душите на другите хора, лекота на сърдечната молитва, допир до небесното смирение, до Христовия мир, който е тъй желан за всяко сърце.

Постът не е само усилие да ядеш „противна” храна. Постът е сеене в Духа, причастяване с Божия Дух и затова винаги завършва със Свето Причастие с Христовите Тяло и Кръв. В Причастието постът се разкрива като положително, творческо дело, като живо устремяване към Причастността с Христа и възможно най-пълното общение с Него. Всичко останало е подготовка. Пътят към целта не трябва да засенчва самата цел.

Но както често се случва човек да живее заради самия живот, да живее, както му падне, само да му е хубаво (без да разбира, че този живот не е цел, а само път към целта), тъй и постът най-често се изживява без връзка с неговата цел, като нещо, което има смисъл само по себе си, като извършване на някакъв обред. Имало и има християни-постници, които смятат за велик грях вкусването дори само на нещо млечно в постен ден (да не говорим за месо), но остават при това с вкаменено, безчовечно към ближния сърце. Блъскат без капка срам съседите си в църква, обиждат се на тия, които не им се кланят, и позеленяват от яд, научавайки за благополучието и щастието на другите; перчат се с достойнствата си или с връзките си в обществото. Мъчно е да се разбере този, който пости, оставайки сред дребнавите си интереси, злословия и одумвания. Това е някаква грозота на духа. Мъчно е да се разбере механичното постене, както и механичната молитва. Хората, които постят и молят механично и несъзнателно, само по обичай, лъжат не само себе си, но и Господа. Постът не е обред, нито йогическо действие. Постът е цялостно евангелско светоусещане.

Чудно и прекрасно е то. *Дойдете при Мене, всички отрудени и обременени...* Това е началото на поста. А действието му: *И аз ще ви успокоя.* Философията на Поста: *Вземете Моето иго върху си.* Психологията му: *И се поучете от Мене.* Резултатът на Поста: *И ще намерите покой за душите си.* И накрая, общата му характеристика: *Защото игото Ми е бла-*

го и бремето Ми леко (Мат. 11:28-30).

На болните, немощните, родилките не е заповядан физически пост. Те вече го имат като болести и мъки, като изнемошяване на телесния състав. Заради духа и целта на живота те трябва да подкрепят плътта си със земна храна. Техният Пост е в кроткото и търпеливо приемане и понасяне на живота и неговите мъки, в покаяното устремяване към Твореца и Спасителя, в благодарността за всичко. Техният Пост е в духа, в сърцето, там, където е началото и краят му за всеки човек. Същото може да се каже и за жителите на воюващи страни, където са въведени хранителни ограничения. Постът в този случай е покорното и кротко приемане на тези ограничения.

Но има здрави, силни хора, у които излишъкът на физическа сила пречи на молитвата, целомъдрието, смирението; за тях физическият пост е велико благо. Дори чисто физически той е много полезен за тях. Медицината знае, че болестите на вътрешните органи (особено през втората половина от живота) се развиват много по-лесно от преяждане, отколкото от недояждане.

Преситеният човек е винаги в някаква самоизмама. Той се усеща по-добър, отколкото е в действителност; добротата му, както и добротата на пианицата, извира не от дълбочините на сърцето, а от тези на стомаха. Известно е, че пианицата с умилни очи, който иска да се целува с всекиго, съвсем не е толкова добър по природа. Пиянското му умиление може също тъй лесно да премине в озверяване. Тъй и сластолюбивият, разгвален от сит и ленив живот човек, често бива склонен към добродушни пориви и мисли. Но всичко това не е трайно. Тази доброта е само пяна над морето на егоизма му. Къщата му е построена върху пясък (Мат. 7:26). Ще задухат ветрове, ще се разлеят реки и голямо ще е падането на тази къща. С други думи, ще дойде смъртта и последните минути на земния живот на този човек ще разпръснат плявата на добрите му настроения и чувства, а душата му ще се срещне със страшната вечност, в която няма да намери нищо сродно или близко на себе си.

Но случи ли се на този човек (пък и на всеки друг) да попости мъничко, да притесни плътта си, да стопи жизненото си пространство на земята с някакво самоограничение, и веднага се озъбва бунтуващото се егоистично естество. Затова много постници биват злобни и раздразнителни; случи ли им се обаче да хапнат вкусно, стават кротки и добри. Но колко струва тази кротост, плод на услаждането на сетивата? Често домашните се молят на такъв постник: „Хапни си нещо, само не стой мрачен и зъл и не ни мъчи!“. По същия начин и пушачите стават роби на тютюна и ако не покадят тамян пред идола на гръкляна си, стават раздразнителни и непоносими за околните. Плътта се бунтува и ръмжи като гладно псе. Но я ѝ подхвърли някое парче: тя ще се умиротвори и злото псе ще стане гальов-

но агънце... Пита се каква е нравствената стойност на това превъплъщение? Има ли нещо възвишено и истинско в него? Няма. Ето го душевния човек в природната му стихия: той не различава какво е от Божия дух, а какво – от духа на плътта. Той е способен да разбърка, да смеси тези две съвсем различни умиротворявания на душата си.

Редно е човек да мине през цялата болка от отварянето на греховното си подземие. Трябва да притесним, да размърдаме плътта си, душата си; трябва да се лишим от някакви свои ценности, пристрастия и да погледнем какво има във вътрешността на естеството ни. Трябва да повдигнем чергата и да видим дали няма грозни насекоми в дома на сърцето ни. Пред Бога и пред себе си трябва да свалим опръсканата с парфюма на самоизмамата дреха, която крие пороците ни, и да огледаме гнойта на болната си може би до смърт душа.

На това ни учи Постът. И го осъществява, бидейки истинска и най-съвършена хигиена за човека.

Нека да попритесним малко себе си, душевно-плътската си самост. Да започнем с храната... Бунтува ли се душата ни, или не? Да я настъпим в егоистичния ѝ покой. Пак да видим... Да я настъпим в душевните ѝ привързаности, да ги вкараме в руслото на самоограничението, да се опитаме да се освободим от всичко, да отдадем последната дълбочина на духа си на Господа Исуса Христа, на Неговия дух, Неговата чистота, Неговата правда. Пак да се понаблюдаваме. Не всички опити ще са удачни. Но провалите няма да докажат лъжливостта на добрите ни намерения, а само немошата ни, духовната ни нищета. И ще ни турят пред истината на смиреното чувство и самооценка.

Постът разкрива цялата ни несъстоятелност, душевната нищета човешка. Това е скъпоценно разкритие. И пак той разкрива Божията сила, действаша в тази нищета, в човешката слабост. Това вече е грамаден успех на Поста в делото на човешкото самопознание и познанието на Бога. Постът разкрива на човека двойствеността му, двата противоположни живота у него: душевно-плътския и духовния. По-нататък Постът разкрива троичността на силите, работещи в човека: 1) собствената човешка енергия на духа; 2) силата Божия, идваща отвън, сродна на духа и блажена за него; 3) тъмната сила, способна да въздейства реално върху духа във всеки един момент, която също идва отвън. Опитно познание за троичността на силите, работещи в човека, може да се добие само в поста и чрез пост. Да не говорим, че човек може да се освободи от тъмната сила само с пост и молитва (Мат. 17:21), както е казал Сам Съзателят на човешкия живот.

Молитва без пост, т. е. без свобода на сърцето от всичко, което е в света, от всякакви душевно-плътски зависимости и привързаности, не е молитва, а това, което Спасителят нарича „многословие”. Не ставайте, казва Той, като езичниците, които мислят, че в многословието си ще бъдат

чути (Мат. 6:7). Отец знае какво ни трябва. Отец иска от нас не просто молби или прошения. Той иска духът ни да се съедини с Неговия Дух. Било чрез молба, било чрез покаяние, благодарение, славословие, духът ни се съединява, сродява с Божия Дух и се съживява, възкръсва, намира блажено безсмъртие в Него.

Затова молитвата като произнасяне на думи още не е молитва. Молитвата е освобождение, макар и за миг, от греха, от привързаността към тленното. Тя е свързана с живота на сърцето. Разбира се, постът по своя външен израз е и упражнение, придобиване на опит. Тренировка на тялото и душата, закаляване на чувствата, изчистване на ума, екипиране на жизнения кораб за посрещането на вечността, а преди нея – на последната буря, последния потоп: смъртта.

Смъртта очаква всички. И тия, които мислят и се готвят мъдро за нея, и всички останали, криещи главата на своята душа в пясъка на дребните чувства и изживявания. Но както щраусът не се спасява от смъртта по този начин, тъй и хората няма да избягат от края си като не мислят за него. Но само да мислиш е малко. Трябва да мислиш чисто, мъдро, целесъобразно, религиозно. Постът ни учи на това. Той ни отнема не само забравата за смъртта, но и лекомислената памет за нея. „Ех, един път само живеем!”, се носи гласът на веселящите и пияниците. Разбира се, не това е паметта за смъртта. И не всички войници, гледащи смъртта в очите, имат тази благословена памет.

Религиозната памет за смъртта е памет за предстоящия край на всички стари ценности на нашия живот и благоговейна мисъл за новия безсмъртен живот в света на вечната божествена правда. Християнската памет за смъртта е памет не за смъртта, а за Живота, памет за обещаното Царство. Както у древните евреи имало памет за обетованата земя, тъй и у християните има памет за бъдното тържество на Живота подир тесния процеп на смъртта. Затова християнската смъртна памет е винаги светла. Тя ободрява и подкрепя човека в този земен живот, защото през него той вече прозира бъдния. Във всички временни явления той намира безсмъртен смисъл, вижда отблясъците на истинната и светла вечност.

Постът изостря виждането на временността на този свят и реалността на бъдния. Постът задълбочава отговорността за земния живот, за всяка негова дума и постъпка, за всеки негов миг.

Откривайки ни собствената ни слабост, Постът ни дава омекотено и светло отношение към недостатъците на другите хора. Прокаженият, който е открил болестта си, по-скоро и по-лесно ще се допре до другия прокажен, отколкото човекът, който не знае нищо за нея и си въобразява, че е здрав. Всички светии са се докосвали до познанието на греховността и слепотата на природата си чрез постническото познание и така се изпълвали с все по-силна жажда за съвършения живот Христов. С жалостива и състрадателна любов обгръщали те цялото грешно и измъчено творе-

ние, а себе си смятали за негова най-несвършена проява.

Господ твори новия човек от покаянието, както е сътворил ветхия от земната пръст. Своя дух на Живота (Бит. 1) Господ вдъхва в човешкото покаяние, както някога в пръстта, и твори човека по Свой образ и подобие.

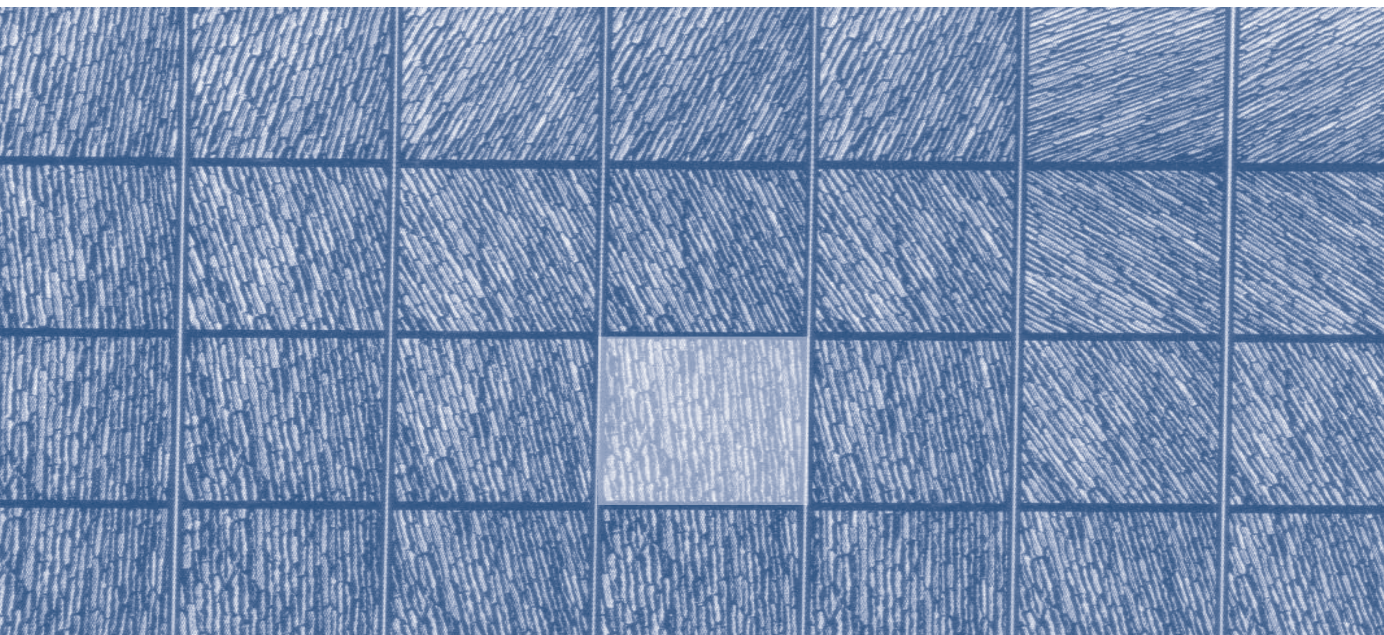
Ние, хората, сме изхабени грошове, изгубили царския лик върху себе си. Ние сме само късчета дрънчаща мед. Постът и покаянието чудно обновяват Божия печат върху лицето ни. В очите ни, в думите ни, в мислите ни и дори в най-съкровените ни копнежи се отразява Божието Царство и праща отблясъците си през нас на света.

Старото, изтритото, обезсмисленото, обезсоленото, става ново. Христовият дух, печатът на Духа на Истината ляга върху човека и върху целия му живот. Той става истински човек чрез Богочовека Христос, Който е съединил Бога с човека.

Светлият Пост е близък допир до божествения свят. Невидими ангелски крила порастват на онзи, който владее въздържанието и го носят към все по-нов и светъл живот... Постът преобразява телесното и душевното в духовно.

Намерен е смисълът на живота; човек, който има вяра и воля да се освободи от самия себе си, от цялата си самост и гордост, придобива дар да стане раб Божи. А истинският раб Божи е и приятел Божи, и син Божи. Това е човек, свободен от зло, неправда, самоизмъчване в греховната си ограниченост.

Превод: Андрей Романов

За изповедта и духовното ръководство

Татяна Вълчанова

*Бог е висок по силата Си, и кой е такъв,
като Него, наставник?*

Иов 36:22

70 През този живот човек се подготвя за отвъдния. Тази подготовка се състои в изпълнението на Божията воля, изявена в заповедите и в блаженствата. За ежедневно им спазване обаче, човек се нуждае от помощ, тъй като освен с греховете и страстите си, се налага да се бори и с издевателствата на демоните, на които е обект от момента на грехопадението досега. Духовният наставник е водачът в това единорборство. Той разяснява съставните му части пред духовните си чедра, за да им противодействат те — с Божията помощ и според своите ревност и вяра.

Наставникът не винаги е изповедник. В девическите манастири например, игуменията или някои от по-възрастните сестри имат задължението да наставляват по-младите. В този случай наставник е по-опитният монах, пред когото се спазва послушание, но който също се подчинява на изповедника, подвизавайки се за собственото си спасение. В същото време изповядващите енорийски свещеници рядко са и духовни наставници, тъй като съвременните хора все по-трудно се вслушват в „чужди“ съвети, а и защото малко свещеници имат дар за прозорливост и наставление. Тази статия разглежда идеалния случай, когато изповедникът и духовният наставник са едно и също лице, което в православната традиция е прието да се нарича Старец.

Старецът е *учител* с напътствията си, *ходатай* с молитвите си и *изповедник* – вслушано и знаещо ухо, което има власт да опрости греховете ни, и знание и благодат да ни помогне да се преборим с тях. Той посредничи между Бога и духовните си чедра, грижейки се не просто да засвидетелства изповедта им, да ги освободи от греховете и да ги утеши, но и да отмахне люспите от духовните им очи и да активизира силите им за духовна борба. Със своята убогост той е пример за подражание. Със своята строгост той възпира от извършването на нови грехове. **Старецът е този, който може да насочи и предаде Божията благодат на своите изранени от греха чедра. Спазвайки заповедите, той би дал и душата си за да ги спаси, ако Бог поиска това (Иоан. 15:12-13).**

Р О Л Я Т А   Н А   И З П О В Е Д Н И К А

Старецът има най-чистото от лъжа и преструвка знание за нас. Той ни познава по нашите недостатъци и е приел, служейки Богу, да ни помогне да ги отстраним. В днешния отчужден и прагматичен свят това е една от най-големите милости, на които можем да се надяваме.

По време на изповедта той води разговора така, че човек да изрече и най-трудните за изричане неща, и преодолявайки срама, да спре да се крие от Бога (Бит. 3:10). Познавайки човешката природа като сърцеведец, той подсеща за нещата, които човек може неволно да е забравил, молитвено анализира чутото и подпомогнат от Светия Дух, извежда същината на греха през лабиринта от възможни тълкования. В процеса на разговора той трябва да намери баланса между поощрението и порицанието, за да не загуби чедото му упование в любовта. Изповедникът е „гроб“ за всичко, което е чул. Това е още една страна на Божието милосърдие дори към най-страшните грешници, както и гаранция, че всеки, абсолютно *всеки*, който реши да се покае от сърце, ще бъде опростен.

Разрешителната молитва в края развързва и изпраща в небитието – там, от където са дошли – изповяданите грехове. По подобен начин и този многогрешен свят ще бъде съден от Христа в Съдния Ден и принадлежащото на нищото ще бъде свито „*като книжен свитък*“ (Ис. 34:4) и лишено от битие за вечността. Чрез любовта Старецът подготвя чедата си за този Ден – като отваря вратите на Царството Божие и те усещат изгарящата светлина на Правдата. В нея той разкрива и изправя кривините, които Божият съд би изпепелил.

Поради уникалната и неограничена власт, която има (Мат. 18:18), Старецът носи отговорност за всяка своя дума. Апостолското приемство, осенило го със слизането на Светия Дух, легитимира действията му и отваря небето при всяка изповед. Неговият богат и непредставим от нас опит в духовната борба, постът и молитвата държат сърцето и ума му отворени за Божията благодат и предпоставят с личните му усилия слизането на Светия Дух след ръкоположението. Нерядко Старецът се моли и по време на изповедта, за да просветли Бог ума му и да го напъти в действията му, и това изпълва разговора с мълчание. Като избран Божи съсъд, Старецът има духовни сетива, нямащи нищо общо с мирската рационалност и интелект. С тях той се ориентира за състоянието и пътя на чедото си, без и за миг да допуска мисълта, че има собствена заслуга за това.

Грижата и „работата“ на Стареца не приключват с изповедта. След нея той се моли Бог да даде сили на чедата му за утвърждаване във вярата и за изпълнение на наставленията и епитимиите¹. Тези молитви нерядко се усещат от тях като лекота и бодрост, като реална *духовна* подкрепа.

И З П О В Е Д Т А

Изповядваме Му се, „защото ние чрез Него живеем, и се движим, и съществуваме“.

Деян. 17:28

Има престъпления, които могат да бъдат признати само в изповедта, и жизненоважни напътствия, които могат да бъдат дадени единствено тогава за да бъдат *чути*.

Изповедта е обръщане с opakото навън на вътрешната ни „зона“, съществуваща поради това, че сме част от голямата зона на грехопадналия свят. В този смисъл тя е средство за себепознание. Подготовката за нея започва не много след последната изповед – с проблясване на откровенията за неосъзнатите ни недостойнства или с първото следващо погрешно действие. Понякога тези откровения, които Бог в милостта си допуска да ни споделят, за да ни отрезвят, са потресавачи. Въведителната молитва в началото на изповедта има за цел да ни освободи от потреса и срама и да ни помогне да изнесем на „бял свят“ тези прозрения.

Изповедта е едновременно акт смиряващ и акт на смирение. В нея човек открива пред Създателя на вселената своето, причинено от собстве-

¹ „Голяма сила има усърдната молитва на праведника (Иак. 5:16), а на молитвата на праведника послушникът помага с послушание и покаяние.“, Прот. А. Соловьев, „Старчеството според учението на светите отци и аскети“, изд. „Тавор“, с. 108.

ната му дързост несъвършенство и в частност несъвършенството на заобикалящия го свят. Бог, Който знае всичко, знае и това, което човекът изрича, но чрез изповедта му помага да припознае греха, и споделяйки го, да признае немощта си и да потърси Неговата помощ. И тя не закъснява — от Стареца, познал от опит борбата с изкушенията, човек получава разяснение и напътствие. За да ги приеме, той обаче се нуждае от истинско, *сърдечно* съкрушение. И тъй като гордостта парализира сърцето, покаянието е тайнството, при което Светият Дух слиза, за да го съживи. В този смисъл изповедта лекува както повредената ни от греха природа, така и невежеството и бездуховността, които следват от тази повреда.

От друга страна, при изповедта човек се вира в душата си и виждайки пораженията върху нея, естествено се съкрушава от тях. Вроденият стремеж към съвършенство и страхът Божи (макар и неосъзнат), му дават мотив да се потруди, за да ги изправи. Постоянството в този труд е подвигът на християнина. Редовната изповед, следователно, поддържа съвестта ни будна, като допълнително сетиво, което предупреждава и свидетелства за предимството на вътрешния живот пред външния². Тя развива чувство и копнеж за Истината, които принасят плодовете на покаяние.

Изповедта помага да се избегне отчаянието, тъй като с помощта на Стареца човек разбира кое е резултат от демонско влияние и за какво е виновен сам той. Тя отмахва товара на безбожността³ от душата на човека. Поради това хора, които не са се изповядвали въобще, или се изповядват рядко, закоравяват без ласката на Светия Дух. В секуларния си (и отчаян) опит да се преборят с отчаянието, някои от тях прибегват до психоанализата — профанният аналог на духовното Старчество.

След края на изповедта, когато изричането, изслушването и казването в отговор приключат с молитва, Старецът оставя сам Светия Дух да помогне на чедото му да се „събере”, да усвои и „намести” в себе си чуото; да „се подреди” за пореден път по един нов начин. Да положи в опразненото от изповяданите прегрешения място в душата си наставленията и съветите, които е получил, да ги приеме и продължи напред. Изповедта е процес на опразване от греховете и изпълване с опита на Стареца и със силата на Светия Дух. И колкото повече тези опит и сила пускат корени в душата, толкова по-малко немощта и демоните могат да се поругаят с нея. А ако това все пак се случи, човек се обръща към Стареца си за нова изповед. В това постъпателно движение на изкупения човек към Духа, изповедта е кулминацията в търсенето, но и в даряването от Бога — по мо-

² Йеромонах Антоний Светогорец, „Атонски подвижници на благочестие-то”, Света гора, Атон, 2002 г., с. 52.

³ Каквото по същество представлява грехът. — Б. а.

литвите на Стареца и по силата на личното покаяние. Омивайки със сълзи и Дух, тя свидетелства за изкуплението и продължава тайнството Кръщение, в което човек е омит с вода и Дух.⁴ Така изповедта и покаянието подготвят човека за най-великото събитие в християнския живот – приемането на Бога с дух и тяло в тайнството Евхаристия.

Р О Л Я Т А   Н А   С А М И Я   Ч О В Е К

Човек трябва да се покайва за греховете си по-отрано, да се старее да греши по-малко, да изпитва себе си, да се изповядва и с помощта на духовния си наставник – да разкрива и овладява дебрите на греха в душата си, като в същото време не спира да прави добро. И тогава „*старецът го спасява ... с неговите собствени сили*”⁵.

Грехът гнети и потиска. И е направо изумително колко дълго може да се гърчи човек под неговия увеличаващ се товар, без при това да разбира причината. А Бог ни е дал не само разум, чувства и свободна воля, но и средство за да се освободим от греха. По този начин Той е оставил инициативата за спасението и в собствените ни ръце. Тя започва с вярата, че Бог има лек за всяка човешка болка⁶, със съзнанието за немощта ни да я надмогнем сами (Пс. 6:3-6) и с горещата молитва Той да ни изпрати духовник, който да ни помага и води. Веднъж намерили го, ние отново сами трябва да положим усилие, за да оделотворим наставленията му, тъй като духовната борба е занимание самотно. Тя изисква вяра в чудото, че можем да победим греха (1 Йоан. 5:4) и пълна увереност, че Бог наистина ни прощава⁷.

Духовното ръководство налага приемането на духовника като служител с Божествен авторитет, овластен и отговорен пред **самия Бог** (а не просто пред хуманността или – за разлика например от светските лекари – пред мирския съд). То предполага пълна откритост, оголеност, подобна на разкритостта на болната част от тялото пред лека-

⁴ Йоаникий, Сливенски Митрополит, „Покаяние и изповед”, Сливен, 1998 г., с. 128, Авва Пимен.

⁵ Прот. А. Соловьев, пос. съч., с. 107.

⁶ Вж. Молитвеник, С., 1999 г., Молебена за болен, с. 539; Молитви за болни и против всяка немощ, с. 543 – 545.

⁷ Ако не беше така, Той не би приел разпятието. То е винаги присъстващото в света доказателство за Божията любов, което изкупува и прощава всеки човешки грях. – Б. а.

ря. Покаянието от своя страна, е „договор на човека с Бога, по силата на който човекът обещава да поправи живота си”⁸. И веднъж поел по този път, той трябва да върви по него с цената на всичко. Наистина с цената на *всичко* (Лука 14:33) и със съзнанието, че нямат край богатствата, които могат да се получат в покаяние.

Р Е З У Л Т А Т И Т Е

Господи, приеми ме в покаяние!
Свети Йоан Златоуст, Из вечерна молитва

Бог, Който е безпределно верен (1 Кор. 1:9), иска от нас да се спасим (Иоан. 12:47). Чрез разпятието Си Той е изкупил човешкия род и е постановил покаянието и изповедта като средства за очистване от греховете. Той ни осенява със Своята благодат всеки път когато се каем за тях и сърдечно Го молим да ни прости. Тя изпълва човека със смирение, усилва вярата му и извиква у него страх Божи.

В сумрака на земния живот чрез изповедта ние изплакваме пред небето – и то ги приема – всичката болка и горчивина, цялото несъвършенство, което сме предизвикали и преживели на земята, за да можем да посрещнем с радост неизгряващия и незалязващ ден на Царството, което не е от този свят. Тази милост Божия се явява след всяка нападка на демоните и след всеки наш грях и поддържа спиралата на възхода – все по-навътре в смиреното себепознание и все по-нагоре към Царството Божие. Изповедта и духовното ръководство постепенно правят възможно да се покланяме на Бога с Дух и истина (Иоан. 4:23, 24). Те връщат невинността ни, възстановяват изгубената преди хилядолетия връзка с Отца и чувството за Неговото вездесъщо, бащино присъствие.

В съвременния свят, лежащ в зло и здраво обсаден от демоните, какво повече можем да искаме?

---

⁸ Йоаникий, Сливенски митрополит, пос. съч., с. 132, Архиеп. Инокентий Херсонски.

ВЯРА И БОЛЕСТ

академик Влагета Йеротич

Тъгата и грижата причиняват болестите
От китайската медицина, 1050 г. пр. Хр.

76

Болката и болестите са биологични прафеномени и представляват голямо предизвикателство за човека, за неговата вяра и неговата наука, или за неговия духовнонаучен и природонаучен мироглед. От природонаучна гледна точка не е известно как са се появили болестите в света. Най-разпространените болести на нашия век – ракът, туберкулозата, шизофренията и маниакално-депресивната психоза – са били познати и в старите векове, а най-вероятно и много по-отрано. Тяхната поява най-често се тълкува като мутация на гените под влияние на неизвестни фактори – както външни (космически излъчвания, радикална промяна на климата на земята и т. н.), така и вътрешни (във вътрешността на самите хромозоми като носители на гена). Има и оригинални, макар и недоказани хипотези за възникването на болестите, които предполагат, че човек в своето изначално състояние е бил „здрав по природа”. Според един от привържениците на тази хипотеза, немския психолог и философ Лудвиг Клагес (1872-1956), човекът се е разболял, когато открил духа в себе си. Оттогава започнала непрекъснатата война на духа с душата и на душата с тялото; така тялото в продължение на хиляди години от човешката праистория и история прогресивно е отслабвало за сметка на духа. Близо до това виждане за произхода на болестите е и едно друго мнение, което разглежда болестта като израз на компромис между себичната и алтруистичната природа на човека.

Погледнато исторически, от най-древни времена до Омирова Гърция, болестта е възприемана като наказание. За обозначаване на болестта старите асирийци са употребявали думата „шерту”, която би трябвало да означава „яростта на боговете” или „грях”. Личните болести на всеки човек, както и епидемиите, покосявали цели народи, също са били смятани за наказание от боговете за извършен грях, който ги е разсърдил. Може да се каже, че в онова време

страхът, подчинението и усещането за греховност до голяма степен са властвали над хората. Все пак, още в Древна Гърция се забелязва реакция на споменатата идея за болестта – при древните елини преобладава мнението, че болестта е и случайност, и необходимост. За възникването на болестта, според тях, не са отговорни нито собствената вина, нито решението на някое разярено божество – нейното появяване се схваща като последица от необходимостта в природата. Гръцките думи, които обозначават тази необходимост, се превеждат като *съдба*, *случай(ност)*, *зла орис*. Въпреки че в чудесния разказ за праведния Иов от Стария Завет вече е изтъкнато, че и праведният човек може да страда, гърците са подчертавали, че страданията на невинния и праведен човек са доказателство за собствената им теория за болестите като необходимост и случайност на природата. Тяхната изтъчана философска психика е отишла още по-далеч, различавайки болестите, резултат от случайността, от другите болести, последица от необходимостта в природата. И понеже на болестите от втория вид не можели да повлияят, те полагали максимални усилия да лекуват, и то успешно, тези от първия вид. В този начин на лечение на болестите виждаме началото на развитието на медицината и затова отдаваме дължимата благодарност на древногръцките лекари, начело с бащата на медицината Хипократ, за цялостното по-нататъшно развитие на тази наука.

Ако бегло преминем през Средните Векове, когато медицината за известно време е била в застой – защото отново са преобладавали някогашните разбирания за болестите като наказание, главно под влияние на строгите принципи на Църквата, която незнайно защо повече се опирала на Стария, отколкото на Новия Завет – и така достигнем до новото време и днешното разбиране за болестите, можем да кажем, че днес в медицината господстват две противоположни мнения за произхода на болестите. Едното, което вече бе споменато, е подчертано отрицателно: според него болестите са просто едно несъвършенство на човешката природа и трябва да се надяваме, че скоро ще дойде времето, когато науката ще открие причините за всички болести и съответно ще има на разположение необходимите лекарства, за да спре още в зародиш развитието на болестта и по този начин да направи от човека идеално здраво и природно същество.

Другото мнение, което се поддържа от много лекари, е, че болестите са един вид изпит(ание), предупреждение. Всеки човек, налегнат от болест, особено ако тя е хронична и го измъчва с години, и има храбростта да се запита откъде накъде тази болест е нападнала точно него, ще трябва да се изправи пред два възможни отговора: или да отрече съществуването на какъвто и да е смисъл в своята болест и да я приеме просто като абсурд (което твърде често повлича след себе си предаване на отчаянието и дори довежда до самоубийство); или да приеме болестта си като изпит, като Божие напомняне и предизвикателство. Той ще се запита: „Какво точно иска от мен тази болест, която с години ме мъчи?“. Отговорът може да дойде от само себе си, в един миг.

„Тази болест търси от мен отговора на въпросите: Какъв смисъл изобщо има моето съществуване на Земята? Какво съм направил досега през живота си за самия себе си и за другите? Нямам ли и аз някаква вина за тази болест? Не съм ли извършил някаво голямо престъпление – да съм съгрешил пред своя близък или да съм направил нещо против собствената си съвест, и то противно на гласа на тази съвест?“

Някъде Хипократ бе казал: „Болестта не идва изведнъж като от ясно небе; тя е последица от дълъг низ малки, незначителни грешки против здравето, които се навързват една за друга и се разрастват като падаща лавина, докато един ден се стоварят върху главата на грешника“. Ако така се подходи към болестта, нерядко се преживява вътрешно преображение. Човек разбира, че болестта е тук, за да го направи по-търпелив, а с това и по-здрав, и по-зрял; разбира, че болестта е учителка на живота, която поправя неговия предишен начин на мислене и поведение, че дори самата болест понякога може да се превърне в източник на сила и бодрост. Тогава ни става близка и разбираема и най-старата дефиниция за здравето, изказана от ученика на Питагор – древногръцкия лекар и философ Алкмеон (V в. пр. Хр.), която гласи: „Здравето е хармония на противоположните сили“.

Според убедителните свидетелства на съвременната психосоматична медицина, физическата болест не трябва да се отделя от душевно-духовния живот на човека. Физическата болест влияе на душевното състояние на човека, но което е по-важно – неговото нездраво душевно състояние, особено онова, което трае с месеци и години, е съдбоносно за появата на някои физически болести. Доказано е, че продължителното състояние на депресия, страх, омраза и гняв (разпознати или неразпознати от съзнанието), или постоянната угриженост за нещо („Тъгата в сърцето на човека го притиска, а добрата дума го развеселява“ – Притч. 12:2) обуславят за кратко или продължително време определени функционални, а оттук и органични промени в нашето тяло. Фактически всички болести – от грипа до рака – са психосоматични; дълготрайната неблагоприятна душевна ситуация отслабва нашата защитна невроендокриноимунна система и по този начин ни прави уязвими, а така също отслабва и съпро-

тивата на организма срещу непосредствените причинители на болестите – вирусите и бактериите. Що се отнася до процеса на оздравяване, особено от някои тежки хронични заболявания, той в голяма степен зависи от възстановяването на психичното равновесие на болния, което предполага воля за оздравяване, вяра във възможността за оздравяване и надежда в помощта на онези, на които болния се доверява (това са не само лекарите, но преди всичко хората от най-тесния кръг близки на болния).

Психичните фактори, дори и мисловните процеси, могат да модулират имунния отговор, с което пък се отваря ново поле за изследване в областта на психоневроендокриноимунологията. Съществуват научни трудове, които говорят за съдбоносното въздействие на психологическите фактори върху протичането и изхода на тежките болести. Например, ученият Р. С. Roud е изследвал девет пациенти, които са се излекували от злокачествен тумор в последната фаза. Целта на изследването била да се даде отговор на въпроса как е станало това. С тях бил проведен открит, свободен и неструктуриран разговор. Отговорите на всичките девет болни си приличали. Всички били убедени, че има връзка между тяхното психическо състояние и неочаквано благоприятния изход от болестта. Според тях, надеждата била от решаващо значение за оздравяването... При откриване на начина за подтикване на надеждата за оздравяване трябва да се има предвид и общата житейска ситуация и среда на всеки болен, неговият социално-икономически статус, убежденията, становищата, очакванията, вярванията и, не на последно място – ценностите, които почита и които дават смисъл на неговия живот. Известно е, че човек може да превзмогне и най-тежката болест, когато е уверен, че има надежда, че борбата му има смисъл.

Неусетно се доближихме и до нашата основна тема – *вяра и болест*, като по-добре можем да отбележим ролята на вярата върху болестите на човека. Най-много болести и свързаните с тях страдания идват от самите нас. „Около една трета от страданията, които човек трябва да изтърпи, са неизбежни. Останалите две трети от всички страдания са си наше собствено произведение; поне що се отнася до вселената, те са излишни“ – казва Олдъс Хъксли.

Поради многобройните конфликти от личен характер, които трудно могат да бъдат избегнати и които винаги са по-травмиращи и по-опасни за здравето на човека от външните травматизиращи влияния, ние сами си създаваме условия за отслабването на организма и появата на болестите. Веднъж разболели се от някоя болест (а нито една болест не идва внезапно, без предупреждение), която не може (напълно) да бъде излекувана нито за седмица, нито за месец, ние сме длъжни открито и искрено да се запитаме доколко сме допринесли сами за появата и развитието на болестта с нашата очевидно (по)грешна житейска позиция или отношение към другите и към самите себе си. С нищо няма да помогнем на процеса на подобрение и оздравяване (защото видяхме, че и ракът е излечима болест, когато душевно-духовната основа на личността е пренасочена в правилната посока), ако обвиняваме заобикалящата ни близка или далечна среда, че е виновна за нашата болест. Омразата и примирението се редуват в душевния живот на тази категория пациенти. След това пагубното състояние преминава в продължителна депресия и отслабване на естествената защитна сила на организма, на първо място на възрастта, надеждата и любовта. Затова депресията може сама да увеличи или да продължи агонията на хроничната болест. Зад депресията, била тя скрита или проявена, психотерапевтите и духовниците разпознават потиснатата вина на болния, която дори и когато се разпознае, но не се изстрада, продължава да притиска цялата телесно-душевно-духовна организация на човека, подобно на камъка върху гърба на Сизиф. Съвременната дълбинна психология посочва, че днес е голям броят на т. нар. „скрити самоубийци“, които заради неразпознатата и неочистена омраза спрямо себе си, се „убиват“ с течение на времето чрез алкохол, наркотици, пушене, преяждане, претоварване с работа, шофиране с несъобразена скорост, хазарт и най-често чрез хроничните психосоматични болести (язва, колит, хипертония, астма, кожни болести и т. н.).

Различна е реакцията на хората към онези остри или хронични телесни болести, които ги приковават на легло. Свети Йоан Лествичник отбелязва тази разлика в реакцията и казва: „Немалко внимание ни е нужно тогава, когато тялото боледува. Защото бесовете,

като ни видят, че лежим на земята безсилни от изнеможаване да се въоръжим против тях с телесен подвиг, опитват се да ни нападат с особена жестокост. Върху живеещите в света във време на болест напада бесът на гнева, а понякога и хулният дух. Живеещите във времето биват мъчени от бесовете на преяждането и блудството, ако имат в изобилие всичко потребно; ако ли пребивават в подвижнически места, отдалечени от всякакво утешение, такива биват изкушавани от бесовете на унието и ропота” (Леств. 26, 19-20).

Наистина, от опит знаем, че немалко хора, особено онези, които дълги години са били здрави и не са познавали болката, стават гневни и заядливи по време на болестта си и преживяват тази болест като неправда и пагубно влияние на неизвестна, външна сила, на която не знаят корена и източника. Други се разглезват от болестта, като се наслаждават на удобствата от полаганите грижи, отказват се от подвига и регресират, както бихме се изразили с езика на съвременната динамична психология.

За щастие, има и друг тип хора, които реагират на болестите по християнски и възприемат болката като напомняне, като приятелска бащинска поръка, която трябва да ги научи на нещо ново. Свети Йоан Лествичник е виждал такива хора и казва за тях следното: „Аз се обърнах и видях лежащи на одър, които в самото страдание бяха утешавани от действието на Божията благодат или от чувството на умиление; и с това утешение те отблъскваха болезнените усещания и бяха в такова разположение на духа, че никога не искаха да се избавят от болестта. Пак се обърнах и видях тежко страдащи, които чрез телесния недъг, като чрез някаква епитимия, се избавиха от душевната страст. И аз прославих Бога, Който лекува тленното с тленно” (Леств. 26, 21).

От какво зависи това разнообразие в човешката реакция на действието на болестта? Според съвременните разбирания на медицината и психологията, това различно поведение е обусловено на първо място от телесната конституция и темперамента на човека като вродени ценности, след това от принадлежността му към интровертния или екстрове́ртен тип личност, което може би също спада към вродените свойства на личността (екстрове́ртните са по-склонни към болката

от интровертните); после, от експресивния стил, който е функция на етическата принадлежност (например средиземноморските народи реагират по друг начин на болката в сравнение със северните народи); и накрая, значително влияние оказват мотивацията и надеждата, или с други думи, житейската позиция и мирогледът.

Искам да подчертая, че значително влияние върху хода на живота на индивида има разнообразието на самата човешка природа; онова, което още от времето на Хипократ се е наричало темперамент; той влияе на реакцията на болката и болестите, на целия „индивидуационен процес“, който на езика на християнството би се превел като *подвижничество* – онзи строго монашески (първобитното значение на думата „монахос“ е да бъдеш единствен, оригинален, превъзходен), но и светски („да бъдеш монах в света“) добър християнин.

Ние се възхищаваме на истински добрите, скромните и чисти монаси, също както и на такива извън монашеството. Самите ние искаме да сме такива. Обаче св. Иоан Лествичник казва следното: „Някои, не зная защо (защото не съм научен по свое мнение да любопитствам и да изследвам Божиите дарования), така да се каже, по природа са склонни към въздържаност или към безмълвие, или към чистота, или към скромност, или към кротост, или към умиление. А у други самата природа се съпротивлява на тези добри качества, но те насила принуждават себе си към тях; и макар понякога да са побеждавани, аз ги похвалявам повече от първите, като принудители на естеството“ (Леств. 26, 28).

Нима не се сблъскваме тук отново с различните човешки темпераменти и конституции – флегматици, меланхолици, сангвиници и холерици (според Хипократово-Галеновата класификация) и лептозомици, пикници, атлети и диспластици (според конституционната типология на Кречмер)?

Познавах един забележителен калугер, чийто вроден темперамент беше крайно холеричен. Той прекарваше дни и дори седмици в смирение и истинско духовно съзерцание, и ненадейно, така да се каже – без по-

вод, гневът му избухваше като лава от пробудил се вулкан. Трябваше да се съпреживее едно негово истинско покаяние и плачът му, когато молеше прошка от братята, за да се разбере колко трудна е борбата със собствената наследствена природа. На стари години изблиците на гняв станаха по-редки и този сърцаг християнин беше безкрайно благодарен Богу за Неговата благодат и за наградата, която получи за дългогодишния си труд и борба.

По време на неколкократните си посещения на Света гора разбрах, че на всеки човек Бог дава по едно „жило в плътта“, което е само негово и на което трябва да обърне особено внимание, без да забравя и за другите подобни. Това „жило в плътта“ (2 Кор. 12:7) е един от седемте смъртни гряха. За онзи калугер това беше гневът, за друг е блудството, за трети – леността, а за всеки и за всички – гордостта. Светогорските старци казват, че борбата с нашето основно жило не е безсмислена, само ако то навреме и добре е разпознато; тази борба понякога трае цял живот. Нима не знаем отдавна, че герой е не този, който е победил другите, а който е победил себе си! Очевидно, тази борба винаги е била най-тежката. През вековете хората упорито са я избягвали, а днес изглежда я избягват повече от всякога; оттук идват войните, насилието над природата и цялото това безсмислено усъвършенстване на техниката в западната цивилизация. „За много неща се грижиш, Марто, а едно е само потребно!“ – това Мария е схванала със сърцето си. Как иначе да разберем смисъла на тази доживотна борба, и кой друг, ако не сърцето ще ни даде надеждата някой ден да доживеем смирение и радост в болката? Кога ще бъде това? И в този случай св. Иоан Лествичник ни дава добър съвет: „По непостижимия Божи промисъл някои са получили духовни дарби преди трудовете, други – в самите трудове, трети – след трудовете, а някои – вече при смъртта. Заслужава да се изследва кой от тях е по-смирен от останалите“ (Леств. 26, 88).

Превод: прот. Стоян Бербаков

САМОРЕАЛИЗАЦИЯТА НА ЛИЧНОСТТА

ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА

НА ХРИСТИЯНСКАТА

ПСИХОЛОГИЯ

В. Х. Манъоров

Те замениха истината Божия с лъжа, и се поклониха и служиха на творението повече, отколкото на Твореца, Който е благословен вовеки. Амин.

Апостол Павел (Рим. 1:25)

В центъра на самореализацията на личността, както я разбира хуманистичната психология, са понятия, тъй или иначе свързани със самосъзнанието. Самосъзнанието може да бъде определено като познание на самия себе си, познание на своята самост.

Самостта* е хипотетично понятие, въведено в психологията от Карл Юнг. Това е „центърът на тоталната, безпределна и не поддаваща се на определение психическа личност“. Съзнателното Его е подчинено или включено в самостта, която притежава собствен глас; този глас говори в интуицията и сънищата. Самоактуализация**, според тази концепция, е по същество еволюция на самостта, извършваща се в посока от безсъзнателното към нравствените идеали.

Потребността от самореализация е най-висша в йерархията на потребностите. Задоволявайки я, личността става това, което тя може и трябва да бъде в този свят. Също и главната „професионална“ мисия, делото на човека, се осъществява само с изграждането на неговата личност. Но как човек научава за своята „мисия“?

Според Карл Роджърс това става само ако човек е отворен спрямо вътрешния и външния си опит и го осъзнава от всичките му страни. Сред множеството полусформирани възможности организмът като мощен компютър избира онази, която най-точно задоволява вътрешната му потребност, установява по-ефективни отно-

81

* Основен термин в юнгианската психоанализа, на англ. Self. В българската психологическа литература срещнахме и други преводи на този термин. – Б. ред.

** Точният термин на Юнг е „индивидуация“. – Б. ред.

шения с околния свят или открива по-прост и задоволяващ начин за възприемане на живота. В тази метафорична представа възможностите не са йерархизирани, акцентът пада върху свободния избор от потенциално равноценни предложения, които мъдрият организъм пресява според собствените си субективни критерии.

Близко до Роджърс е и позицията на Ейбрахам Маслоу. Все пак, последният усеща недостатъчността на понятията „приспособяемост“ и „адаптация“ при конструирането на личността. Той пише по този повод за автономността на самореализацията се човек: „Наблюдаваните от мен здрави индивиди външно се съгласяваха с приетите в обществото норми, но дълбоко в себе си не им придаваха значение. Практически у всеки от тях забелязах едно спокойно, добродушно приемане на несъвършенствата на нашата цивилизация и повече или по-малко активен стремеж да ги поправят. Сега искам да подчертая резервираността, независимостта, самостоятелността на характера на тези хора, склонността им да живеят в съответствие с ценности и правила, установени от самите тях“.

Тук виждаме дори признание за ценността не само на едно резервирано отношение към света, но и на духовното съзерцание в тази самота. И все пак, целта на това съзерцание без Бога е отново проникването в самотта, подслушването на „истинския глас на самотта“. Предполага се, че в основата на „първичните познавателни процеси“, близки до „здравото безсъзнателно“ (Маслоу) е нормалната, здрава човешка природа. Осъзнаването на нейните потребности, осъзнаването на своята биологична индивидуалност – това е основата на здравето развитие. Отново виждаме, както и при Роджърс, концепцията за мъдрото тяло, знаещо най-добре от какво се нуждае душата.

Самостта, самобитността на човека е реализация на суверенното му право на избор, избор на посоката на развитие, на жизнени цели и ценности. Сама по себе си реализацията на този човешки прерогатив е, при осъзнаване на всички възможности, изслушване на разнообразно звучащите гласове, гаранция за творческата реализация. В течение на целия му живот свободният избор е основното същностно отношение на човека към света.

По-определено посоката на творческото развитие

на личността се дефинира в съвременните „интегрални“ модели на съзнанието, които се опитват да синтезират представите на научната психология, ученията на различните философски школи, християнската антропология, философията на будизма, западния и източния мистицизъм. Главната цел на развитието се мисли като натрупване на духовно-нравствен потенциал. „Имаме всички основания да смятаме, че „азът“ е само словесно-психичен начин за фиксиране на изкачването (или пропадането) на истинската ни духовно-космична самост по планинската вертикала на съзнанието“ (Иванов, 1994, с. 91). Натрупването на ценности в душата се извършва в духа на космичната еволюция, пренесена в сферата на индивидуалната психика, макар възможността за отстъпление – отрицателно духовно движение – също е предвидена.

Слабо място на хуманистичната концепция за творческа самореализация очевидно е предположението за скрита мъдрост в организма и личността, предрешаваща оптималния избор, ако съзнанието е отворено за всички сфери на опита. Роджърс предполага, че човекът като мощен компютър избира възможностите, които отговарят точно на неговите вътрешни потребности. Предполага се, че точното задоволяване на потребностите е благо за личността и социалното ѝ обкръжение. Изворът на доброто, който е иманентно присъщ на човешката природа, подсказва верния избор. Ако самостта, висшата и последната инстанция на психичното, е разумна, то гласът ѝ е безпогрешен. Важното е да можеш да доловиш гласа ѝ сред другите гласове.

Но подсказва ли той нещо наистина? Реалността не се вписва особено добре в този оптимистичен модел. Светът изпраща истински и лъжливи послания. Външните сигнали на неблагоприятния свят са изпълнени с агресия, страх и неувереност. Благополучният свят излъчва сигнали на скука, цинизъм и отново страх. Има ли човек наистина вътрешен компас в полето на тези влияния, сигурен ли е вътрешният му компютър, този символ на самостта? В полето на какви въздействия се намираме днес?

Много философи смятат, че на границата на второто и третото хилядолетие завършва една от фазите на антропогенезата. Заедно с това човешката цивилизация изживява най-сериозна криза, определяна от някои

като антропологична катастрофа. Теорията на прогреса – постъпателното развитие на човечеството – след Чернобилската трагедия изгуби още една част от претенциите си за предсказателна сила. За пръв път съвременното човечество усети реалността на обратното движение – към разпад. Не бяха ли атомните електростанции квинтесенция на научните и технологическите достижения? Затова „учените вече не могат само да се гордеят с успехите на науката; те са длъжни да виждат и онези infernalно-зловещи страни на своята дейност, благодарение на които днешният свят не само се разрушава, но и се е потопил в гъстата мрежа на магически взаимозависимости, страхове, заклинания” (Горичева, 1991, с. 10).

Абсолютната вяра във всеилието на науката и разума остана в миналото. Съвременната физика построи нова картина на света. Тя поразително напомня известната Платонова метафора, в която човекът, който се опитва да познае света, е представен като гледащ сенките на огъня върху стената на пещерата. „Видимият свят е бледо и непълно отражение на по-съдържателния невидим свят” (Тростников, 1980, с. 155). Последният е принципно ненаблюдаем, доколкото се описва от вълнова функция, съдържаща алгебрично мнимо величина, и се реконструира нееднозначно дори въз основа на цялата съвкупност от наблюдаваните явления. Наблюдаваното е само непълно и бледо отражение на богатата ненаблюдавана онтология.

Двете теореми на Гьодел показаха отвореността на познавателните модели като следствие от противоречивостта на техните аксиоматики. Това значи невъзможност за алгоритмизиране на човешкото познание. В биологията Дарвиновата теория за еволюция на видовете се оказва най-малкото равностилна – по наличността на недоказани изходни положения – на креационистката теория за произхода на човека.

Хуманистичната психология е обречена да търси най-дълбоките смисли на човешкото съществуване в обръщането към Бога. Още преди време Юнг, който търсеше идеята за Бога в дълбините на безсъзнателното, стигна до извода за иманентната ѝ природа: „Идеята за всемогъщо божество присъства навсякъде; ако не се приема съзнателно, присъства безсъзнателно, защото е архетип... Затова смятам, че е по-разумно

идеята за Бога да се приеме съзнателно, защото иначе нещо друго ще стане Бог, и то по правило нещо грозно и глупаво” (цит. по: Мей, 1994, с. 127). Тук Бог се свежда до архетип на колективното безсъзнателно. Но Роло Мей, един от основоположниците на хуманистичната психология, не седоволява с идеята за такова зависимо от човека божество. „За да се балансира Юнговото определение, трябва да се подчертае трансцендентността на идеята за Бога” (пак там, с. 128). И веднага добавя, че колкото по-дълбоко навлиза терапевтът в тайните на психотерапията, толкова по-тясно се сближават интересите му с тези на богослова. Просветлението на личността по време на психотерапия Мей нарича чудо на милостта, „милост Божия”.

При този подход не е артикулирана последната и най-отговорна крачка – от Бога-идея към идеята за живия Бог. Тя обаче е отвъд границите на хуманистичната психология. Защото бързото превръщане на психологията в хуманитарна наука не изчерпва всичките ѝ метаморфози. Другото, още по-радикално преобразуване е свързано с изграждането на християнска психология. В Русия този процес протича на основата на християнската светоотеческа антропология, развита в лоното на православната Църква. В това е основната разлика между православната психология и западната християнска антропология, която използва идеите за научен синтез, да не говорим за ученията от теософски тип, които също градят синтетични концепции. „Богословието на Православната Църква, а то винаги е било сотириологично богословие (сотириология е учение за спасението – В. М.), не е встъпвало никогата в съюз с философията с цел научен синтез”, пише руският богослов и философ В. Н. Лоски. И добавя, че без да се свързва с определени философски системи, то използва с пълна свобода философските знания. Християнското богословие допуска свободно и глобалните научни теории, в частност тези за мирозданието, ако те не прекриват границите, положени от самите предели на познавателните възможности. Същото може да се каже и за отношението на християнската антропология към психологичното знание.

Християнската психология е учение за човека в неговата духовна динамика, „духовна бран”, в отноше-

нието му към Господа. В контекста на тази статия е важно да се отбележат принципните положения за човешкото естество, което според християнската антропология може да пребъдва в три основни състояния (виж напр. Позов, 1965, с. 273):

- ❖ под-естествено;
- ❖ естествено;
- ❖ свръхестествено.

В естествено състояние човек бил в рая преди грехопадението на прародителя, вехтия Адам. Сегашното състояние на човека е под-естествено. След възкресението спасеният човек в Царството Небесно ще пребъдва в свръхестествено състояние.

Човекът бил сътворен различен от това, което е сега, той не носел тежки „кожени дрехи“*, сетивата му били несравнимо по-фини, той можел да общува с духовния свят и с Господа. Той живеел в свят, непознаващ смъртта. Неговата психична природа се проявявала в единството на общото човешко естество и в отсъствието на обособено-лични възжеления.

Според замисъла на Твореца, човекът бил създаден като личност със свободна воля и по собствена воля трябвало да стигне до единение с Бога, водейки и целия тварен свят до обожение. Вехтия Адам избрал другия път – този на доброволното престъпване на Божията воля чрез „себелюбиво непослушание“, задоволяване на своята самост и подчинение на външната воля. „Грехът не е никаква човешка немощ, не е следствие от ограничеността на човека, не е просто влечение на чувствеността, а съзнателно-доброволно откъсване от Бога в полза на самолюбивата, горделива самозатвореност и самообожествяване“ – пише епископ Варнава (Беляев).

След Адамовото грехопадение дошло извращаването на човешкото естество и грехопадението на природата. Сегашната психология на човека, по изрза на епископ Василий (Родзянко), е психология на отломъка вместо психология на част от цялото. Човекът се съзнава не в съчетанието „Аз – Ние“, а в противопоставянето „Аз – не Аз“. Появила се самост, слагаща стена между човека и Бога, човека и другия човек. Самосъзнанието на човека станало егоцентрично. Сегашният човек е психологичен, т. е. душевен и теле-

сен, но душата му е помрачена от гордост и себелюбие (Позов, 1965). Принцип на поведението и на целия живот станало своеволието.

В християнската антропология човек се разглежда като трихотомия „дух-душа-тяло“; понякога духът се разглежда като висша част на душата и триадата се превръща в диада. В сегашното състояние на човека духът е отпаднал от Бога, изгубил първенството си в трихотомията и висшите способности са паднали под властта на низшите. На мястото на старата хармония на силите и способностите възникнало ново ядро – *страстите*, нов център на желанията и чувствата у човека. Тази нова центрираност извън връзката с Бога е „пропадане в самостта“, в която са съсредоточени всички страсти. Под страст се разбира „силно и продължително желание, което управлява разумното същество“ (Зарин, 1996, с. 241). Наричат страстите болести на душата и най-вече на волята.

Но на човека още в земния му живот е достъпна пълнотата на живота чрез обожение. Павел Флоренски пише: „Висшето, надсветовно единство на тварта, обединена чрез благодатната сила на Духа, е достъпно само на очистения чрез подвига и смирен човек. Тъй се установява онтологичната същественост и обективно значение на смирението, целомъдрието и простотата като надфизични и надморални сили, които правят в Светия Дух цялата твар единосъщна на Църквата. Тези сили са откровение на другия свят в този, на духовното в пространствено-времето, на горното в долното“ (цит. по Еп. Василий (Родзянко), 1996, с. 160). „Светостта – это какво е истинският прогрес и цел на човешкия живот. И тя е заповядана на всички“ (пак там, с. 31).

Християнският идеал на простия, смирен и целомъдрен човек е безкрайно далеч от хуманистичния идеал на успешно адаптиращата се, самореализираща се и самодостатъчна личност, която се наслаждава на актуалния момент и вярва в „могъществото на човешките възможности“. Преп. Серафим Саровски казва: „Всяко добро, което се върши Христа ради, носи плодове на Светия Дух. А всичко, което се върши не Христа ради, па макар и да е добро, не носи награда в живота на бъдещия век, па и в тукашния живот не дава бла-

* Битие 3:21. Някои отци тълкуват „кожените дрехи“, които Адам и Ева облекли след грехопадението, като символ на плътта, биологичната телесност. – Б. пр.

годат Божия” (цит. по: еп. Варнава (Беляев), 1997, с. 22). Добротата без Бога в крайна сметка не е центрирана към истинския извор на доброто; душевната „нравственост” и „хуманност” не издържат проверката, те са червиви. Главният символ на човека, векторът на духовното развитие е Исус Христос, Новият Адам. Но човек може да се доближи до Бога не по същност, а само по благодатна енергия. Цел на обожението са атрибутите („епиноите”) на единия Бог – свойствата Му на Съдия, Управител, Лекар, Пастир, Учител, Първосвещеник, Отец и т. н. (виж коментара на Сидоров към Евагрий, *Творения*, 1994, с. 351). Ето ги истинските цели на духовната самореализация на човека.

Западното богословие има друго мнение за падналостта на човешката природа. На Запад тезата за неповредеността на човешката природа, макар и външно осъдена като пелагианска ерес, не била преодоляна. Това се изразило „във вътрешното неприемане и затова неусет за покварата на човешкото естество и мировата развала” (еп. Василий (Родзянко), 1996, с. 197). Оттук свойственото на западния менталитет преувеличаване на възможностите на човека, самостта му, свободната воля във всички сфери на дейността и самоусъвършенстването.

Тезата за непоковареността на творението, усвоена от християнската психология на Запад, я сближава със секуларната, хуманистична психология, стопява непреодолимата бариера между религиозната и „научна” антропология и позволява търсенето на разнообразни синтетични теоретични конструкции (като концепцията на „светския град” на Кокс, 1995. Но православната психология отхвърля възможността за синтез на несъвместими възгледи върху предназначението и бъдещето на човека.

ЛИТЕРАТУРА

- Епископ Варнава (Беляев), *Основы искусства святости. Т. 1.* Нижний Новгород.
- Епископ Варнава (Беляев), *Основы искусства святости. Т. 2.* Нижний Новгород.
- Епископ Василий (Родзянко), *Теория распада вселенной и вера отцов.* М., 1996.
- Горичева Т., *Православие и постмодернизм.* Л., 1991.
- Зарин С. М., *Аскетизм по православно-христианскому учению.* М., 1996.
- Иванов А. В., *Сознание и мышление.* М., 1994.
- Кокс Х., *Мирской град.* М., 1995.
- Лосский В. Н., *Очерк мистического богословия восточной церкви.*
- Догматическое богословие.* М., 1991.
- Маслоу А., *Психология бытия.* М., 1997.
- Мэй Р., *Искусство психологического консультирования.* М., 1994.
- Позов А., *Основы древне-церковной антропологии. Сын человеческий.* Мадрид, 1965.
- Роджерс К., *Взгляд на психотерапию. Становление человека.* М., 1994.
- Слободчиков В. И., Исаев Е. И., *Психология человека.* М., 1995.
- Творения аввы Евагрия. Аскетические и богословские трактаты* (перевод, вступительная статья и комментарий А. И. Сидорова), М., 1994.
- Тростников В., *Мысли перед рассветом.* М., 1980.
- Юнг К. Г., *Архетип и символ.* М., 1991.

о. Борис Мерлин

Православната аскетика и психиатрията – „не пожелавай”

86

Записки на свещеника- невропатолог

*Блажени чистите по сърце,
защото те ще видят Бога.*

Мат. 5:8.

Авторът е предстоятел на храма „Св. Троица” към Руската православна църква в гр. Тюрн, Естония

Целта на този труд е да се покаже, или по-точно да се проследи пътя, по който се формира желанието в съзнанието на човека, според православната аскетика и психиатрията. Православната аскетика учи, че желанието се появява не отведнъж, а минава през определени стадии в своето развитие и има за начало *помисъла*.

Психиатрията потвърждава, че формирането на човешкото желание става във времето. Тя също се интересува от еволюцията на желанието, но само през последните му етапи, когато вече е налице съгласие и решимост да се мине от приятни мечти към дела по осъществяването им.

В този труд ще се опитаме да посочим заслуженото място на психиатрията и психологията. Нека православната аскетика да посочи точното място на тези науки и да им даде „право на гражданство“ в своята област.

Важно е отново да се подчертае, че православната аскетика се интересува от духовното състояние на човека в неговата цялост (това е и целта на тези записки).

Нека да сравним вековния светоотечески опит на православната аскетика и знанията на психиатрията. Естествено, ще разглеждаме еволюцията на човешкото желание до самия момент на реализацията му, помнейки или държейки в ума си съществуването на недобри навици – страстите...

СТРАСТИТЕ У ЧОВЕКА

ПРАВОСЛАВНА АСКЕТИКА ПСИХИАТРИЯ

Прилог – поява на **образ** в полето на вътрешното зрение на човека, който влиза в душата му въпреки неговото желание и намерение, против волята му и без негово участие. Това може да е спомен за хора, предмети или сетивно усещане, родено от низшите органически потребности на човека и неговите инстинкти. Това може да е игра на въображението – поява на психически образ преди реалното възприемане на предмета или явлението, който храни и разпалва **страстта** (порочната наклонност у човека) и води след себе си една или друга мисъл – **помисъла**.

В психиатрията и психологията няма подобно понятие.

Предложение – когато даден помисъл предизвиква в душата, предразположена към порока, някакво **ответно съчувствие** – **чувство за наслада (влечение)**, присъщо на една или друга човешка страст.

Съчувствие на помисъла. Съчетано с известно чувство на наслада (влечение), присъщо на страстта, то **привлича вниманието на човешкия ум**. Вниманието се спира върху помисъла и човек изпитва удоволствие, предвкушайки насладата от притежаването на предмета на представата или усещането.

Съчетание с помисъла – приемане на прилога (помисъла), разположеност към него, приятна беседа с него.

Сложение, увличане от помисъла (пленение) – когато волята на човека все повече се увлича от помисъла с усиливаща се решимост да осъществи това, което предлага помисълът.

Съгласие и решимост да се мине от приятни мечти към дейност по осъществяването им.

Волева решимост да се осъществи целта на страстния помисъл с всички средства, които са налице. Решението е прието. Грехът във волята е извършен.

Пленение, пълно и активно съгласие – страстното желание завладява ума и волята на човека, мислителната и активна енергия са съсредоточени върху обекта на страстта, борбата със страстта е прекратена и всичко се върши по нейно внушение.

Извършване на действие по страст за достигане на целта и задоволяване на страстта.

Извършване на грях – страстта се осъществява на дело. Фактическо задоволяване на възникналото и узряло страстно желание.

В психиатрията и психологията няма подобно понятие.

В психиатрията и психологията няма подобно понятие.

В психиатрията и психологията няма подобно понятие.

В психиатрията това „сложение“ или „увличане от помисъла“ може да се определи като **мотив**, подбуждаща причина за някакво действие. Психиатрията съответно говори за:

Мотив

Оценка на мотива

Сравнение с контрамотивите (борба на мотиви)

Психиатрията го определя като **желание**, т. е. достатъчно оформено в съзнанието влечение с ясни пътища и начини за задоволяването му.

Решение – в психиатрията полагане на цел. Утвърждаване или корекция на решението.

В психиатрията – **утвърждаване или корекция на решението**.

В психиатрията – **дейност** (потискане на странични дейности). Нови мотиви, контрамотиви.

В психиатрията – **достигане на целта** (задоволяване на потребността).

Православието: Страстта е „лошо свикване“ с помисъла, чиято греховна склонност прониква дълбоко в природата на човека и става постоянно качество на неговия характер, обичайна стихия на настроението му, когато човек вече постоянно мисли и мечтае за обекта на страстния повик. Властта на волевата му способност над отделните влечения и потребности се губи и страстта господства над волята, увеличавайки насилствено душата му и концентрирайки цялата му мисловна и активна енергия върху обекта на страстта.

Психиатрията: Страстта е интензивна, продължителна и трайна емоция, насочена към достигане на целта или обекта на страстта.

Православната аскетика е „свободно-разумен подвиг и борба – пише архимандрит Софроний (Сахаров) – за придобиване на християнско съвършенство“, което „е дар на Светия Дух“, отгук и аскетизмът като такава никога не се превръща в цел; тя е само средство, само усилие на свободата и разумността на човека за придобиване на Божия дар. Най-съществен момент в това „изкуство“ е „опазването на ума“. Най-важното правило в този подвиг – „да не се предаде умът“, т. е. да се предупреди, а по-точно да се стъпче развитието на греховния помисъл още в зародиша му: „Бъдете будни и се молете, за да не паднете в изкушение: духът е бодър, а плътта – немошна“ (Мат. 26:41). Страстите се раждат от следните потребности на човека:

1. Естествени потребности на човека.
2. Неестествени потребности на човека.

1. Естествени потребности на човека (биологични), насочени към самосъхранение:

Ориентировъчен инстинкт

Защитен (отбранителен) инстинкт

Хранителен инстинкт

Полов инстинкт (насочен към запазване на вида)

От изброените естествени (биологични), низши потребности на човека се формират следващите човешки страсти:

Хранителен инстинкт

▼
Чревоугодие

В психиатрията може да бъде определено като разстройство (засилване) на хранителния инстинкт или извращаване на волевия акт (патологична лакомия).

Полов инстинкт

▼
Блуд

В психиатрията може да бъде определен като разстройство, извращаване на половия инстинкт или патологична деформация на волевата активност.

Психиатрията твърди, че преобладаването на тези страсти води до регрес на висшите чувства у човека (интелектуалните емоции, присъщи само на човека) и до надделяване на низшите, родени от органическите потребности и инстинкти (емоциите, възникващи при задоволяване или незадоволяване на биологичните потребности, присъщи и на животните).

2. Неестествени потребности на човека (страсти, родени от неестествените потребности на човека, които не са вкоренени в природата му и се възбуждат отвън):

Сребролюбие

Тъга

Честолюбие

Гняв

Униние

Гордост

Всички те са подчинени на правилото, според което преобладаването или излишъкът на предишната страст ражда следващата:

СРЕБРО- ЛЮБИЕ

ражда

В психиатрията може да бъде оценено като разстройство (засилване) на волевата активност;

ГНЯВ

ражда

В психиатрията може да бъде оценен като емоционално разстройство (бурен емоционален взрив – афект), съпроводено от засилване на волевата активност;

ТЪГА

ражда

В психиатрията може да бъде оценена като емоционално разстройство (субдепресия, депресия, меланхолия, тревога, страх, дисфория...);

УНИНИЕ

ражда

Трайно емоционално разстройство с потиснатост на настроението (депресия) или депресивна налудност (налудничав греховност, самоунижение, нищожност, виновност, самообвинение, ипохондрична налудност и др.) с възможно последващо качествено нарушение на инстинкта за самосъхранение (автоагресия);

ЧЕСТО- ЛЮБИЕ

ражда

Качествена деформация на мисленето по съдържание (свърхценни и налудни идеи за величие – налудност за мисия, реформаторство, високо потекло, власт, гениалност и други) или промяна в настроението (засилване);

ГОРДОСТ

Качествена деформация на мисленето по съдържание (свърхценни и налудни идеи за величие – налудност за мисия, реформаторство, високо потекло, власт, гениалност и други).

К Р А Т Ъ К Р Е Ч Н И К

Неврология (от гр. *neuron* – нерв, *logos* – учение) – медико-биологична наука, изучаваща структурата и функциите на нервната система в нормално и патологично състояние.

Невропатология (**невро** + **патология**; синоним: нервни болести, клинична неврология) – дял на клиничната медицина, изучаващ етиологията, патогенезата и клиничните прояви на болестите на нервната система и разработващ методи за диагностицирането, лечението и профилактиката им. **Невропатолог** – лекар-специалист, подготвен по проблемите на диагностиката, лечението и профилактиката на болестите на нервната система.

Етиология – учение за причините и условията, при които възникват болестите.

Патогенеза (гр. *pathogenesis* – произход на страданието) – учение за общите закономерности на развитието, течението и крайния резултат на болестите.

Психиатрия (от гр. *psyche* – душа, *iatreia* – лечение) – дял на клиничната медицина, изучаващ етиологията, патогенезата, клиничната картина и разпространението на психичните болести, разработващ методи за диагностицирането, лечението и профилактиката им, начина и методите за експертиза и рехабилитация на психичноболните.

Психиатър (от гр. *psyche* – душа, *iatros* – лекар) – лекар-специалист, подготвен в областта на диагностиката, лечението, профилактиката и експертизата на психичните болести.

Психопатология – дял на медицината, чийто предмет са болезнените прояви на психична дейност.

Обща психопатология – разглежда общите аспекти на психичните разстройства без връзка с конкретни форми: **етиология** – причини за появата;

патогенеза – механизми на появата;

семиотика – начини на проявяване;

профилактика – предпазване;

терапия – лечение;

рехабилитация – възстановяване на здравето;

социална психиатрия – социалните аспекти.

Частна психопатология – разглежда същите аспекти при конкретни психични заболявания.

Психопатология – психологична дисциплина, която изучава закономерностите на разпада на психичната дейност и личностните свойства в съпоставка със закономерностите на формирането и протичането на нормалните психични процеси.

Психология (от гр. *psyche* – душа, *logos* – учение) – наука за закономерностите на появата и функционирането на психичното.

Превод: Андрей Романов

ПЪТУВАНЕ КЪМ ВЯРАТА

Мария Спасова
Димитър Спасов

Товага доведоха при Него деца, за да възложи върху им ръце и да се помоли; учениците пък им забраниха. Но Иисус рече: оставете децата и не им пречете да дойдат при Мене, защото на такива е царството небесно. И като възложи върху им ръце, отиде си оттам.

Матей 19:13-15

Чакахме отдавна това пътуване. Цялото ни семейство – с петгодишната ни дъщеричка и шестмесечния ни син – заедно с наши приятели заминахме за Рилския манастир. Искахме да бъдем заедно, да се поклоним на мощите на св. Иван Рилски, да участваме заедно в св. Литургия.

В събота, на големия Господски празник Въздвижение на честния Христов кръст, прекрчихме прага на манастирския храм и веднага се почувствахме у дома. Обгърна ни благоуханието на тамян и онази особена, тиха радост от предстоящата евхаристийна среща с Господ Иисус Христос. Ние бяхме в дома на Отца ни – цялата наша домашна църква, заедно с нашите приятели и тяхното момиченце, заедно с нашите братя и сестри в Христа, дошли на Литургията. С особена възбуда пристъпвах прага на храма двете момиченца. Те с радостно нетърпение очакваха да се помолят на „Божето” и да се поклонят на мощите на св. Иван. А най-мъничкият, шестмесечният Митко, току-що беше поел сутрешната си дажба мляко и блажено се протягаше в количката, унасяйки се в дрямка.

На влизане в храма клисарят – младо момче – се провикна: „С количка не може, оставете количката навън!”. Забраната ни се стори абсурдна. На никого не пречехме: бебето кротуваше и се опитваше да заспи в количката, в църквата имаше едва 30-40 човека.

Обяснихме това на клисаря и пристъпихме няколко метра напред. Само след секунди върху нас връхлетя йеромонах Калистрат и със завидна ревност и метални нотки в гласа нареди: „Излизайте бързо с количката. Това е храм, забранено е с детски колички!”. Попитахме защо. Искахме само да разберем какъв е проблемът. Обяснихме, че бебето заспива и не можем да го вземем на ръце; казахме му, че в нашия енорийски храм такава забрана няма. „Не ме интересува вашият енорийски храм. Тук не може.” Отново попитахме защо. Тази „дързост” извади нашия брат в Христа от равновесие.

„Щом не излизате сами, ще извикам полиция да ви изведе”, заплаши йеромонахът.

След 2-3 минути към нас се приближи полицай от охраната на манастира. Видимо сконфузен, че му се налага да изведе от храма по време на богослужение не някой буйстващ, а майка с кърмаче, полицаят с голямо неудобство, извинявайки се, помоли да излезем, защото ще си има големи неприятности. Обяснихме и на него, че не правим нищо нередно и искаме да сме заедно на службата. Щом като видяха, че полицаят омеква, а ние все още сме в храма, на помощ на йеромонах Калистрат се стекоха още двама монаси от братството. С лица, изкривени от гняв, и задъхан говор ни заповядаха бързо да се махаме, защото църквата не е детска градина та да влизаме с количка?!?! През сълзи им обяснявахме, че искаме само да бъдем заедно, цялото семейство, на Литургия, че бебето заспива и не можем да го вземем на ръце, че ако случайно заплаче, веднага ще излезем. Уви, всяка наша дума предизвикваше все по-силно озлобление. Заявиха ни, че искаме твърде много, искаме всичко наведнъж: хем да сме заедно на Литургия, хем да сме и с количката вътре. Реакциите на монасите ставаха все по-неуравновесени, а поведението им все по-агресивно. Хората започнаха да се озъртат назад. Решихме, че не бива да съблазняваме верните по време на служба, и то в постен ден. Тръгнах навън с количката. Последва поредната заплаха: „Ако продължаваш така, няма да получиш благословение и ще се случи нещо много лошо”, задъхано ми каза един от монасите, сочейки към количката на малкия Митко...

Резултатът от монашеската „интервенция” беше следният: съпругата ми плачеше в църквата, аз бях в манастирския двор с бебето, дъщеря ми не искаше да влезе отново в храма и ме питаше какво лошо сме направили ние и какво е сторил Митко, та трябва да напуснем храма. Предположи, че може би на монасите „не им е ден”. Уви и на следващия ден на някои от тях „не им беше ден”. Йеромонах Калистрат, който отговаряше за посрещането на поклонниците, реши да „приватизира” мощите и отказа да отвори раклата, докато бяхме в храма, въпреки наличието на множество поклонници. Повод за раздражението и инатливото му поведение беше въпросът кога ще отвори раклата и има ли някакъв специален правилник за това.

Това е само външно описание на една почти битова случка. Случка, в която няма замесени синоди и разкол, политика, догматика, икуменизъм, комунизъм – накратко, не присъства нищо от обичайно изтъкваните причини за нерадостното състояние на нашата Църква. Това беше случка, в която няколко верни се срещнаха по време на Литургия, но литургична среща и единение така и не се случи.

Бързае да поясним, че изцяло приемаме правото на всеки манастир сам да определя не само своя вътрешен ред, но и външните ограничения за посещаващите манастирските служби. Така че проблемът изобщо не беше в наличието на забрана, нито дори в ревностното ѝ спазване. Големият проблем беше в невъзможността за *лична* среща именно в Църквата. Имаше агресия, страсти, заплахи и клетви, имаше задушаваша липса на любов, но нямаше лична среща на верни на Христа. Изпитваме силно затруднение да предадем разтърсващата среща лице в лице с гняв и агресия, каквито рядко можеш да срещнеш и в света. Обяснението, че в Църквата сме се събрали болни и немощни и че трябва да носим един другото немощните, макар и вярно, не работи в случаи като този.

Защо се оказа, че хората от света могат да се държат много по-адекватно в подобна ситуация от други, посветили *целия си* живот на Христа и на придобиването на духовен мир и даровете на Светия Дух (единственият, държал се „нормално“ в тази ситуацията беше полицаят)? Защо един най-обикновен въпрос „защо не може“ и искрена родителска молба да не разделят семейството ни по време на Литургия, разклати духовните устои на здрави, прави и сравнително млади монаси? Що за заплаха беше това, че ако не се подчиняваме ще се случи нещо лошо с бебето? Нима духовникът има право по силата на свещения си сан да сипе клетви? Нали ако Господ въздаваше според заслугите ни, досега всички да сме покосени от Неговата десница? Защо монасите, събрали се около нас, излъчваха високомерие и „кастово“ пренебрежение? Какво можем да направим ние за тези хора, с които се причастяваме от една чаша и какво биха могли те да сторят за нас? Ако нашето влизане с бебешка количка в храма е било едно от най-кошунствените и мерзки неща, с които братята от манастира са се сблъскали, как тогава биха реагирали те на прояви на сребролюбие, лицемерие, сексуално насилие, разврат, идолопоклонство в Църквата?...

Това е малка част от въпросите, които ни споходиха. И не на последно място, имаме нужда от съвет – как да обясним на по-голямото си дете разигралата се пред очите му случка: тя знае, че монасите са приятели на Бога и че водят живот, подобен на ангелския; тя знае, че в Църквата са събрани хората, които обичат Бог и своите ближни. Това, обаче, което видя с очите си и чу с ушите си нямаше много общо с онова, на което сме я учили на „теория“. Напоследък сякаш все повече се сблъскваме с теория на православието и все по малко с практически проявления на Истината. А нали вярата ни е преди всичко праксис, живот, личен опит, лична среща с живия Бог?

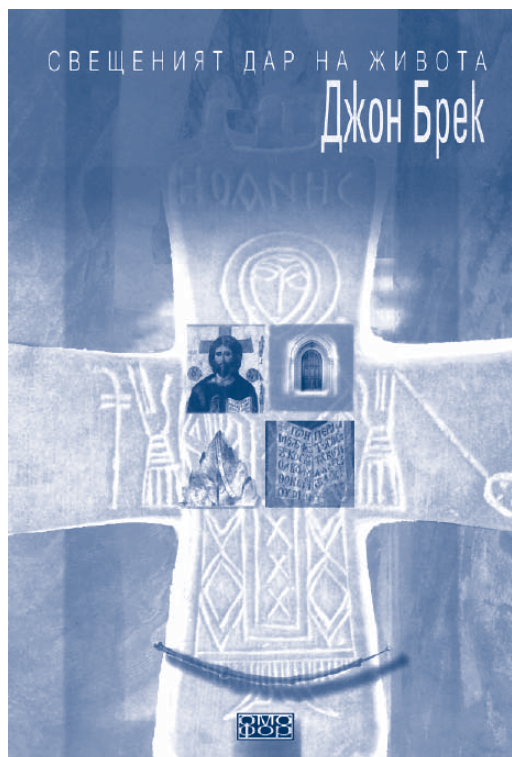
И още нещо важно за нас. От нещата, които ни повтаряха монасите, не успяхме да проумеем изказването, че църквата не е детска градина. Ние знаехме, че храмът не е „разбойнишки вертеп“ (Мат. 21:13), че не е място за осъществяване на болни амбиции, не е паметник на културата, не е още хиляди други неща, но не сме сигурни, че не е детска градина. Църквата е място, където децата идват не за игри и забава, а за да участват в тайнствения живот, идват да благодарят и да отправят искрена молитва към Господ, Богородица и светиите. И нека не забравяме, че и пеленачето, и йерархът са в равна степен членове на Църквата, чрез едно Кръщение са влезли в кораба на спасението. И за пеленачето, и за възрастния в Църквата са благодатните дарове на Тайнствата.

Случката в манастира ни засегна много дълбоко и много лично. Бяхме огорчени и натъжени, но не и унили. Поради особената си „битова“ простота, преживяното имаше за нас знаков смисъл. Подобни събития рушат кумири и идоли на нашата вяра, ритат от ръцете ни патериците, на които полягаме и се опираме повече, отколкото на Бога и то именно по пътя си към Бога. Но Бог иска от нас да вярваме първо в Него, да уповаваме първо в Него, само Той да бъде нашата опора. В сходни ситуации проумяваш, че си в Църквата не заради красивото пеене, дори не и заради чудотворните икони, обаятелния свещеник, харизматичния епископ или пък неспирните чудеса. Разбираш, че си в Църквата заради Самия Него, а всичко останало ти се придава.

Духовенството е необходимо, за да направи Църквата това, което тя трябва да бъде: избрания *народ* или *част от Бога*. Тяхната роля е да продължат в Църквата онова, което не зависи от хората: *благодатта на Бога*, *учението на Бога*, *заповедите на Бога*, *спасителната и целебна сила на Бога*. Подчертавам „*на Бога*“, защото цялостния смисъл на думата „духовенство“ се крие именно в пълното им идентифициране с обективното учение на Църквата. Това не е нито *тяхно* учение, нито *тяхна* е властта: нито едно от двете, но те носят онова, което е запазено и обезсмъртено в Църквата от Апостолите до наши дни и което съставлява същността на Църквата. Свещеникът има учителна власт, но само дотолкова, доколкото той преподава Преданието на Църквата и изцяло му се подчинява. Има право да свещенодейства, но отново само доколкото изпълнява вечното свещенство на самия Христос. Той е обвързан напълно и единствено с Истината, която представлява и следователно никога не може да говори или нарежда от свое име.

ИЗЛЕЗЕ ОТ ПЕЧАТ

Отец Джон Брек е един от водещите православни богослови-библеисти. Той работи в областта на новозаветната екзегетика и херменевтика, етически и догматически въпроси, съотнесени към Свещ. Писание. Отец Джон в продължение на много години е професор в редица престижни световни богословски школи. Той е професор по Нов Завет и Етика в семинарията „Св. Владимир“ (Ню Йорк) в периода от 1984 до 1996 г.; води лекции в православния богословски институт „Св. Сергий“, Париж; в богословски факултети в Румъния; в Института за православни християнски изследвания в Кеймбридж и гр.

Освен настоящата книга той е издал и много други ценни трудове, които несъмнено са принос както за православното богословие, така и за богословската наука като цяло. Дълго време Брек е бил главен редактор на St Vladimir's Quarterly, където публикува много свои изследвания.

95

„Сътворението“ е книжка за деца със стихчета и рисунки за сътворението на света. Стихчетата описват как Бог е сътворил света, а рисунките илюстрират делата Му за всеки от дните на сътворението. В тази книжка децата могат да оцветяват и пишат. Автор на стиховете и рисунките е Камелия Константинова.

„Богомайко, като гледаме на твоя пречист образ, ѹмилано казваме: покрйй ни с честния си покров и ни избави от всяко зло, като молиш твоя Сйн Христос да спаси душите ни.“

Тропар на празника
„Покров на Пресвета Богородица“

© St. Vladimir's Press

Празникът „Покров на Пресвета Богородица“ възниква през 10 век, за да се почете явяването на Божията майка В Константинопол. В църквата във Влахерна, близо до градските порти, по време на нощно бдениe, няколко души видели Богородица, съпроводжана от св. Йоан Кръстител, св. Йоан Богослов и други светци. Тя тръгнала към центъра на храма, коленичила и дълго време останала в молитва с лице, обляно в сълзи. После свалила покривалото (покрова) си и го простряла над хората в знак на защита. По това време жителите на града били заплашени от варварско нашествие; след явяването опасността отминала и градът бил спасен от кръвопролития и страдания.

Списание „Мирна“ е издание на фондация „Покров Богородичен“. Списание то излиза четири пъти годишно.

Адрес на редакцията:

София 1000, ул. Врабча 18, ет. 5, тел./факс: 02/987 16 55, е-поща: omorphor@pokrov-foundation.org

Редакционна колегия:

Мила Игнатова, Илиана Александрова, Димитър Спасов, Пламен Сивов

Водещ редактор на броя: Пламен Сивов

Дизайн и предпечат: ОМОФОР ЕООД

Художествено оформление на корицата: Нели Златева

Печат: АРТ ГРАФ

Редакцията очаква вашите писма, авторски и преводни материали.

На заинтересованите издателства се разрешава препечатка на материали от „Мирна“, без промяна на съдържанието.

Редакцията търси разпространители в цялата страна.

Благодарим на всички, които помагат за излизането на „Мирна“.

Простете нашата немощ и гързост и се помолете за нас.

Фондация „Покров Богородичен“ осъществява дейността си по следните програми:

- Енорийски живот**   Програмата цели възстановяването на активността на енориите като най-важното звено от църковния живот.
- Дякония**   В рамките на програмата работят фонд за подкрепа на християнски социални проекти „Дякония“, Медицински център „Покров Богородичен“ и Дом за деца със специални нужди.
- Издателска**   Програмата финансира и организира издаването на православна литература, ориентирана към духовните нужди на днешния човек.
- Обучение**   В рамките на програмата се организират обучителни курсове за църковни организации, предлагат се консултации и други възможности за обучение.
- Развитие**   Програмата подпомага проекти, насочени към постигане на икономическа стабилност на групи и общности.

За дейността си по тези програми фондацията приема целеви дарения.

За повече информация: София 1000, ул. Врабча 18, ет. 5
телефон и факс: 02/987 16 55, е-поща: omorphor@pokrov_foundation.org

Даренията могат да бъдат направени на следните банкови сметки на фондация „Покров“:
В лева: 1038493313; В щатски долари: 1138493317; В германски марки: 1238493310
Българска пощенска банка, банков код 92079400.

посетете нашата страница в ИНТЕРНЕТ
на адрес: **pokrov-foundation.org**